

## מאגרות העקדה:

פיוט על שחיטת יצחק ותחייתו לר' אפרים מבונא

סאח

שלום שפיגל

כבר היו הקדמונים תומאים ביצחק, בנו של אבינו אברהם, מדוע נעלמו עקבותיו פתאום אחר מעשה העקדה. בהליכה אל הר המוריה נזכרו האב והבן (בר' כב ו חו), וילכו שניהם יחדו זה לעקוד וזה לעקוד, ובידיה לא נאמר: וישובו אל הנערים, אלא (שם פס' יט). וישב אברהם אל נעריה, כאילו חזר האב לברו ואין בנו עמו. וענו בענין זה כבר ברור שני לאמוראי אי תלמידיו וחבריו של ר' יוחנן: ויצחק היכן הוא? השיב ר' יוסי בר חנינה: ראה אביו שנתרחש לו נס, שלחו בלילה מפני עין הרע, שלא תשלוט בו. אמר ר' אלעזר בן פרח: אף-על-פי שלא מת יצחק, מעלה עליו הכתוב כאילו מת ואפרו מוטל על גבי המזבח, לכך נאמר, וישב אברהם אל נעריה.<sup>1</sup> לחכמי בבל פנים אחרות. ר' ברכיה כשם רבנין רחמן: אביו, שילחו אצל שם ללמוד ממנו תורה. משל לאשה שהעשירה מפילכה. אמרה: הואיל מן הפלך הזה העשרתי, אינו זו מתחת ידי. כך אמר אברהם: בל שבא לידי אינו אלא בשביל שעסקתי בתורה ובמצות, לפיכך איני רוצה שתחזו מזרעי לעולם. ועשה יצחק ג' שנים בבית המדרש הגדול של שם ועבר.<sup>2</sup>

1 בר' סוף פ"ג. ילקוט ר' ק"ב.

2 מדרש הגדול ס' בראשית כב, יט, הוצ' הר"ר מרדכי מרגליות, ירושלים תש"ז. עמ' שם

(מה"נ).

3 בר' סם. תר"י בר' כב, יט. ורברו מלאכי טרומא ית יצחק ואובלוהו לבי מררסא ד שם רבא ויהו תמן תלת שנין. ועי' מדרש הובא בילקוט ר' צ"ח, ומדרש זו היא שנאמרה ברוח הקדש. שהפיוט יעקב מאן ז'ל בס' *The Bible as Read and Preached in the Old Synagogue, Cincinnati 1940* [=מאן] עמ' ס"ה ואילך, ומשם במה"נ כב, ח: והו סדרש נדול שאמרת לאמי, ועי' שם כב, יט. הלך לו אצל שם בן נח ללמוד. ובמדרש אגדה הוצ' ר"ש באבער: יצחק היכן הוא? א"ל לבית עבר רבו הולכתי ללמוד תורה. בס' הישר הוצ' אליעזר גולדשמידט, ברלין תרפ"ג, עמ' ע"ה: אביאנו אל שם ועבר בנו, ועמ' פ"ב: בית שם ועבר. על זמנם של שם ועבר עי' סדר עולם, מבכורי עשו של הר"ר אלכסנדר מארכס, ברלין תרס"ג, ספ"א ורפ"ב, ובהערות שם. תעא

שפיגל

[ב]

תעב

דרשו דרושות ופרשו גם פרשנים. ועוד יספו לחמוה, מרוע לא בא יצחק  
 כאברהם לספור לשרה ולבכוחה, ולא רובר בו כל מאומה גם בשלחות אליעזר  
 עד ששב עם רבקה. פתרו חכמי הרקדוק, שלא נזכר אלא אברהם לברו, שהוא  
 העיקר והראש, הם שהיו עמו הגטפלים לו כמו יצחק בנו, וטוה המין בתורה  
 למאות ואלפים. ודומה קצת פרושו של הראב"ע: והקרוב אל הדעה שהיה יצחק  
 קרוב לייג שנים, ולא הוזכר כי הוא ברשות אביו. אחרים שעררו: אפשר שנשאר  
 יצחק, בהר המוריה ג' שנים עד שמלאו לו מ' שנה ונשא רבקה. יתכן כי יצחק  
 היה הולך בנחת לראות מה ידבר אברהם אל נעריו ומה ישיב להם מכל המאורע  
 או אם יעלים מהם, ואולי מתחת הקשר והעקידה נתפעל והיה לו אה ללכת.  
 או שמא שלחו אביו אל חברון בדרך אחר לשמח את שרה ולהסיר צערה מעליה.  
 ועוד טעמים רבים כהמה.

ויש שחרגו מדרך הטבע להפליג בספור הפלאות: ויצחק היכן הוא? אלא  
 שהכניסו הקב"ה לגן עדן וישב שם שלוש שנים. ונקשרה האגדה בשבחו של  
 אליעזר, זקן ביתו של אברהם, שעשה שליחותו באמונה ונחשר על חנם, ולפיכך  
 זכה שימנה בין הצדיקים שלא טעמו טעם מיתה, והעלוהו מלאכי השרת בחייו  
 לגן עדן: תמיה גדולה, יצחק יצא מגן עדן חי, ואליעזר נכנס לגן עדן חי. ונרמז  
 במקרא (בר' כד סב וסג). ויצחק בא מבוא באר לחי ראי ונו' יצא יצחק.  
 מהיכן יצא? מגן עדן. לכן נבהלה רבקה, ותפול מעל הגמל (שם פס' סד).  
 לפי שראתה יצחק שהיה בא מגן עדן, והיה בא כדרך שהמתים הולכים, ראשו  
 למטה ורגליו למעלה. וכל כך למה נתעכב בגן עדן? שעשו לו שם רפואה.

4 ע"י ר' בחיי לבר' כג. ב.  
 5 יוסף אבן כספי, ששנה כסף על התורה, הוצ' יצחק הלוי לאסט, קראקא תרס"ו, ח"ב.  
 ע"ס 63.  
 6 ע"י ר"ק פירוש על התורה, הוצ' אברהם ניצבורג, פרעסבורג, תר"כ, עמ' נ"ה ע"ב.  
 ואבן כספי שם, שמדבריו הבאתי במרכאות כפולות, ור"ה וויזל, אמרי שפר, ליק תרכ"ט,  
 דף ר"כ ע"א.  
 7 לבר' כב, ו ויט.  
 8 ר' בחיי, שם.  
 9 מדרשי התורה להקדוש אנשלמה אשתרוק, הוצ' שמעון עפענשטיין, ברלין תרנ"ט, עמ' 36.  
 10 אברבנאל לבר' כב, יט.  
 11 מה"ג כב, יט. וכן יסד הפייטן בניסן בר שמואל סקוסטני כי עשה יצחק ג' שנים בל"ע,  
 בקרובה לשבעות, ארוכה מארץ בני ים רחבה. ע"י צונץ, ליטעראטורגעשיכטע עמ' 291;  
 ואברהם הקרובה ולא הועתקה מתוך מחזור טרין, ע"י ר"י דודון ז"ל, סדר חבור ברכות, ברבעון  
 כפילדלפיה כרך כ"א (1831) עמ' 262.  
 12 ילקוט ר' ק"ט. וע"י ר"ר סיכאל היגר, מסכתות זעירות עמ' 74 ועמ' 139, ומסכתות  
 דרך ארץ עמ' 68. וע"י באוצר הכלום ס' הגדוה היהודים לפרופ' לוי ניצבורג ח"ה עמ' 66.  
 13 ס' הרר זקנים, בעלי התוספות על התורה, ליהורגו 1840, דף ט ע"ב.  
 14 ס' סנחת יהודה לר' יהודה בר אליעזר גרפס עמ' ס' דעת זקנים לבראש' כד, סד,  
 וס' פענה רזא לר' יצחק בר יהודא הלוי, מארנאפאל תקע"ג דף כט, ע"א.  
 15 פענה רזא, שם.

אימתי? אחר המעשה בהר המוריה: והמלאכים הוליקוהו לנן ערן, שם שהה ג' שנים, לרפואתו עבור אותה החבורה שעשה בו אברהם בשעת העקירה.<sup>16</sup> ריב"א, הוא ר' יצחק בר אשר הלוי מראשוני בעלי החוספות באשכנז,<sup>17</sup> מצא מדרש, שנטמן יצחק בנן ערן שתי שנים כדי להתרפאות מן החתך שחתך אביו כשהתחיל לשחמו.<sup>18</sup> ותפשטה האגדה בימי הכינים, שמצאנו לנוליה ער לספרד בימיו של ר' יוסף אבן כספי.<sup>19</sup> בהיותו בעיר ולנציאה זה שנים היה מחסדי השם עלי, כי פגע בי חסיד אחד זקן וגדול, ולו<sup>20</sup> זקן גדול כלו לבן, ואמר אלי כי לא שב יצחק, כי בשכר מה שסבל להשחט, שלחו השם בנן ערן ועמד שם ער שנשא הנעימה רבקה. ולכן לא נזכר שמו בכתוב במיתת שרה ולא בשליחות אליעזר... אמרתי לו: תנוח דעתך שהנחת את דעתו! וסמכו לה לאגדה מן שיר השירים, כפי שהעיד בן הרור ההוא ר' יהושע אבן שועיב:<sup>21</sup> ולפי דעת המדרש לא היה שם בעיר (חברון יצחק), כי היה בנן ערן לרפואת הרושם שבצוארו שעשה בו אביו בעקירה כמו ענק, והיינו רכתיב (שה"ש ר ט), באחד ענק מצוארונך. (ותעכב שם ג' שנים, דכתיב 'בר' כ"ד ס"ב). בא מבוא, בא בנמטריא ג'. הרי אגדה דומה קלט בנרדיו גם הראב"ע:<sup>22</sup> וישב אברהם ולא הזכיר יצחק וכו' והאומר ששחטו ועזבו ואה"כ היה אמר הפל הכתוב, ונראה שרצה לומר, רייקה התורה (בר' כב יב). אל תשלה ירך אל הנער ואל תעש לו מאומה" כרד"ל אל תעש לו מומה, לשון חבלה ומום.<sup>23</sup> דומה כאילו פשוטו של מקרא מכחיש ומבטל לאגדה תמוהה ואת, ההופכת משמעות הכתובים.

אגדה מוזרה וסוחרה למקרא אומרת ררשני- בכל עת, ולא יאכלשבן בימי הבינים. איך נוצרה ונפוצה בסביבה תורנית תמימתמורה, הכרוכה לרוב אחר הישן והארוקה כרגיל במסורותיה? מה המריצם לשלומי אמוני ישראל כי פנו ופרשו מן המפורש בתורה וסן המפורסם באומה ובעולם כלו ממעשה העקדה? היחכן שרורות כשרים אלו חרלו להתרשם מרבירים כפשוטם במקרא?

16 ילקוט ראובני, פ' וירא (מגיד פ' תולדות).

17 חי בערך כשנת תתי'-תתי' (1100-1060), ע"י כסבוא לס' ראבי"ה למגיד אבינרור

אמפוביצר ז"ל עמ' 369.

18 הרר זקנים דף י ע"ב (=בית המדרש ליעללינקע ח"ה עמ' 167) ומנחת יהודה פ' תולדות

בר' כה, כו. וע"י חזקוני בר' כב, יט.

19 משנה כסף על התורה עמ' 63. אבן כספי מן העיר ארגנטיר (עברית: כסף) כחבל

לנרוק בצרפת, ביקר בספרד בעיר וולנציאה בחדש אלויל שנת צ"ב לאלף הששי, היא שנת 1382

לספרד, כסוכה מס' הסוסר שצוה ושלח משם לבנו היושכ טראסקון, ע"י צוואות גאוני ישראל

לר"ר ישראל אברהמס, פילדלפיא תרפ"ו, עמ' 131 ועמ' 161.

20 בודפס: עס.

21 ס' רישות, קראקא השל"ג, חיי שרה, רף ט ע"ג.

22 בפרוש לבר' כב, יט.

23 בר' פנ"ו ז. וע"י רש"י לבר' כב, יב.

א

בני-גוש אלו נותנים דופי בכל ואומרים:  
אין במעשה העקדה כל גדולה ופלא.<sup>1</sup>

נשמרו בכתבו של ירדיה הוא פילון איש אלכסנדריא הרהור רבים שהיו  
הבריות בימיו מרהרים אחרי איכנו אברהם. אמנם ההונה האלכסנדריא רוחה  
למענות ולטוענים, ומוכיחם שהם אנשי ריב ושנאה ומטבעם להעדיף צנות על שבת.  
מקנאה או שנאה למדות הרומיות ישישו למעטן או לבטלן.<sup>2</sup> מטעם זה ירבו להוכיח  
ספורי עכוס על אבות שהקריבו בנים או בנוו אשר אהבו, כרי להטיב לאומה,  
או להפיס האלים, או לכפר על הארץ מן המלחמות ומן הבצרות, מן השטף ומן  
הנף.<sup>3</sup> לרעתם אין גדלון לאברהם ולא יחרון לקרבנו ממעשי גבורה והתמסרות  
של שלמים וכן רבים בין אומות העולם, שנתבעו גם הם לניסוח כאלה ואף חמודים  
מאלה, ועמרו בהם לעתות בצרה.

הקורא בימי קדם ידע עלילות מסוג זה לגבורים אנשי שם הנערצים בזרונ  
הרורות, ולא צרך המחבר לפרוט שמוחם או פעולותם. במרכזה של אתונא, סמוך  
לבול, עמדו צלמי האבות המייסדים: נשיאי עשרת המטות, ובתוכם התנוסס גם  
פסלו של ליאוס בן אורפיאוס. וספרו עליו שהיה רעב בימיו, וירדש מענה כן מן  
המנגף אשר בדלפי שהבטיחה כי בקרבן ארם יערתו האלים לארץ ויקח ליאוס  
את שלש בנותיו ויעלן לעולה לחת תשועה לעמו.<sup>4</sup> ויעצר הרעב מעל אתונא. ויש  
שאמרו כי התרבו הנערות מרצונן הטוב,<sup>5</sup> וילכו אב ובנות יחדו,<sup>6</sup> בלב אחד ובדעה  
שה, הוא שמה לשחוט והן שמחות לישחט. ואמנם הפכו עלמותיו של ליאוס משל  
בפי הרורות ומופת לאהבת המולדת. כיו"ב נשמע גם משאר שבטי יון. בחבל  
מיסיניא נהלל אריסטורימוס, איש עשוי לבלי חת ורודש טוב לעמו. הפרצה בימיו  
מנפה, ונפל הגורל על בתו של ליסיסקוס ליקרב על המזבח. נמלטו האב ובתו  
אל ספריטא. או ידר אריסטורימוס לשער העיר, והגיש בתו נרבה לאלים ופעל  
ישועה לרבים.<sup>8</sup> מי באלפי יון לא שמע שמעו ושכחו של אנמנון שלא מאן לזכה  
את בתו את איפיניניא, אלא שהאיליה ארטימיס חמלה והחליפה איילה תחתיה.

*.Philo, De Abrahamo XXXIII 178 1*

*.ib. 191, 199 2*

*.ib. 178: Λυτήρια ἢ πολέμων ἢ αὐχμῶν ἢ ἐπομβρίας ἢ νοσημάτων 3*

*Pausanias, Graeciae Descriptio I, 5, 2: Λεῶς· δοῦναι δὲ ἐπὶ ἰ σ ω τ η ρ ἰ ρ 4*

*.λέγεται κοινῆ ἢ τὰς θυγατέρας τοῦ θεοῦ χρησαστος*

*Hieronymus, Adversus Jovinianum I 41 (Migne, P. L. 23, f. 270): "spon- s  
.tanea morte"*

*.ib. 172 8: יחרו (בר' כב, ו' ח') שנודרוו כאחר זריות לב עור יתר מדינות נוף*

*.cf. idem, De migratione Abrahami 166 sq.*

*.Λεῶ κόραι: Diodorus Sic., Bibliotheca Historica XVII.15 7*

*.Pausanias, ib. IV,9,4 sq. 8*

[ה]

מאגרות העקרה

תעה

ואת הגערה נשאה בעב הענין להיות כהנת במקרשה.<sup>9</sup> וכן נחפרסם נסו של פריכסוס, בכור בית המלך אתמס מבני איאולוס. בקשו עמו להקריבו בשנת בצורת, והקרתו אלהים איל שהבריתו אף העיפו מבית הובח, וכשיצל לקח את האייל והעלהו תודה לאלהיו המפלט ל.<sup>10</sup>

הכידו היונים כרוגמט נסים אלו לא רק באגדה. נורע לחהלה מעשה פילופידס, שגראה לו אל כחלום לילה<sup>11</sup> ואמר להגחיל נצחון לצבאותיו, אם יעלה לעולה בתולה אדומת שער. והיה המצביא מהסס ומהפך ברבר ולבו חלוק עליו, והגה סוסה פרצה מתוך הרובר ותישר במרוצתה הלךך וצהול אל נכח אהלו. ובעוד הכל משתאים ליפי רעמתה האדומה, ענה תיאוקריטוס החוזה ואמר אל פילופידס: הגה קרבך, נבור החיל, מן השמים זימנך בתולה אדומת שער!<sup>12</sup> מיד זכחו לסוסה ונפפו באויביהם, כי רצו האלים קרבן הבהמה תחת קרבן האדם.

אכן נודעו בעולם המיתוס והמצאיות של בני יון הנרות ומסורות מעין המעשה בהר המוריה, ולא יפלא שנמצאו אף מי שהחליטו כי בספורי נפלאות להם גרולות ובצורות ממה שאודע לאברהם. וטרח פילון להוציא מלבם של קוראיו, שלא יהו מרמים מעשה העקרה לזובחי ארם בין עכ"ם. והוא מאריך ומרחיב שעשה אברהם מה שעשה לא מחמת מנהג אבות, או הכרח השעה, או צרת הצבור, או דריפה אחר הכבוד – לא היה איש עמו בשעת העקרה לפרסם צדקתו<sup>13</sup> – אלא עבר לבוראו מאהבה ככל לבבו ולא בשני לבבות, אחר לבנו ליצחק ואחר ליראת שמים.<sup>14</sup> ובתתו הכל לאלהיו מתוך משמעת אל דבר קרשו, החזיר לו ה' את מתתו ויחשבה לו צדקה: כי אם אמנם לא הו' שלם המעשה ער חבליהו, שלם הוא בחכלית השלמות,<sup>15</sup> והוא חרות על הלוחות, בספרי הקרש ועל לוח לבם של הרונים בס.

*Cypria*, ed. Kinkel p. 19; Aeschylus, *Agam.* 1534; Euripides, *Iphig. Aul.* 9  
1540, *Iphig. Taur.* 20.30.783; Ovidius, *Metamorph.* 12,245 sqq. cf. Lucretius,  
.1 *De rerum natura* I 101: Tantum religio potuit suadere malorum!  
Apollodorus, *Bibliotheca* I, 9, 1 sq.; Herodotus VII, 197; Plutarchus, 10

*De superstitione* 5

11 ע'י רד"ק: "ויאמר אליו אברהם" (בר' כב. א) כס ד א ה ל י ל ה א מ ר לו. שהרי  
א. מ. וישכם אברהם בכקר" (שם פס' ג).

12 Plutarchus, *Vitae Parallelae*, Pelopidas c. 21 12  
"Old Israelitish Tradition in the Koran" (*Proceedings of the American  
Academy for Jewish Research* 1931, p. 15)

13 ע'י רד"ק: לא היה שם... אלא אברהם ובנו יצחק... ומי יוריע דבר זה לעולם,  
ואפילו היה הוא מספר, מי יאמין לוד' תמצא בדברי פילון משהו מהבדלותיו של ס. קירקנארד,  
כס' פחד ורעה (קופנהגן 1843): מה בין נבור טרני' כאמנמן ובין פרח האמונה  
כאברהם.

*De Abrahamo* 198 14

*Ib.* 177: ἡ πράξις, εἰ καὶ μὴ τὸ τέλος ἐπηκολούθησεν, ἵς  
ὀλόκληρος καὶ παντελής οὐ μόνον ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις ἀλλὰ  
καὶ ἐν ταῖς τῶν ἀναγιγνωσκόντων διανοαῖς ἀνάγκη εἶσθαι.

תעו

שפינל

[ו]

**ב**

אברהם, אל תזוז דעתך! אתה עקדת  
מזבח אחד, ואני עקדתי שבעה מזבחות.<sup>1</sup>

יסון איש קיריני, כותב דברי הימים של רור ראשון לחשמונאים, כלל בספרו גם תאור נבזרי האמונה שקידשו את ה' ברבים בימי הנזירות של אנטיוכוס מלך יון. לא שרר מן החיבור ההוא אלא סיכום או קיצור<sup>2</sup> שהחקין מתוכו מחבר ספר חשמונאים ב' אשר בכחבי הננוחם. ואולי גם יתר ספרי חשמונאים לא נשתמרו אלא בזכות מעשה הניסויים והעיניים של הקדושים<sup>3</sup> שמצאה בהם הכנסיה הנוצרית פרוטוטיפוס של עריהאמונה או המרטירים הנרפים ונהרגים על דתם.<sup>4</sup> בספקותנו נתחבב ביותר מספוריו של יסון או של מקצרו מעשה באשה וז' בני<sup>5</sup> ששרבו להשתחוות לעבודה וזה ומתו כלם על קידוש השם. הדגדה רוממה גם קשטה את נבחרם ואת בינתם מה להשיב לצורדים ומסיתים, ושיוותה על אם ונביה חן ועוזו של אמונה תמה, עד שנהפכו רוממה נעלה לחבוב יסורים על יחוד השם. יתר על כן, במשך הרורות ניטשטשו תחומי הזמן בזכרון העם, והועתקה האגדה לימי השמר של ארדיינוס קיסר, שבקש להשכיח ולהכחיד מן העולם תורה ויהדות גם יחד.<sup>6</sup> וניתוספו למעשה האלמנה ו' בניה מאש הקנאות של המלחמה הנועזת ברומי ומדור עקשנותם הקדושה של הרוני מלכות שהשלימו נפשם על נוהל ישראל.

נתבטאה הגות הרורות בדמותיסמל זו של אשת מכאובות, ששכלה כל בניה על אהבת התורה ומורא המקום, ודברים נלכבים שמה בפיה אגרת דליל, להביע רגשי לבבות אין מספר של אבות ואמהות בימי השמר, שהיו מתאבלים ושמתים, מתאבלים משמאל, שנמדה על בניהם ליהרג, ושמתים מימין, שנקדש כבוד שמם

1 ילקוט איכה ר' חררכ"ט.  
2 פריקס ו' ח' בס' חשמונאים ב' (נרחכו בס' חשמונאים ד': הספור באלעזר ה' ר' ואילך) ומעשה האם ו' האחים ח' נ' ואילך.  
3 Augustinus, *De civ. Dei* XVIII. 36. cf. Elias J. Bickerman, *Der Gott der Makkabäer*, Berlin 1937, p. 36; idem, in: *Louis Ginzberg Jubilee Volume*, New York 1945, p. 106 sqq.  
4 ניטין נז' ע"ב (אשה ו' בניה) וכן ילק' איכה ר' חררכ"ט: סאיר פ' כ"ח (אלמנה ו' בניה) ע' רמא"ש ע"ב 151 הערה י"ז: איכר פ"א (מעשה במרים בת נחום) הוז' רש"ב ע"ב 44 (בת נחום); פס"ר פ' מ"ג דף ק"פ ע"ב (מרים בת נחום) וכן ילק' פ' תבוא כ"ו ר' תחלקיה: יוסיפון פ' י"ט ח' אחים בני אם אחת ושם האם ח"ג). ועי' מדרש עשרת הדברות (כיה"ט ליעללינעק ח"א ע"ב 170), וד"ר ד. ש. לאווינגר בס' תפארת חיים ס' יובל לכ"ב הרב חיים צבי קיס, בורפסט 1939, ע"ב 41, מכ"י בורפסט המקשר מעשה האם ו' בניה עם האגדה כעשרת הרוני מלכות.  
6 סאיר פ' כ"ח: ארדיינוס קיסר. פס"ר פ' מ"ג: בימי השמר. לעניין, סכנה ו' שמר" בימי ארדיינוס קיסר ע"י הפרופ' שאול ליברמן: "The Martyrs of Caesarea", in: *Annuaire de l'Université Libre de Bruxelles, Inst. de Philol. et d'hist. Orient. et Slaves*, t. VII (New York 1944), p. 427 sqq.

[1]

מאגרות העקרה

תעז

כבניהם. היתה אסם כוכה ואומרת להם: בניי, אל ירע לכם, שלכך נוצרתם לקדש שמו של הקב"ה בעולם. לכו ואמרו לאברהם אביכם: אל יזוח לבך עליך! אתה בנית מזבח אחר, ואני בניתי ז' מזבחות והעליתי ז' בניי עליהם, ולא עוד אלא רידך היה נסיון ורידי היה עוברא!?

לאור המציאות ההיסטורית בימי נזירות השמר הגרול של מלכות רומי, יש שנרמה כי נרעע משהו מהדרו ואימתו של ספור העקרה במקרא: מי יחרר לאחד רחוק בימי קדם שעלה במהשבה לבר לעלות עולה על מזבח, ונחליץ מסכנה ולא נעשה לו מאומה רע, בשעה שלפני עיניך בהוה אבות ובנים עולים לגררם בהמונים ליהרג ולישרף הדינה ושריפה של ממש.

אדם קרוב אצל עצמו, ועלול להתבעת מן הכמות בלבד, מן המספר הרב של קרבנות. אך עוד יותר עושה ההבדל בין מחשבה למעשה. אינו רומה מעלה בנו לדאש מזבח ומוריד למעלה ואינו מוריד עוד לבנו, או מוריד אך לשחת. לא הרי אומר לעשות ולא עשה, שיש תקוה לאחריתו ושכר טוב לפעולתו, בהדי גומר ועושה, שאין עמו מלכר יסורים כעודים ומיתה רעה. שם תוספת היום לו וחסר, וכאן קברים לו ואנחות. אז בתורה: וה' שב את שבות אברהם ויצחק ניתותר שלם ושלאן. ועתה במציאות של הרוגי מלכות: ויונוע אדם ואיז? לשנו עפר תלחך. נוקב עד תהום ההפרש בין מורא שם שמים בכח לקירוש שם שמים בפועל, שהוא הפרש בין החיים ובין המות. והאם באגרתם ז'ל מצאה צמצום ניב לרחשי דוד השמר ולתעצמות בניו, שביישו למעשה העוקר במקרא: רידך נסיון ורידי עוברין!?

ג

הן עֲקֵה רַבּוֹ מִלְמֻנֹת

הַעֲקָדוֹת שֶׁהָיוּ בְּשָׁנַת תַּתְקַי"ו וְתַנְגְר"ו.

לאו לבבות לחוות, וירי כל לחוות, כעס והוות<sup>2</sup>: בלשון זה או רומה לזה מתנצלים והולכים כותבי הזכרונות מימי הבלהות של מסעי הצלב. אף הם היו מחבבין את הצרות, והגם שלא היו מספיקין עמלו להעלות על ספר הגידות

1 ילקוט פ' תבוא כ"ז ר' התקל"ח. ועי' איכ"ר עמ' 85. אתה בנית מזבח אחד ולא הקרבת את בנך. אבל אני בניתי שבעה מזבחות והקרבת את בניי עליהם' וכו'.  
2 איכ"ר שם. ועי' בס' תפארת חיים עמ' 42: לכו ואמרו לא"א של י' גסם בלבנו, אם הוא עקד בן אחר, אנכי עקדתי שבעה'.

1 ר' אליעזר ב"ר נתן (ראב"ן) בסליחתו. את הברית ואת השבועה' עי' א. ס. הכרמן, ס' נזירות אשכנז וצרפת, ירושלם תש"ו, עמ' ק"ה (=הכרמן).  
A. Neubauer et M. Stern, *Hebraeische Berichte ueber die Judenverfolgung-2* gen waehrend der Kreuzzuege, Berlin 1892 = p. 31, [ג'ש] = הכרמן עמ' קט"ב.

והדריפות שברדותם, אחת, למען כתב זאת לדור אחרון, ושנית – רומה שהיא כונתם הראשה – לחזק ידים רפת בהוה. ניכר מלשון הרשימות כי נכתבו מעיקרן לצרכי בית הכנסת, להיוות נכללות במחזור התפלות ונקראות בצבור, כפיזטים וכסליחות המיוסדים גם הם על המאורעות שביניהם.<sup>3</sup>

עריין אנתו קוראים כסליחה לערב ראש השנה<sup>4</sup> שריד מן הכתב בכוונות משנת תנין על חסירי מנצח, מן וצנה לכל הקהלות<sup>5</sup>. בראשונה נסו יהודי העיר להתבצר בבית החצר של ההגמון ולהתגונן בפני אויביהם. לבשי השריונים וחגרו כלי מלחמה, גדולם וקטנם, ור' קלונימוס הפרנס בראשם... וקרבו כולם אל השער להלחם עם התועים ועם העירונים... ונימו העונות ונצחום האויבים ולכרו השער<sup>6</sup>. וכשראו שפרצו גודי הפורעים אל חצר המירה, ואין מנוס מפניהם אלא בהתנצרות, החליטו שלא לעכב יותר. צעקו כולם בקול גדול לב אחד ופה אחד, שמע ישראל! וגו'... אין להרהר אחר מדת הקב"ה וברוך שמו שנתן לנו תורתו וציווה להמית ולהדגו אותנו על יחוד שמו הקדוש אשנתו אם נעשה רצונו ואשרי כל מי שנהרג ונשחט וימות על יחוד שמו... עוד אין כלהיה טוב מלהקריב קרבן נפשנו... כל מי שיש לו מאכלת יברוק אותה שלא תהא פנומה ויבוא וישחוט אותנו על קידוש יחיד חי העולמים, ואחר כך ישחוט את עצמו... ויעמרו כולם, איש ואשה, ושהטו זה לזה... דכי לבב אימצו כח וישחטו נשיהם ובניהם וטפם. הרכה והענוה שחטה ילד שעשועיה... אשה אל אחותה פשטה צוארה ליעקר על יחוד השם, ואיש בבנו ובאחיו ואח באחותו ואשה בבנה ובבתה ושכן בשכניו ורעינו וחתן בכלתו וארויס בארוסתו, זה עוקד ונעקד חוה עוקד ונעקד, עד שנגעו רמים ברמים ונתעברו דמי אנשים בנשותיהם ודמי אבות בבניהם ודמי אחים באחותיהם ודמי רבנים בהלמיריהם ודמי חתנים בכלותיהם ודמי חוננים בסופריהם ודמי עוללים ויונקים באימותיהם, ונהרגו ונטבחו על יחוד שם הנכבד

3 עיי' לדוגמא בס' זכירה לר' אפרים מבוגא ו'ש עמ' 69=הברמן עמ' קכ"ו. ובהערות עמ' רנ"ז: ולמעלה הוא כתוב בסליחות על נזירת בלווי"ש. הרי שנרשמו המאורעות כפירושו על המחזור. עיי' צונץ, ריטוס עמ' 196, ורמשי"ש, רשימת הסבורג עמ' 57.

4 תהלתה: אגא הכט בצדקת עברך חסידך, עיי' אנצר השירה והפיזט לר' רודון ול, ח"א עמ' 286 מ' 6274.

5 נ"ש עמ' 2=הברמן עמ' כ"ו.

6 נ"ש עמ' 6 ועמ' 53=הברמן עמ' ל ועמ' צ"ט-ק.

7 נ"ש עמ' 7=עמ' 53=הברמן עמ' לא=עמ' ק. עיי' פרופ' יצחק בער, בסביב לס' נזירות אשכנז וצרפת (הברמן עמ' ד) על השפעתו של ס' יוסיפון העברי על כתבי הספורים ועושי המעשים. עיי' יוסיפון פ' צ"ב, תשובתו של יוחנן שר הפריצים לטיטוס: אין לנו לזבח וזבח לה' בתוך ההיכל ולטבוח טבח לעולה יותר מבערנו. ואין לזרוק בכית מקדשו ובהיכל טוב מרפנו. על אלהינו נטות ונלחמנו, ונחשב לפניו כעולות וכבשים לרצון לו, נטותה חפשי בתוך עיר הקודש ולא עבדים בדיכס'. ועיי' שם פ' ע"א: נמות על כריתו ועל חורתו ועל מקדשו עם עבדיו הנהרגים על יחוד שמו הנדול. וסצני לשון זה הרבה כמגלות מימי הצלבנים. ועיי' לקח טוב, סוף נצבים: ולדבקה בו זה יחוד השם. ואשר לזכר העקרה בס' יוסיפון: פ' צ"ז נובע כנראה מסקרות נוצרים, עיי' אל העבריים יא י-ט.



[ט]

מאגרות העקדה

תעט

והנורא... שאלו נא וראו, ההיתה עקידה מרובה כואת מימות ארם הראשון. האם היו אלף ומאה עקידות ביום אחד כולם כעקירת יצחק בן אבר ה.ם. אל אחת הרעיש העולם אשר נעקדה בהר המוריה... למה שמים לא קררו וכוכבים לא אספו נהם וצר ואור למה לא השכו בערפכם, אשר נהרגו ונשחטו ביום אחד... אלף ומאה נפשות קרושות, כמה עוללים ויונקים שלא פשעו ושלא חטאו ונפשות אביונים נקיים. העל אלה חתאפק יי!<sup>10</sup>  
שאלות כאלו, שאגות מלב מורתח, חוזרות בכל לשון של רוי ותמהון גם בספרות הפייטנית של הרור:

חסין יה שוכן מעלים. מקדם על עקדה אחת צעקו לפניה אראלים.  
ועתה כמה נעקרים ונכללים. ומדוע לא הרעישו על דמי עוללים!

טרם היה אזרחי קורו יחידו לעקדה  
ישמיעו מן השמים: אל תשלח ידך להשמידה!  
כמה עתה נשחטים בנים ובנות ביהודה -  
לא חש להושיע טבוחים ושרופים על מוקדה!<sup>11</sup>

קדם נשענו ומעמד עקדת הר-מר,  
טמונה לישע בכל הר נדר לשמר -  
נתוספו אלה וקאלה עד בלתי לאמרו!<sup>12</sup>

אכן לא סף זכרון הר המוריה, שהורה דרך לבאים כהלכות קרוש השם. אלא שאי אפשר לבני הרוד שלא ידנישו כי סבלותם וקרבתם עצמו מכל שעשו

8 וכן גם בסליחה הנ"ל, אנה הבט: ונענו דמי אבות ונבים, ודמי רחמינות וילדיהן, ונתערבו דמי אחים ואחיות, ודמי חתנים וכלות וכ'.

9 עדה'כ ישע'ה, ל. ע'ל רש'ו שם: ויש פותרין צר ואור ססס וידח. השמים נקראו עדי פים היא החמה' דר'ק: ויש מפרשים צר ואור ססס וידח. השמים נקראו עדי פים מפני שמולים הסטר, כמו שנ' דב' לג' כח' אף סמיו יערפו טל'.

10 ניש עמ' 8, 30, 33-הברמן עמ' ליב, ע'ה, ק. וכן גם בסליחה, אנה הבט: אח אלה המוכחות זכור. ואח אלה העקרות חראה. כי על אחת הרעיש העולם. והן אראלים צעקו הוצה. ואף כי עתה כסה וכסה עקדות עקרו בניהם על יחוד סמך הנכבר. (סליחות רדלהיים סי' נז).

11 סליחה: אברהם בצר רוחי ואולי חתם הסחבר סמו כבית הראשון: אברהם. ע'י הד'ר חיים שירמן, קבץ על יד ס'ה' נ' וירושלם ח'ש' עמ' ליא, והברמן עמ' ס'ב.

12 שריר סקינה לר' אליעזר בר' יואל הלוי (ראבי"ה), ע'י צונץ, ליטרטורנישכטע עמ' 327 הערה א, ואוצר השירה לר'יך ח'ב עמ' 161 מ' 1041. נדפס בספר הדסעות לר'ש ברנפלד ח'א עמ' ר'ט, ובסבוא לס' ראבי"ה עמ' 130.

13 אלהים אל דמי לדמי' לר' הוד בר משולם, סליחות רדלהיים סי' מט, סבחר השירה העברית לרח' כדאדי זל עמ' רכ"ג, ס' הדטעות ח'א עמ' ר"ב, והברמן עמ' ע"א.

תפ

שפיגל

[י]

ונתנו עוקר ועוקר ראשנים. והפייטנים משבחים והולכים לאכות ובנים בימיהם, שקיימו כל שספרו רז"ל בשבחם של אברהם ויצחק, ועשו עוד גדולה מהם:

צַעֲקַת יְלָדִים אֵיךְ יְגָלָה,

רוֹאִים אֲחֵיהֶם נִשְׁחָטִים בְּחֶלְקָהּ.

הָאֵם קוֹשֶׁרֶת בְּנֶה פֶן בְּפֶרְכּוֹס יִתְחַלְלֶה

וְהָאָב מְכַרֵּף עַל-הַשְּׁחִיטָה לְכָלְהָ.<sup>14</sup>

לְאִמּוֹתֶם אָמְרוּ יְלָדִים רַבִּים בְּאֲנִינָה:

לְזַבַּח כְּלִיל הַקָּרִיבוֹנוֹ נִחְפְּצֵנוּ בְּמַעֲוָה! ...

מְגַדְלִים כְּנֻטִיעִים לְאֲבֵיהֶם חֲנִנוּ:

מִהָרָו וְחֹשֶׁשׁ עֲשׂוֹת רַצוֹן קוֹנְנֵנוּ... .

נִצְעַד בְּהַר מוֹר אָבִיו קָפְתוּ

גַּם שְׂלֵא יָבֵעַט וַיִּפְגַּל שְׁחִיטָתוֹ.

וְחֲנֵנוּ בְּ לִי עַקֵּד נִשְׁחָט מֵאֲהַבְתּוֹ... .<sup>15</sup>

ומתפרשים הרבנים בספרי הזכרונות של הרור, המספרים, דרך משל, על חסירי וויבלינקהוא, אנשים ונשים וטף חתנים וכלות זקנים וקנות, אשר שחטו עצמם ופשטו צוארם להתיז ראשם על קידוש שם המיוחד בתוך אומם מים אשר סביבות לכרך.<sup>14</sup> ושם היה חסיר אחר זקן ומלא ימים, ורבנו שמואל בר יחיאל שמו. והיה לו בן יחיד בחור נאה ומראהו כלבנון, וברח עם אביו לתוך המים ופשט צוארו לשחיטה לפני אביו בתוך המים, וכירך אביו עליו, על השחיטה והבן ענה אמן, וכל העומדים סביבם ענו בקול רם, שמע ישראל יי אלהינו יי אחר. ראו כל באי עולם, כמה גדול כח הבן ש ב ל י ע י ק ו ר נ ש ח ט, וכמה גדול כח האב שלא נכמרו רחמיו על בן יחיד בתוך נעים ויפה כמהו. ומי ישמע ולא ירמע: נעקד ועוקר רעתם שוה פה אחר להחנק, ועליהם ועל ביוצא בהם נאמר (תהל' נ' כג), וזבה תודה יכברנו'.<sup>17</sup> והיה כאשר שמע ר' שמואל החתן בר' גדליה, כי נחרצה חברו מר יחיאל הצדיק אל אביו לשחטו בתוך המים וחשב גם הוא לעשות

<sup>14</sup> שירמן עמ' ל, ע"י לעיל הערה 11. ע"י הריב"ע והר"י בר' כב, פ: כפות תני יאוח דלא אפר כס ויחשב פסול בקרבן. וע"י להלן בעקרתו של רבנו אפרים, טור 41, ובהערות שם.  
<sup>15</sup> סליחה לראב"ן: אלהים ודים קמו עלינו, ע"י צבי ליכטנשטיין, *Zeitschrift fuer die Geschichte der Juden in Deutschland II* (1930), p. 238.  
<sup>16</sup> וויבלינקהוא = Wevelinghofen; אנטי סיס: "der mit Wasser gefuellte Burg-graben"; cf. Siegmund Salfeld, *Das Martyrologium des Nuernberger Memor-buches*, Berlin 1898, p. 420.  
<sup>17</sup> נ"ש עמ' 41 = הברמן עמ' ע"ו.

תפא

מאגרות העקדה

[יא]

כן. וקרא למנחם, שהיה שמש בבית הכנסת של קלוגיא, ואמר לו: בחייך, קח את חרבך החרב, וברוך אותה יפה שלא תהא בה פנימה ושחוט אותי כמו כן ואל אראה במיתת חברי. ואתה תברך על השחיטה ואני אענה אחריו אמן. ועשו כן החסידים הללו וכשנשחטו ביחד, קודם צאת נפש, תפסו זה את זה בידים שלהם ומחו יחד בנהר וקיימו עליהם המקרא (ש"ב א' כג), ובמותם לא נפרדו. וכשראה ר' שמואל הזקן החסיד, אביו של ר' יחיאל, הקידוש הזה שעשו, אמר גם הוא למר מנחם החסיד השמש: מנחם, כנבור כבוש יצרך ושחטני בזאת החרב ששחטתי את בני יחיאל בה. ואני ברקתי אותה יפה ואין בה שום פנימה שתפסול השחיטה. ולקח רב מנחם החרב בידו וברך אותה יפה ושחט את ר' שמואל הזקן, כאשר שחט לר' שמואל החתן, וברך על השחיטה והוא ענה אחריו אמן. ויפול גם הוא מר מנחם, חסיד אלהי מרום, על החרב ונעצה בכסונו וימת שם. כך קידשו את השם הקדוש קנאו ונוקם החסידים האלו בתוך המים. עבשו בואו כל באי עולם ודאו, היתה כואת מימות אדם הראשון, יחוד השם כזה!<sup>18</sup>

רושמי הזכרונות הרגישו והביעו באנחה ובנאה, שנתייחד ונתעלה הרום מכל שקידשו שמו הגדול בעולמו. מימות אדם הראשון, ועם כל זה רחף לנגד עיניהם ריוקן העקדה הראשונה כאילו אין למעלה ממנה בקדושה. ואף עושי המעשים שיוו לנגדם תמיד את רוגמת פעלם של האבות בהר המוריה, והגו בכל בצלמם כרמותם. כק"ק וזרמיש נהרגו בשני ימים כסופו של אייר תתנ"ו כשמונה מאות נפשות, ומהם יש אשר, זכחו וזכוי צדק, ויקחו את בניהם וישחטו אותם על יחוד השם הנכבד והגורא בלב שלם... ויהי שם בחור אחר ושמו ר' משולם ב"ד יצחק, ויקרא בקול גדול לכל העומדים שם ולמדת צפורה תיומתני<sup>19</sup>: שמעו אלי גדולים וקטנים, בן זה נתן לי אלהים וילדה אותה צפורה אשתי לעת זקנתה, ושמו יצחק, עתה אעלהו כאשר עשה אברהם אבינו את יצחק בנו. וחתן לו צפורה: ארוני, ארוני, המתן מעט, עדיין אל תשלה ירך אל הנער אשר גרלתי ורביתי וילדתי לעת זקנתי. שחט אותי חחילה ואל אראה ממות הילד. ויען ויאמר: לא אעכב אפילו רגע, מי שנתנו לנו הוא יקחהו לחלקו וישיבו בחיקו של אברהם אבינו. ויעקוד את יצחק בנו, ויקח בידו את המאכלת לשחוט את בנו וברך ברכת שחיטה. ויען הנער: אמן. וישחוט את הנער. ויקח אשתו הצורחת ויצאו יחד שניהם מן החרב, ויהרגם התועים. העל אלה תתאפק יי?<sup>20</sup>

נראה שמתענו הרברים בחבנית ספור העקדה במקרא ובלשוננו, ורברים כהיותם מה היו? במקום שיש בידנו גם מקורות נוצרים אפשר לאמת בכמה פרטים את ערות מילות הזכרונות והשירים מן הימים ההם, ולפיכך יש להגות בדרך כלל

18 נ"ש עמ' 19 הברמן עמ' ס"ה-ס"ו.

19 תאוסתו.

20 נ"ש עמ' 50 (ועי' שם עמ' 2) - הברמן עמ' צ"ו (ועי' שם עמ' כ"ה): מעשה המירות הישנות היא אולי הקדומה במלוח, עי' הר"ד ישעיה זנה, בהשקפה הצרפתית כרך צ"ו (1892) עמ' 118 ואילך. ועמה גם מחדש ברבעון צ"ו 11 שנה י"ב (תש"ז) עמ' 74 ואילך.

[יב]

שפיגל

תפב

כי, המציאות היחה קרובה לזה במירת הכח האנושי, ויותר ממה ששמענו משאר שבטי ישראל ברורות השונים<sup>21</sup>. ואם כן אפוא עוד יגרל בענין הפלא, בקראך בתעורות הרור פעמים אין מספר, איך מעקדים ומתעקדים מתעטרים באבותם כאברהם וביצחק, כאילו לא היה נסיון מרובה מהם. כותב שלמה בר שמשון, מפי הזקנים<sup>22</sup>, ערי ראייה ושמיעה למאורעות תתנ"ז: ובני ציון היקדים, בני מצנזה, נתנסו בנסיגונות עשרה כאברהם אבינו... ואף הם עקרו בנייהם כאשר עקר אברהם ליצחק בנו... תת"ק עקירות ביום אחד כולם כעקדת יצחק בן אברהם<sup>23</sup>. ושפה אחת גם לפייטנים הסלחים והמוקונים שבזוהר:

יְדֵי נְשִׁים דְחֻמְנִיּוֹת. עֲקָדוֹן בְּכִיּוֹת. פְּעֻקְדַת מוֹדְיָה.  
נִפְשׁוֹת נְקִיִּים. פְּרָשׁוֹ לְחַיִּים. אֶל מְקוֹמָם בְּעֲלִיָּה.  
תּוֹרִיד נֶצְחָם. וְחַ נֶצְחָם. עַל־מַלְבוֹשׁ פּוֹרְפִירָא.<sup>24</sup>

פומון של קבע הוא, ההזור בכל כתבי הרור, ותמצא הדו גם בפיוטיו של ר' אפרים מבטוא:

עֲקָדוֹ עֲקָדוֹתֵיהֶם. גַּם הִכִּינוּ מִטְבַּחֹתֵיהֶם. כְּמוֹ יִצְחָק אָכִיָּהֶם.<sup>25</sup>

כמו יצחק אביהם? לא ניצל יצחק מחורה של מאכלת? ולא הוחזר לאבן חי וממלל? ואילו חסידים אלו לטבח ניתנו, ורמה תכסה עליהם. איך לא פרצה מלב נעכר של הובחים והנובחים או של הקרובים אל החללים מעין נהמת הכאב שהשיחה הצרקה ההיא, אם על בני רוששה, כלפי אבינו אברהם, ועוד יותר, כלפי שמים שומעים ושוחקים: אתה בנית מזבח אחר ולא הקרבת את בנוך, אבל אנחנו בנינו מזבחות למאות ולא לפים והקר בנו את בנינו עליהם. דידך נסיון, ודירן עוברין<sup>26</sup>!

אין כל רמו וכל זכר להרהורים כאלה בתעודות הימים ההם. לא תמצא מעולם שיטענו: אינו רומה השלים ומת לחי שלא השלים. לכל היותר תראם

21 פרוס' יצחק בער, שם עמ' ו, עי' לעיל הערה 7.

22 נ"ש עמ' 21-הברמן עמ' מ"ח.

23 נ"ש עמ' 7-8-הברמן עמ' ל"א-ל"ב.

24 הראב"ן, עי' נ"ש עמ' 48-46-הברמן עמ' פ"א, ועי' בהערות שם עמ' ר"כ. פורפוריא: עי' ילפרנו הובא בליקוט לתה"ל ק"ו, ר' חס"ט סן ילפרנו, ולפיו יש לפרש גם במדרש תהלים ט, יג. עי' רש"י עמ' 80, ועי' בראשית רבתי לרח"א עמ' 176. וחביב לטון נחומים זה בפי רושמי הרשימות והסלהנים כימי מסעי הצלב, עי' רבנו אפרים בס' זכירה נ"ש עמ' 66-הברמן עמ' קכ"ב; ראב"ן (ולעיל הערה 15); ר' רוד כ"ד משולם (ולעיל הערה 13, הברמן עמ' ס"ט); יהודה בר קלונימוס, קבץ על יד ס"ח ס' ג עמ' 8 (הוצ' ת. שירמן); ר' מנחם כ"ד יעקב, ס' הרמעות ח"א עמ' ר"ט-הברמן עמ' קמ"ט; ר' ברוך כ"ד שמואל סמנצא, ידיעות הסכון לחקר הסיירה העברית מיסודו של מר ש. ז. שוקן, ח"ו עמ' 133 (הוצ' הברמן).

25 נ"ש 63-הברמן עמ' ק"כ.

26 עי' לעיל פרק ב הערה 7-8.

תפג

מאגרות העקרה

[ג]

מרגישים את המספר הגדול של הקרבנות בלי להוכיח כל עיקר את ההבדל העצום שיש בין העלאה שאין עמה מעשה להעלאה שיש עמה גמר מעשה אכזר:

הוא כְּאֶחָד מֵהַרְלָקָדִים  
וְנִתְלָה לְכַנּוֹ בְּמוֹעֵד מוֹצָדִים  
אִף כִּי הָרַבּוּ שׁוֹחֲטֵי הַלְדִים ...  
וְקָטַן מִהַכִּיל דָּמָם מִזֶּבַח וְכָרַב.  
לְכֹן בִּזְאת יִכְפַּר צֶוֶן יַעֲקֹב.<sup>27</sup>

אֵת הַבְּרִית וְאֵת הַשְּׁבוּעָה  
אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְרָהָם יְדוּעָה ...  
וְאִם בְּאֵת הַמִּצְוֹת הַנִּינּוֹת  
וְכָל־שֶׁכֶן בְּאֶרֶץ תִּכְפַּר צֶוֹנוֹת!

הניתנה לשער כי בתורעת הרוד שורשה ונתערתה האגדה על אבינו אברהם כנומר המעשה זר מעשהו? ודימו בימי הגירות שוחטים ונשחטים, כי גם בהר המוריה קם האב במצות בוראו על כנו על יצחק ועקרו ושחטו ושרפו, ועדיין אפרו צבוד על גבי המזבח זכות וכפרה להם ולבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות ...

## ד

ויצחק על גבי המזבח, ששמע את המלאך שאמר:  
אל תשלח ירך, פתח ואמר: ברוך מחיה המתים!

היה לפני הראשונים מדרש על שמונה עשרה ברכות שבתפלה,<sup>2</sup> שנתקטע ונתקצר במקורו. בקשו בעלי ההגדה למצוא יסודות העמידה במעשים שאירעו לאבות, מעין דרשות רז"ל על ברכת המזון: משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, רוד ושלמה תקנו בונה ירושלם, רוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלם עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקרוש.<sup>3</sup> כרוגמת הגדות אלו נתבארו גם כל יח ברכות. שלש ראשונות נתקשרו

<sup>27</sup> עקרה לר' יואל בר' יצחק הלוי פבנא: ה' צדיק יבחן, הכרסן עמ' קי"ב.

<sup>1</sup> ס' האשכול לר' אברהם מרובנא, הוצ' ר' שלום ור' תנוך אלבעק, היא עמ' לז.  
<sup>2</sup> ע' צונין בספרו על הדרשות (הוצ' א' עמ' רע"ב) ורד"ל בסבוא לפירושו לפר"א סי' וז, וכיחוד, השפר לך פן תעוב את הלוי הגריל ניצבור, פרושים וחרושים כירושלם, חז' עמ' 288 ואילך.  
<sup>3</sup> ברכות פ"ח ע"ב.

מאז בשלשה אבות. ברכת מגן נתקנה בימי אברהם, כשניצל מאור כשרים<sup>4</sup> או כשנצח לר' המלכים<sup>5</sup>, שפתחו בחרב<sup>6</sup> וערכו מלחמה ראשונה בעולם. וכשחזרו בשלום, עמד אברהם והיה מתפלל לפני הקב"ה ואמר: רבון כל העולמים, לא בכח ידי עשיתי את כל אלה, אלא בכח ימין, שאחה מגן לר' בעולם הזה ולעולם הבא, שנ' (תהל' ג ד), ואחה ה' מגן בעדי<sup>7</sup> בעולם הזה, כבודי ומרים דאש<sup>8</sup> לעולם הבא. וענו העליונים ואמרו: ברוך אתה ה' מגן אברהם<sup>9</sup>. ויש אומרים שפתח הוא ואמר בני. וכן נתקנה ברכת קדוש, כשבא יעקב אבינו ופגע בשערי שמים והקדיש שמו של הקב"ה, מיר פתחו מלאכי השרת ואמרו: ברוך אתה ה' האל הקדוש<sup>10</sup>. ויש אומרים שפתח הוא עצמו ואמר האל הקדוש<sup>11</sup>. מסתבר משלשת הרוחות, כי שנית בסדרן של ברכות הותכפה לשני בסדרם של אבות, ונתיחסה ברכת נכורות ליצחק. ומסתבר מטבע הענין, שמכל שארע ליצחק לא נמצא טוב ממעשה העקרה לטוית טוי האגדה על ברכת מהיה. יתכן שהיתה תחלתה של דרשה קרובה אל המקרא ואל השכל, אולי מעין נוסח ס' ה א ש כ ל, ששמע העוקר על המזבח את מלאך ה' קורא מן השמים, אל תשלח ירך אל הנער<sup>12</sup>, מיד הורה וכרך: ברוך מחיה המתים. כיו"ב במדרש עקירת יצחק<sup>13</sup>: וכשהגיע הסבין על צוארו של יצחק פרחה נשמתו... מיד אמר הק' למיכאל: אל תניחוהו לשטמו. אמר לאברהם: אל תשלח ירך אל הנער<sup>14</sup>. מיד התירו חזון [ה] נשמתו בו ועמד על רגליו ובדרך מחיה המתים<sup>15</sup>. דצה לומר, שנתעלף יצחק מאימת המאכלת, וכששבה רוחו אליו, ברך ברכת מחיה<sup>16</sup>.

ויש שהפירו פורתא בספור הנס: ד' יהודה אומר, כיון שהגיעה החרב לצואר פרחה ויצאה נשמתו של יצחק. וכיון שהשמיע קולו מבין שני הכרובים, אל תשלח ירך אל הנער<sup>17</sup> חזרה נפשו לגופו והתירו ועמד וירע יצחק שכך עתידים המתים לחיות, ופתח ואמר בא" מחיה המתים<sup>18</sup>. ועדין הרבדים מקודבים אל השכל וגרסה שלא נתכוונו לפרוץ גדרו של טבע אלא כמי שאומר: אפילו הרב חיה מונחת על צוארו של אדם, ולא היה חסר אלא חיתוך הראש, אל ימנע עצמו מן הרחמים. ויש שבחדר ברנע אוד בעקידה, ונסדר הדרש לפ', ויחדר יצחק חרדה גדולה עד מאר<sup>19</sup> (בראש כו לנ): אין אדם אומר, גדולה עד מאר<sup>20</sup> אלא שהיתה אחרת

4 ש ב ל י ה ל ק ט, ענין תפלה יח. רש"ב דף ט; חניא, ענין ההפלה ס' ד קרימונה שכה.  
 5 דף ו ע"א; ל ברש החכלת לר' מרדכי יפה ס' קי"ב; בית המדרש ליעללינק ח"ה עמ' 54.  
 6 פרא ס"פ כ"ז.  
 7 ע' תחומא לך לך ס' ז, ופי"ב שם עמ' 64.  
 8 פרא ס"פ כ"ז.  
 9 דאמור רבנן בא דתא כי כשהרג אברהם את המלכים ואמר לו הכיה אנכי מן לך, פתח ואמר: ברוך מגן אברהם.  
 10 ש"ה שם, ועי' פרא ס"פ ל"ה; וענו העליונים ואמרו: באי האל הק'...  
 11 ס' האשכול, שם; ויעקב כשראה את המלאכים עולים ויורדים ושכ"ה שהיתה עליו והיו מקלסין לפניו, פתח ואמר: ברוך האל הק'...  
 12 דר מיכאל הינער, הלכות ואגדות, ניוארק תרצ"ז עמ' 72.  
 13 ע' מדרש ויושע (ביה"מ ליעללינק ח"ה עמ' 38); והרי המאכלת על צוארו... מיד פרחה נשמתו... ויקרא מלאך... מיד הניחו חזרה נשמתו בו... וכרך בא" מחיה המתים.  
 14 פרא פ' לא=ילקוט ס' ק"א, ועי' מה' בר' כב, יב (בס' ד' אליעזר)

לפניה... בהר המוריה, כשעקרו אביו ונטל את המאכלת לשחטו, נגלה הקב"ה על המלאכים ופתח את הרקיע, ויצחק נשא עיניו... וראה את הקב"ה ואת חדרי המרכבה ואת המלאכים ותרד"י<sup>13</sup> ונתמזגו שתי ההגדות כבגרות ר' יהודה הרבצלוני: "יצחק אבינו בשעה שעקר לעולת מוקדה לרצון, ראה אור השכינה ופרחה נשמתו והחיהו הקב"ה, וכשעמר ברעתו וידע שכן המתים עתידין לחיות, עמד על רגליו והודה ושבח לפני בוראנו ואמר: בא"י מחיה המתים"<sup>14</sup>. ויש שנחשטה האגדה במה שדרשו ז"ל בענין טל אורות (ישעי' כו, יט) או טל תחיית המתים: מאיזה מקום הוא יורד? מראשו של הקב"ה. ולעיתיד לבא מענן שער ראשו ומוריד תחיית טל ומחיה את המתים"<sup>15</sup>. וזהו הנוסח במדרש לקח טוב ונסדר לפי אלהי אברהם ופחד יצחק (בראש' לא, מב), שפחד על גבי המזבח בשעקר ופרחה נשמתו והחזירה הקב"ה בטללי תחיית המתים"<sup>16</sup>. יש חוספת גם או נוי בשרטוט זה של האגדה על טללי תחייה, אבל עדיין אין כל סתירה בין מקרא למדרש.

עד שאנו קוראים לשון המדרש הקטן על התפלה בס' שבלי הלקט: לכאורה מתלקטים בו לאחר אחד כל קוי האגדה ששינו ומנינו עד בה, ואולם נחוסף גם משהו חדש, ומעתה הופך כל המדרש פנים אחרות לא שערנו ולא פללנו מן המקרא. כשנעקר יצחק אבינו על גבי המזבח ונעשה דשן והיה אפרו מושלך על הר המוריה, מיד הכיא עליו הקב"ה טל והחיה אותו. לפיכך אמר רור ע"ה, כטל חרמון שיורד על הרדי ציון וגו' (תהלי' קלג, ג) כטל שהחיה (תקב"ה) בו יצחק אבינו. מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו: ברוך אתה ה' מחיה המתים"<sup>17</sup>.

13 הנח' ס"ב תולדות ס' כ"ב עמ' 141, ועי' בר' פ' ס"ה ס"י י' לו, ונחכהני עיניו מראות (בראש' כו, א), מכח אוהה הראייה, ששעה שעקר א"א את יצחק חלה עיניו למרום והביט בשכינה וכהו עיניו, ועי' שס' פ' ס"ז ס"ב, ועי' סה"ג בר' כ"ז א': דאה זיו השכינה וכהו עיניו, ועי' פ"א פ' ל"ב, שכל טוב עמ' 64: כיון שהגיעה חרב לצאורו פרחה נשמתו בנ"ע, וראה נשמת אמו שרה שכבר סחה - שהלך סמאל ותודיעה... כבר שחטו אביו, וצווחה ויצאת נשמתה - וכיון שהשמיע הקב"ה קולו סבין הכרובים, חזרה נשמתו לנופו וכ' אמר בא"י מחיה".  
14 פירוש ס' יצירה עמ' 125.

15 פ"א ס"פ ל"ה, ואולי הוא ממדרש על התפלה. ועל טל חיים מן השמים שיש בו אור חיי נפש' עי' תשובת רב האי נאון, אוה"צ סוכה עמ' 72-75-ע"ג ע"ג תבוסס ח"א 261.

16 לקח טוב, ד"ש' עמ' 181, ותקנתי ע"פ כ"י אדלר 437 בספריית כ"ה"ם בניוירק, ועי' בס' דרשות לר' יהושע אבן שועיב פ' ויצא: ויש מפרשים פחד יצחק היה נשבע לעקדה והיה קורא אותה פחד יצחק. ועי' הראב"ע לבר' לא, נג: ויא' זה הפחד רמו ליום העקדה, ואיינו רחוק.

17 סב"ה סס, ומסמ בתניא, עי' הערה 4 לעיל. בסב"ה ליחא: הקב"ה. ועי' בפרוש התפלה לר' נפתלי הרץ טריוש, טיאנן ס"כ, שחרית סוף ברכת סמיה: כשנעקר יצחק ע"ג המזבח ופרו צבור, הביא הק' הטל והחיהו. פתחו מלאכי השרת בא"י מחיה המתים. ועי' זוהר פ' נח חוספתא, דף ס' ע"א: יצחק בשעה דאתקרב ע"ג סרבחא נפקת נשמתיה דרות ביה דהאי עלפא. וכיון דאתמר ביה באברהם ברוך אתה ה' מחיה המתים, תבת ביה נשמתיה דעלפא דאתי. ואולי פירוש בטל אורות גם לירוש' ברכות פ"ה ה"ב דף ט"ז ע"ב-ירוש' תענית פ"א

תפו

שפיגל

{טו}

פרט אחרון אולי ניתן להתפרש ממה שבמהרורות החרשות של ההגדה כל הברכות שבתפלה נאמרו ממלאכי השרת, שכן תפלת מלאכים הוא ימוק חביב לאחרונים<sup>16</sup> ומתרכב על ידי כך חשיבותה של תפלה שאנו מקלטים בלשון שהמלאכים מקלטים. בנוסח הקרום של המדרש על התפלה כנראה נתקנו כל הברכות על ידי האבות עצמם, לרגל מאורעות שאירעו להם בחייהם. שמה האמר, איך ישבח ויברך לפני בוראו יצחק, ולא עוד בחיים חייתו? לא המתים יהללו יה. ואולי מבאן לברכת מחיה שנאמרה מפי עליונים? לאו הוקא. כבר ראינו שלא נתקשו בעלי ההגדה לייחס הברכה ליצחק עצמו בשעה שנתחלחלו, אם מפחד של סכין ואם מחרדה אור השכינה, וכשרווח לו ונתעורר, אמר בא"י מחיה המתים. אפשר תאמר עוד, שלא נחה ההגדה והפליגה בעצמו של נס לקיים האמונה בחיית המתים ממש, ולא על דרך העברה והשאלה בלבד, ולפיכך צרכה להמית לו ליצחק ולשוב ולהחיותו בטללי תחייה, למען יחזה הוא מכשרו וממנו ילמדו אחרים, שכך המתים עתידים לחיות, ומכאן לתחיית המתים מן התורה.<sup>17</sup> לא הוא. אין ההגדה מעוררת רשם של פולמוס עם כופרים או פוקרים, ואין להכיר בה כל מנחה למורית. ועוד שבר הגדה כזאת עלול לצאת בהפסדה, שר"י המדרש היה סותר למקרא ולכל המסופר בו בענין העקרה.

ואמנם ברק ותמצא שלא זה עיקר האגדה ולא ממקום זה צמחה. רמב"ם שחסר מהו או נגנו משהו ברברי המדרש הקצר על התפלה: כשנעקד יצחק על גבי המזבח – ומיד: ונעשה רשן והיה אפרו מושלך על הר המוריה. לא מכר מאומה ממשלה האב השוחט. הניתן לשער כי בעלי הלכה שקיימו לו למדרש זה והניעוהו לדינו, הרנישו בניגוד שבין רברי ההגדה ובין רברי התורה ובקשו למעט עד כמה שאפשר. במקרא נאמר לו לאברהם מפורש מן השמים: אל תשלח ירך אל הנער ואל תעש לו מאומה. ואולי מכאן הבלעת הרבנים שמצאו בלשון ס' שבלי הל' קט. תלמידי חכמים אלו אפשר בכונה השימושו מספור מיתחו של יצחק כל לשון של הולכה והובאה בסכין וכל רמז של יליחת יד אל הנער. כאילו בקשו להוציא מלבם של קוראים, שלא יחשדו שמה מרה אברהם את פי אלהיו או סר במאומה מן הנאמר בתורה. ונהפוך הוא. כששמע אברהם, אל תשלח ירך, מיד משך ידו מבנו מיצחק, ואם קרה מה שקרה, לא בו האשם. ונעשה רשן והיה אפרו מושלך על הר המוריה: מכלל שלהבות האש כבר אחזו כנעקד ממעל לעצים, וכתהרף עין הפך רמץ רוחח ואפר מקלה...

ומתעשרים גם מתאשרים רברי ההגדה ממקום אחר: ויעקד את יצחק בנו

ה"א ס"ג ע"ד: ר' יעקב דכפר הן בכס ריש לקיש: בשעה שעשה אברהם וקיים את רצוני, נשבעתי לו כיאתי מין של סבניו לעולם. מה עמס? לך של ירוח'ך וכתיב בתורה, נשבע ה' ולא יחפ' ותהי' ק"י נ' דה'. ע"י בר' פ' ל"ט ח', וע"י שטעאדאר שם עם 270 על 'בהררי קדש' סהררו של עולם, ואולי זה הר המוריה.  
18 פרופ' לוי גינצבורג, שם, עמ' 261 ואילך.  
19 ע"י פ"א פ' ל"א: וידע יצחק תחיית המתים מן התורה, והוא נליין מל' הסנה ר"פ חלק.



תפז

מאגרות העקדה

[11]

וישם אחו על המזבח ממעל לעצים" (בראש' בב, ט)–מהו ממעל? 207, ממעל לעצים של מערכה.<sup>21</sup> מלמד שסידרון כדרך שסודרין עצי המערכה. כתיב הכא (שם) ויערך את העצים' וכתיב להלן (ויקרא א, ז), וערכו עצים על האש.<sup>22</sup> במקרא לא נזכרה עריכת האש בעקדה. לא כן במדרש: וערך את האש ואת העצים.<sup>23</sup> סברו רז"ל כדרכם, שלא הפיל אבינו אברהם דבר גדול ודבר קטן מחורת כהנים. סדר עולה כיצד? ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח וערכו עצים על האש" (ויקרא שם): עצים על נבי האש ולא האש על נבי עצים.<sup>24</sup> אם כן, אפוא, עשה אברהם קרבנו כסדר העולה, וסירר כדרך שסודרין עצי המערכה, עצים על נבי האש, וישם את בנו. ממעל לעצים: אם לא עשה מאומה לנער ולא הורידו מעל העצים אשר על האש המבוערת, הרי כמעט רגע נתלקחה כל המרורה כלה ונשתלחו לשונות האש ביצחק ונעשה רש"י ואפר.

אם כה, ואם כה ברור, שלא כעל המדרש על י"ח ברכות שבתפלה המציא את ההגדה על שדיפתו ותחייתו של יצחק. היא קרמה לו, והוא השתמש בה לצרכיו, לבאר איך ואימתי נתקנה ברכת מחיה בתפלה. ולא עוד אלא שבנוסח הקדום והמקורי של המדרש אולי לא נזכר כל עיקר דבר מיתחו של יצחק. נמצא שלא במדרש המאוחר על התפלה יש לבקש שרשה ומוצאה של האגדה על יצחק שנמטב או נשרף וקם מן המתים.

## ה

ותסתכל באפרו של יצחק אבינו הצבור על גבי המזבח

ותתנהג עם בניך במדת הרחמים.<sup>1</sup>

חשיבות גדולה שיש לעקדה הביאה לבעלי ההגדה כבר בדורות ראשונים לדרש גם באיילו של יצחק. ולא נחו ער שמגוהו בין הרברים שנבראו בערב שבת בין השמשות בשבוע ראשון ליצירה.<sup>2</sup> אלולא תמורה זו שראה לו אלהים תחת בנו של

20 ע"י תנח" ס"ב וירא סי' מ"א וילקוט ר' ק"א.

21 שכל טוב עמ' 62.

22 מה"ג בב, ט עמ' ש"ד.

23 פ"א פ' ל"א, וע"י הנוסח שהדפיס ה"ר מיכאל היגר, במאסף חזר"ב, ניוירוק

תש"ח, ב"ר י' עמ' 196, וע"י פרוש רד"ל סי' ל"ט ג"פ. וע"י לשון האגדה בס' פרנס לרש"י.

הוצ' עהרענרייך עמ' שט"ז. נעקד יצחק על נבי האש. וע"י להלן בעקדה לר' אפרים

סוד 47.

24 ספרא, הוצ' ר"א' ווייס דף ז סע"א.

1 תחנה לחוקק, מחזור היידיהיים, ווייען 1827 דף פ ע"א–אוצר התפלות דף תקכ"ג ע"ב.

2 אבות פ"ה, ו' ופסחים נ"ד ע"א: 'דברים נבראו בערב שבת בין השמשות וכו' ר' יאשיה

איכר משום אבינו: אף האיילו.

אברהם, אין לי צחק זרע ואין הברית וההבטחה מתקיימת (בר' כא, יב). כי ביצחק יקרא לך זרע. אלא מכיון שנאלץ צחק, כמו שנאלצו כל ישראל<sup>3</sup>, לכך נחשב אותו אייל שהעלה אברהם לעולה תחת בנו, והרבה נסים נעשו בו, וגדל מכלם: אף הוא שב וחי אחר שנשחט, כי, החזירו הקב"ה להויתו הראשונה<sup>4</sup>. לבאורה גם היא אנדה תמורה, כאנדה על תחייתו של צחק, אם כי קל יותר לעמוד על ראשיתה. כזכר ברור ראשון של תנאים דרש ר' חנינא בן דוסא ואמר: אותו אייל לא יצא ממנו דבר לבטלה, גידיו של אייל אלו עשרה נבלים של כנור שהיה רוד מגנן בהם; עורו של אייל היה אזור עור במתניו של אליהו; קרניו של אייל: של שמאל תקע בה הקב"ה בהר סיני, ושל ימין, שהיא גרולה משל שמאל, עתיד לתקוע בה לעתיד לבוא בקבוץ של גליות<sup>5</sup>.

בעקבות מדרש זה בפרקי ר' אליעזר פירש רש"י פ' יתרו, במשך היובל<sup>6</sup> (שמות יט, יג) על הר סיני: שופר של אילו של צחק היה<sup>7</sup>. וכבר הקשו על מדרש זה ואף על פירושו של רש"י: אותו אייל שהקריבו אברהם תחת צחק בנו לא עולה היה? ולא נאמר: והקטיר הכהן את הכל המזבחה עולה, אשה ריח ניהוח לה<sup>8</sup>? ויקרא א' ט? ושגז' זל: את הכל, לרבות העצמות והגידים והקרניים והטלפים<sup>9</sup>? אם כן נשרפו גידיו של אותו אייל, ואיך היו נימין לכנורו של דוד? ונשרפו גם קרניו, ואיך נתקע בה במעמר הר סיני או יתקע בה בכנוס גליות? ויש שנסו ליישב, שהגידים והקרנים פירשו וחלצו מן הבשר קדם העלאה ולא עלו, או שפקעו מעל גב המזבח ולא הוחזרו<sup>10</sup>. אולם פלפול של דחק הוא, וברחו במקום זה לדמות: אולי נבל הקב"ה עפר (אפר?) קרניו והחזירו למה שהיה<sup>11</sup>. כך נוצרה האנדה, כי אמנם אותו אייל העלדו אברהם עולה כליל לה, אלא שנעשה בו גם ונתחדש מאפרו.

וכבר היו תנאים ואמורים מדיינים וחולקים באותו אייל. ר' אליעזר אומר: מן ההרים בא שהיה רועה שם. ר' יהושע אומר: מלאך הביאו מן ערן ותחת עץ החיים היה רועה ושתה מן המים שעוברין תחתיו<sup>12</sup>. ונפלגו בו גם ר' יהודה ור' יוסי, אחד אומר: לפי שעה נודמן לו, ואחר אומר: ראש צאנו של אברהם היה, ויצחק שמו, ולא הכירו. אמר הקב"ה: יבוא יצחק תחת צחק<sup>13</sup>.

3 ירוש' תענית פ"ב ה"ד ס"ה ע"ד, עיי' שרידי הירושלמי לר"ל ניצבורג, עמ' 176.  
4 ר' בחיי, ס' יתרו שמות יט, יג, וספס גם בתולדות יצחק לר' יצחק קארו, עיי' הליג' באוצרו הטוב ס' הגדות היהודיים ח"ה עמ' 292.  
5 פרא' פ' לא; ילק' ר' ק"א, ור' תליו בס' ישעיה כו, יג; סה"ג בר' כב, יג.  
6 רש"י על התורה נ"א ברליגר מ"ב עמ' 146.  
7 מסבין, פ' יתרו שם.  
8 משנת זבחים ט, ה ובגמרא שם פ"ו ע"א.  
9 הפשה הרא"ם וחרץ ר"א נומבינר, עיי' זית רענן לילקוט ר' ק"א, וכן גם הר"ל בפרשו לפרא' פ' לא ט"ז ע, ובקס לסמוך קצת הדבר, שהואיל ונאחו האייל כסבך בקרניו והיה רוצח הנתק סהם, נחרפו הקרנים לפרוש על נקלה.  
10 ילקוט ר' ק"א.  
11 סה"ג בר' כב, יג עמ' ש"ז.

[ט]

מאגרות העקדה

תפס

וכן רב ושמואל, חד אמר: מביתו הוא בא עמו ואין מכיר בו, וחד אמר: בין הרקיעים גרל והיו קוראין לו 'יצחק'<sup>12</sup>. ונמטר גם בשמו של ר' יצחק: היה לו לאברהם איל, וכו', שהיה הולך בראש הצאן, ושמו יצחק, ורץ גבריאל והביאו לפניו והעלהו לעולה תחת בניו.<sup>13</sup>

יבוא יצחק תחת יצחק? שמה גם אפרו של יצחק אינו אלא אפרו של אותו אייל הנקרא יצחק שהיה לעולה תחת יצחק בנו של אבינו אברהם? או שברך כלל נאמר, כי נרצחה עולת האייל לפני ה', ותחשב כי יצחק<sup>14</sup>, ונחשב גם אפרו של האייל שהיה תמורתו כאילו יצחק עצמו נשרף, ולפיכך נקרא אפר יצחק? ויתפרש כר' אלעזר בן פדת: אף על פי שלא מת יצחק, מעלה עליו הכתוב כאילו מת ואפרו מוטל על גבי המזבח.<sup>15</sup>

ואמנם תמצא לשון זהירה של כאילו מתלווה במקורותינו לאפרו של יצחק, כאילו בקשה להקדוה פורתא חודו של בטוי ולהחיש חריפותו, שיהא משל ומליצה בעלמא: , וחכתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור' (ויקרא בו, מב). ולמה נאמר באברהם ויעקב ויצחק וביצחק לא נאמרה זכירה? אלא רואין את אפרו כאילו הוא צבור על גבי המזבח.<sup>16</sup> כשהיה בנו של יצחק חוטאין ונכנסין לצרה, תהא נזכר להן עקרתו של יצחק ותחשב לפניך כאילו אפרו צבור על גבי המזבח ותסלה להן ותפרם מצרתן.<sup>17</sup>

אלא שגם כאן יש שנדמה לך, שאין הרברים ניתנים להיררש או להידהות כך על נקלה. שנינו, סדר תעניות כיצד? מוציאין את התיבה לרחובה של עיר ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה. ר' יודן ביר' מנשה ור' שמואל בר נחמן, חד אמר כרי להזכיר זכותו של אברהם, וחורנה אמר כרי להזכיר זכותו של יצחק. מאן דאמר כרי להזכיר זכותו של אברהם, בין עפר בין אפר על שם, ואנכי עפר ואפר'<sup>18</sup>

12 מדרש זה"ש ברוה"ק, מאן עמ' ס"ו.

13 ג'נה שלום לרש"י מייסיק, עמ' 51.

14 ס' הישר עמ' פ"א. ועל דעת זקנים דף י"א ע"א: ואמר במדרש כשאמר לו הקב"ה אל תסלח ידך, לא רצה אברהם להניחו עד שנשבע לו הקב"ה שיחשב לפניו אפרו של אייל כאילו היה אפרו של יצחק, ונשבע לו, ועי' ילקוט ראובני (בשם עשרה מאמרות דף ל"ד ע"א): בשעת העקדה יצאה נשמתו של יצחק ובא לאייל שנברא בין השמשות, וזה, השם לעולה בניו הוא ממש בניו.

15 מה"ג בר' כב, י"ט.

16 ספרא, בחוקותי פ"ה ס"ז (ווי"ס קרב ע"ג): ויקר' פ' ל"ו ס"ה: תנח' תולדות ס"ס ז' ובר' פ' צ"ד ס"ה: ורבנין אמרי רואה אפרו של יצחק כאילו צבור על גבי מזבח. רש"י לויקרא כו, מב: אפרו של יצחק נראה לפני צבור ומנח על המזבח. ועי' רש"י לבר' כב, יד: בהר"ה יראה ה' אפרו של יצחק צבור ועוטר לכפרתו.

17 תנח' וירא ס"ס כ"ג, ובסקבילות. עי' ביה"ט ליעלזניעק ח"ה עמ' 167: בקש אברהם מאת הקב"ה, שכל זמן שיוכרו ישראל לפניו את עקדת יצחק שתהא כפרה להם, כאילו נשרף ע"ג המזבח. עי' סנה'ת יהודה, פ' וירא, דף י"א ע"א: תהא נשבע לי שיהא אפרו של יצחק צבור לפניך לזכרון לדורות כאילו הקרבתי.

צח

שפינל

[כ]

(בראש' יח, כז). מאן דאמר כדי להזכיר זכותו של יצחק, ובלבד אפר, רואין אפרו של יצחק כאילו צבור על נבי המזבח.<sup>18</sup> ובבבלי:<sup>19</sup> ולמה נותנין אפר בראש כל אחר ואחד? פליגי בה ר' לוי בר חמא ור' חנינא, חד אמר הרי אנו חשובין לפניך (כעפר ו)אפר, וחד אמר כרי שזכור לנו אפרו של יצחק.<sup>20</sup>

זכר זה לאפרו של יצחק במנהגי תענית סמל של ממש הוא, עדות לאמונה או לאגדה שהוקרב יצחק עולה וכליל ולא שדר ממנו לבד אפר על נבי המזבח, או אינו אלא לשון העברה ופיוט?

נאמר בדבר שהיה בימי רור: וישלה האלהים מלאך לירושלם להשחיתה וכהשחית ראה ה' וינחם על הרעה ויאמר למלאך המשחית רב עתה הרף ירך' (דו"א כא, טו). מאי ראה? אמר רב: ראה יעקב אבינו, דכתיב (בראש' לב, ג) ויאמר יעקב כאשר דאם מחנה אלהים זה. ושמואל אמר: אפרו של יצחק דאה, שנאמר (שם כב, ח) אלהים יראה לו השה לעולה בניי.<sup>20</sup> וכלשון אחרון גם בהרנום לאותו כתוב ברבדי הימים: אסתכל באפרא דעקידתא דיצחק ביסורא דמרבחא.<sup>21</sup>

היכן הוא מזבח זה? שמה אינו אלא מזבח של מעלה? הא שמע: שבי גולה, שבנו בית שני, מזבח מא ידעי? אמר ר' אלעזר: ראו מזבח בני ומיכאל השר הגדול עומד ומקדיב עליו. ור' יצחק נפחא אמר: אפרו של יצחק דאנו שמונה באותו מקום.<sup>21</sup> הכא במזבח של מטה עסקינן, והפעם הדברים מסרבים להתרכז עור ולצאת מידי פשוטם. מכלל שהאמינו, שאפרו של יצחק נזח לעולמים, והביה זכור ומראה לבניו אפרו, וכן הראה להם בבנין בית שני אפרו, הכירו מקומו ועמרו [ה] להם זכותו, ובנו המזבח על יסודותיו. וכן נמי בבנין בית ראשון בעת נגף מלאך המשחית, ראה הביה אפרו לזכרון, דכתיב, וכהשחית ראה ה' וכ' כדרשתו של שמואל.<sup>22</sup>

אכן קדמה האגדה על אפרו של יצחק שאכלתו האש כדרך הזבח ולא נותר ממנו לבד הרשן, ויש למצא עקבותיה כבר בדור ראשון לאמוראים, בימי של שמואל ירחינאה, אם לא למעלה מזה. ומחונ תלמידיו של ר' יוחנן, מפי ר' יצחק אתה למד, שהאמינו בימיהם שהיתה אפרו של יצחק יסוד המזבח.<sup>21</sup> אם כן אפוא, לא בימי הביניים צמחה האגדה, שנעשה יצחק דשן והיה אפרו משלך על הר המוריד,<sup>23</sup> אם כי נתחבבה בימים ההם בנוסח זה דוקא, הואיל ואפשר היה כלחץ מעט להסכימה עם לשונו של מקרא.

18 משנה תענית ב, א, וירוש' שם ס"ה ע"א. עיי' ב"ר פ' ס"ט ס"ו י"א.

19 תענית ט"ז ע"א.

20 ברכות ס"ב ע"ב.

21 זבחים ס"ב ע"א. ועיי' פ"א פ' ל"א על אפרו של אייל שהוא יסוד ע"ג המזבח הפנימי.

22 פירוש ס' יצירה לר' יהודה הברצלוני עמ' 109.

23 שבי"ח, ענין תפלה י"ח.

תצא

מאגרות העקדה

[כא]

ן

אמר לו יצחק: אבא אל תתיירא.  
יהי רצון שתהא רביעית דם שלי  
כפרה על כל ישראל.<sup>1</sup>

אמרו חכמים זכרונם לברכה: אילולי שנעקב אברהם לברוק הסכין, היה נשחט יצחק... ומניין שברק הסכין?... חשוב אותיות, ויקח את המאכלת' (בראש' כב, י) ותמצא י"ב כמנין הבריות שעושין לסכין... אבל נתעקב לברוק הסכין. מיר נכמרו רחמיו של הקב"ה על יצחק<sup>2</sup> ואמר למלאך להצילו, ויאמר אל תשלח ירך' (שם, כב, יב). למה אמר יך ולא מאכלת? נשלו רמעות ממלאכי השרת על הסכין ושחה ער שעמר על עיקרו ופרח.<sup>3</sup> אמר אברהם: אינו כראי לקרבן, אחנקנו, אשרפנו, אנתחנו איברים איברים לפניך? א"ל: אל תשלח ירך'. א"ל: אם כן לחנם באתי לכאן, אעשה בו חבלה, אקח ממנו מעט לראיה, אוציא ממנו טיפת דם! א"ל: אל תעש לו מאומה, אל תעש לו מומה.<sup>4</sup>

הרי ששנו ושלוש במדרשות מה שפורש ופורט גם במקרא, שאסרו לו לאברהם מן השמים אסור ברור וחלוט, שלא ינע ביצחק נגיעה כל שהיא לרעה ושלא יחסר את דמו אפילו מטיפה אחת. לפיכך יגדל הפלא בקראנו במבילתא ררשב"י ראש פרשת וארא: ר' יהושע אומר: וירבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה' (שמות ו, ב). אמר לו הקב"ה למשה: נאמן אני לשלם שבר יצחק בן אברהם, שנתן רביעית דם על נבי מזבח, ואמרתי לו: בגורל ורועך הותר בני תמותה' (תהלי' עט, יא), ואני מבקש להוציאן ממצרים, ואחה אומר לי, שלח נא ביר תשלח' (שמות ר, יג).<sup>5</sup>

1 נוה שלום עם<sup>50</sup> מה'ג בר' כב, ח, עם' שניג=מאן, עם' ס'ז=בר' רבתי לר"ח אלבעק עם'.<sup>90</sup>

2 תנח' צו ס' יג, ועי' חולין י"ז ע"ב.

3 בר' פ' נ"ז ל' נמינה ומיסה, והיה שוחה כשעוה חו', למה נופך שוחה עליך'. תנח' מ"ב חולרות ס' פ"ז עם' 184.

4 מה'ג בר' כב, יב.

5 ויקר' פ' כ' ב': היה אברהם מהרהר בלבו ואופר ח'ו נמצא בו פסול ולא נתקבל קרבנו. עי' פירוש תפוז הארוך לר' יעקב בן הרא"ש, הנובר תקצ"ט, לבר' כב, יב: . כמדרש יש שהפך ידו וראה שאין בידו מאכלת, אמר: אינו כראי לקרבן, ובקש לתקן. עי' בר' שם; פס"ר קע"א ע"א; מאן עם' ס"ז; מה'ג שם; נוה שלום עם' נ"א; מדרש נר השכלים בס' תורה שלמה לרמ"ם כשר ח"ד עם' תתצ"ו. ועי' מדרש הובא בהדר זקנים ובמנחת יהודה פ' וירא דף י"ב ע"א; אמר אברהם להקב"ה אחנקנו ואטריח אותך לבקש שרה שתלך לי יצחק אחר לקיים מה שאמרתי לי (בר' כא, יב) כי ביצחק יקרא לך ירע: עי' מדרש תהלים עם' 489.

6 מכילתא ררשב"י, רד"צ האפסמאן עם' 4 ובמה'ג ס' שמות, הוצ' הגיל עם' 18. ועי' רש"א ווערטהיימער, אוצר מדרשים כתבי יד, ירושלם תרע"ג, ח"א עם' ס"ב: . משה, נאמן אני

הצב

שפינל

[כב]

זה אחד מן המדרשות שיש בו כרי להרעיש כל שנאמר בתורה במעשה העקרה. רביעית דם" אתמלא! הרי ששלח האב יד ומאכלת אל הנער, ועשה לו מה שעשה להוציא ממנו רביעית דם, שהוא שיעור חייתו של אדם, כדורש' הוא גלילא עליה דרב הסדא, אמר הקב"ה: רביעית דם נתתי בכם, על עסקי דם הוורתי אתכם וכ'. אם אתם מקיימים אותם מוטב, ואם לאו הריני נוטל נשמתכם". מעתה אם נתן יצחק על נבי מובח רביעית הלוג מדרו, מכלל שלא נתעכב אברהם לעבוד עבודתו נכריה עבודתו, וחבל ואולי גם טבח לבנו כמו יריו. או כלשון הראב"ע בפרושו (בר' כב, יט): עשה האב, הפך הכתוב, ששחטו ועיובו ליצחק על המובה.

ולא זו בלבד. אולי יש להוציא מן הכתוב שדרשו ר' יהושע (תהל' עמ, יא): תבוא לפניך אנתק אסיר, כגודל ורועך הותר בני תמותה", שהותירו הקב"ה לאסיר הנאנק, הוא יצחק העקור, מתמותתו וחיהו בטל תחית המתים? ואמנם מה שזה נועל פותח מדרש אחד: <sup>8</sup> בזכות יצחק שהקריב עצמו על נבי המובה עתיד הקב"ה להחיות מתים שנ' (תהל' קב, כא), לשמוע אנתק אסיר לפתח בני תמותה".

יחכן אמנם שהכתובים הללו ניתנים להתפרש גם פנים אחרות: ששמע ה' לאנתק האסיר יצחק, והוא אז אולי שותח דם, מהחמוך שהתחיל אביו לשחטו" ופקד לאברהם לפתח אסוריו ולהותיר לו שארית חייתו. מקצת סמך לבאוד זה אולי יש למצוא במדרשים ששרד בהם ולא נגזר דמו משהו לשיעור זה של רביעית דם בעקדת יצחק. לדוגמא: ועקדו על המובה, ונטל את הסכין לשהטו עד שיצא ממנו רביעית דמו".<sup>10</sup> או במדרש הנעלם: עיני אברהם בעיני יצחק, ועיני יצחק בשמי השמים, והיו רמעות מנשרות ונפלות מעיני אברהם עד שהיתה קומתו משוטטת ברמעות. אמר לו: בני, הואיל והתחלת על רביעית דם, יוצרך זמין לך קרבן אחד תחתיד".<sup>11</sup> ובמדרש ישן נאמרה כל הדרשה בשמו של אחד מראשוני האמוראים בא", בן דורו של רבי: ,האלהים

לשלם שכר יצחק בן אברהם שיצא ממנו רביעית דם על נבי המובה. ואשר לענין תחית המתים לסדר זה (ארא שם' ו, ב) עיי' ילמדנו בחנח' וארא ס' א. ומש"כ יעקב מאן ז"ל בספרו על סדרי המקרא ח"א עמ' 384.

7 שבת לא סע"ב, ועיי' פוסה ע"א: ומה יש שיש בו כמה רביעיות, רוח קימעה עוכרתו, אדם שאין בו אלא רביעית אחת עכ"ל. ועיי' שם תוספות ד"ה אדם: פירש ר' חננאל דהם הצולו (שכלב) שסמנו שחית הלב אין בו אלא ססקל כ"ה סלעים שהיו רביעיות לוג. וכן גם בס' הערוך ע' רבע. ואולם ירדני הפרופ' שאול ליברמן העירני למעם שנתן בתוספתא (אהילות פ"ג ב): ,אבא שאול אוסר רביעית תחילה דמו של קטן, עיי' מש"כ בספרו תוספתא ראשונים ח"ג עמ' 89.

8 פסדר"כ פ' ליב דף ר' ע"ב. אמנם עיי' מש"כ ישראל לוי מפרים בהשקפה הצרפתית כרך ס"ג (1912) עמ' 129 ואילך.

9 עיי' לעיל פתח דבר, הערה 18.

10 ילקוט ר' ק"א.

11 זו היא שנאמרה ברוה"ק עיי' מאן עמ' ס"ה, ועיי' מש"כ שם עמ' מ"ה על זמנו של מדרש זה.

[כג]

מאגרות העקרה

חצנ

נסה את אברהם. אמר ר' יוסי בן זמרה: כשאמר לו הקב"ה העלהו לעולה לפני, בא אברהם לביתו [ואמר] לשרה: עד מתי יהיה יצחק בנך בחיקך, [א]שו לא בן שלשים ושבע שנה הוא, לא לבית [המ]דרש הוא הולך ולא לבית הרב עזבתיו לילך, [ע]מרי ושימי לנו צידה לדרוך [שנלך אני והוא לבית המדרש הגרול, וילכו שניהם יחדו] (בראש' כב, ח). מה הוא יחרוז אמר אברהם: שמה ישא יצחק רנליו וירוך [לו].<sup>13</sup> אמר לו יצחק לאביו: אבה, הנה האש והעצים [ואיה השה לעולה?] (שם ז). מיר אמר אברהם בלבו: מה אומר לו ליצחק בני? מיר אמר אברהם ליצחק: גלוי וירוע לפני הקב"ה שאתה הוא, השה לעולה' (שם). מיר הניח יצחק ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה במר נפש. אמר לאברהם: אבה, אבה, זוהי תורה שאמרת לשרה אמי: לבית רבו אני מולכוכו! מיר היה אברהם בוכה ומחליש משעריו ומזקנו. וכיון שראה יצחק את אברהם אביו אמר לו: אבה, אל תצעד עצמך, עמוד ועשה רצון אביך שבשמים, יהי רצון שחרא רביעיית דם שלי כפרה על ישראל.<sup>14</sup>

אין לתמוה שבמקורותינו המשכן של כל הדרשות על רביעית רמו של יצחק מתאים ומסכים לספור המקרא. כמוכן, אררבה, יש לחמוה שניחותר זכר כל שהוא לאגרה הסותרת לתורה. ואם נובעים הרברים מן המכילתא דרשב"י ואמנם נאמרו ע"י ר' יהושע בן חנניה, הרי שכבר ברור שני של תנאים ירועה היתה האגרה, שלא נרתע אברהם ולא פרש מן הנער עד שהקימ מדמו כרי רביעית הלוג, אלא שהקב"ה חמל וחנן את יצחק והחיהו מחליו או ממותו. ואם כך, ישננושן עקרה של האגרה, ולא בימי הבינים נולדה.

2

וכהשחית ראה ה' (דה"א כא, טו).

מה ראה? דם עקדתו של יצחק ראה.

נכפל במכילתא ררבי ישמעאל מאמר חמוה ררב ענין, ולמרו מתוכו ברורות אחרונים שיטה ברחקת ההגשמה ורמוי רמות שיש בהם משום פנימה כלפי כבור של מעלה.<sup>2</sup> ואולם עור יש בו להחכימו גם בפרשת העקרה:

13 ומכאן שאב בעל מה"ג, שם, ועי' הראב"ע לבר' כב, ד: שלא ירניש יצחק ויברח... שאביו הסתיר הסוד ממנו... כי אילו אמר לו... יתכן שיברח.  
14 ועי' מה"ג שם, ונה שלום עם' 60: י"ר מלפני המקום שיחקבל כרצון רביעית דם שלי. בר' רכתי עם' 90: אכא אל תירא, י"ר שיחקבל כל רביעית דם שלי כרצון לפני מי שצוך עלי.

1 מכילתא בא"י ו"ב, דמא"ש ח' ע"א ו"ב ע"א=יב"ה לוישערבאך ח"א עם' 87, 88.

2 חכמי האסלאם הלעינו והתריעו, בין השאר, גם על שמות יב, כו. כאילו קצרה עין של מעלה מלראות והיא נוקפת למימינים מידי כשר ורם. עי' א. שטראוס, דרכי הפולמוס האסלאמי, ס' הוכרזו לכיהים לרבנים בווינה, ירושלם תש"ו, עם' 188, מס' 24.

[כד]

שפינל

תצר

ו. ראה את הרם (שמות יב, כג) היה ר' ישמעאל אומר: הלא הכל גלוי וידוע לפניו, שנאמר (דניאל ב, כב), ירע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרא' ואמר (תהלי' קלט, יב), גם חשך לא יחשיך ממך', ומה הלמוד לומר 'וראה את הרם'? אלא בשכר מצוה [אחת] שהם עושים הוא גולה וחם עליהם, שנאמר (שמות, שם), ופסח ה' על הפתח', ואין פסיחה אלא חיים. שנאמר (ישעי' לא, ה) כצפרים עפות כן יגן ה' צבאות על ירושלם גגון והציל פסוח והמליט' [הבר אחת] וראה את הרם' רואה הוא רם עקרתו של יצחק, שנאמר (בראש' כב, יד) ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה' ולהלן הוא אומר (רה"א כא, טו), ובהשחית בעם ראה ה' וינחם על הרעה', מה ראה? רם עקרתו של יצחק ראה, שנאמר (בראש' כב, ח), אלהים יראה לו השה לעולה'.

נקוב אונך כאפרכסת הוא ושמע: אולי מכאן אהה למר משמעו הקדמון של פסח, ומוערה הקדמון של העקרה. אין פסיחה אלא חיים<sup>3</sup> או חסות<sup>4</sup> ואין זבח פסח עם מותן דמו על הבתים אלא מסוג קרבנות חטוי ושמי' ה. כמו תו זה שהותווה על מצחות הצדיקים בירושלם, שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה', בא גם דם הפסח הניתן על שתי המוחות ועל המשקוף להגן ולמלט מפני המזיקים. כח אימים ופדות לרם, ויש בו משום להבעית לו למשחית ולהרחיק לו לנוגף מן מעון האדם והלאה. דמויים ונמוסים אלו יונקים מתחום הרת האילית, ושרשיהם נעוצים בהשקפות עתיקות מלפני המקרא ואמונת ישראל.<sup>5</sup>

טכס קרבן פסח בחורה מיוסר על האצלה ושליה לארחוח קדומים מעולם עכו"ם. ואולם נשתייר במקורות ובמנהגות משהו מחררת חג הבכורות הקדמון: בליל מלוי הירח, למועד חרש האביב, ראש חרשים ראשון הוא לחרש השנה לפי המניין מימי קדם, עת קרב וקרבן היא לבני השבט. עת פיוס לעליונים ועת מלחמה בכחות הרע, העומדים על סף השנה החרשה להציף ולהזיק לאדם ולאשר לו. אולי יפותו האלים ויחרצו במתח מעט של ביכורים ובכורות, והותירו לשובה אח יתר פרי האדמה ופרי הבהמה ופרי הבטן. ונוחן עכו"ם כסות עינים לאלהים לכפר פניהם במנחה מן הנטע ומן השנר ואף מן הודע ורעו, שלא ידעו ולא ישחיתו בשאר יבולו ותנובתו, מקנהו וקנינו, נשיו וטפו. כרוגמת ראשית בכורי אדמתו הוא מעביר לאלים גם את חלקם בוולרות. פטר כל רחם בבהמה ובארם לבל יבולע לכל הנוחר בבקרים ובכנים. מכאן לקרבן הבכורות, מבכור אדם ועד בכור בהמה, בתג האביב של רועים ונוקדים בימי קדם, לשם שמירה וחיים על השבת ועררו. המקרא אסר לקרבנות בכורי אדם והמירם בפדיון בנים, אך התביעה הקדמונית

<sup>4</sup> שבת נ"ה ע"א.

<sup>3</sup> כן נרשם ילקוט שמות ר' ר.

W. Robertson Smith, *Lectures on the Religion of the Semites*, London 5 1894, p. 464 sq.; J. G. Frazer, *Golden Bough IV* (New York 1935), p. 172 sqq.; S. H. Hooke, *The Origins of Early Semitic Ritual*, London 1938, p. 48 sqq.; Joh. Pedersen, "Passafest und Passalegende", *ZAW* 1934, p. 161 sqq.; *idem*, *Israel III-IV* (1947), p. 410 sqq.

כרך א ס"ב עמ' 547 וכרך ב ס"ב עמ' 430.



מאגרות העקרה תצה

בכור בניך תתן ליי לא נתבטלה להלכה, ועוד מוסר הלווייה נתבסס על העיקר העתיק של קדושת כל הבכורות, פטר כל רחם בבני ישראל.<sup>6</sup> גם זבח הפסח במקרא בא להוציא ממנהגי עכו"ם כחג האביב, לבטל לקרבן הארם ולהחליפו בקרבן בעל חי. אך זעיר שם נשחרו שרידי נחלה נושנה; שכבה רחית עתיקה יותר, בטרם ידעו קרמונים לחלות פני האלים מבלעדי זבחי רמים.

ומה ענין פסח אצל עקרתו של יצחק?

שני ראשי שנים היו לישראל בימי קדם, אחר בחדש האביב הוא ניסן, ואחר בחדש האסיף הוא תשרי. סדר החדשים, שבו ניסן הוא ראשון לחדשים,<sup>7</sup> מעיד על קדמתו של ראש השנה באביב. ואמנם במסורות פולחן ומלוכה, המשמרים מטבעם, החמיד מניין עתיק זה, וגם בימי בית שני נחשב אחר בניסן לראש השנה למלכים ולרגלים ולחרומת שקלים.<sup>8</sup> לעומת זה חל חג האסיף בצאת השנה או תקופת השנה,<sup>9</sup> שהיא ראשית ימות הגשמים או תחלת השנה החקלאית. ונשמר מניין זה בכל הכרוך לקרקע ועבורת האדמה: באחר בתשרי ראש השנה לשמיטין וליובלות לנטיעה ולירקות ולמעשרות.<sup>10</sup>

ונדגו שני ראשי השנים כאחד, ונלחמו זה בזה, והרי ההתחרות בין אביב לאסיף נשחקו ונשתקפו גם בספרות רז"ל. תנייא ר' אליעזר אומר: בתשרי נברא העולם, בתשרי נולדו אבות, בתשרי מתו אבות וכו'. ר' יהושע אומר: בניסן נברא העולם, בניסן נולדו אבות, בניסן מתו אבות וכו'.<sup>11</sup>

וגם העקרה שנוייה במחלקת. יש שבקשו לקשט בה לתשרי. בחדש השביעי (ויקרא כג, כד) ר' ברכיה הוה קרי ליה ירחא רשבועתא. שבו נשבע הקב"ה לאברהם אבינו עליו השלום ההר (בראש' כב, טז), ויאמר בי נשבעתי נאם ה' אלהי. ופשטה אמנה זו באומה, הואיל ונתקשרה באגדה חקיעת שופר בראש השנה עם איילו של יצחק.<sup>12</sup>

<sup>6</sup> שנת יג, א, וכב, כח. במדרב ג, יב וס"א ת, יד ואילך. עיי' מרשין בוכר, "Zum Moloch Problem", *Theol. Blätter* 15, 1936, 217-224; *Das Königtum Gottes*, p. 224 sq.  
<sup>7</sup> שם יב, ב.  
<sup>8</sup> משנה ותוספתא ר"ה א, א.  
<sup>9</sup> שם כג, טו; לך, כב.  
<sup>10</sup> משנה ר"ה א, א ותוספתא שם א, א.  
<sup>11</sup> ר"ה י ע"ב.  
<sup>12</sup> ויקר' פ' כ"ט ח פסדר"כ קנ"ד ע"א.

<sup>13</sup> ר"ה ט"ז ע"א. יש שדרשו בר' כב, יד: אשר יאמר היום' שר"ה היה, עיי' פס"ד קע"א ע"ב; בראשית רבתי עמ' 91; נוה שלום עמ' נ"א, ומדרש אנדה עמ' 53: מכאן אמרו שראש השנה היה בוסן שנעקד יצחק. ועיי' אבודרהב, ר"ה נורשא תרל"ח עמ' קמ"ד ע"ב: ואומר במדרש בר"ה נעקד יצחק. ולדעת אחרים היה העקדה כיוה"כ. עיי' אבן שועיב בראש הדרשה ליו"כ: היום הקדוש העשירי... ואמרינן במדרש כי בו נעקד יצחק. והחשב מועד זה בין הסקובלים, עיי' מנחם ריקאגני, פירוש על התורה פ' וירא, ור' מנחם עזריה מפאנו, עשרה סאמרוח, סאמר אם כל חי ה"ג סי' ל"ב, שנעקד יצחק כיו"כ בשעת המנחה נוהר פ' ויצא דף קפ"ד ע"ב: בין הערבים. עיי' רד"ל בפירושו לפר"א פ' ל"א סי' מ"ד וסי' ע"ב, ומש"כ ר"א אפטוביצר, הצופה מארץ הגר ח"ב עמ' 125: הערה ג, ובפרט וביחוד ר"ל נמצבורג, סם ה"ג עמ' 156 ו-157. ואלך, שהיטיב לראות, כי בראשונה אמרו ששופר של ר"ה הוא סהאים לעקדת יצחק, ומה - שאלו ב' המעשים ברה"ה היו, וכך היא דרכה של ההגדה להתאים כל הפרטים ברברים הרומים.

תצו

שפיגל

[כו]

ואולם לא נשחכנו גם זכרון האגדה ששחפה עקרה עם פסח: משבחר הקב"ה בעולמו קבע לו ראשי חודשים ושנים. ובשבחר ביעקב ובניו קבע לו ראש השנה של גאולה שבו נגאלו ישראל ממצרים ובו עתידים ליגאל, שנאמר (מכ"ה ז, טו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות' ובו נולד יצחק ובו נעקד י"א. והיא מסורת קדומים ומצאנו כיו"ב בס' היובלים: "פה נאמר כי לאחר מעשה העקרה קבע אברהם חג שנתי של ז' ימים, וזכרון לו' הימים שעשה בלכתו אל ארץ המוריה ובשובו ממנה בשלום. והיתה לו ולורעו בני ישראל חק עולם, וכתוב על לוחות השמים, לקיים את ימי החג האלה בזמניהם מתוך הוריה ושחפה לפני ה'.

ונשתייר באגדה רמזימה לקשר שבין העקרה ובין הקרבן העתיק של בכורות אדם: ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, אף על פי שהדברים אמורים במישע מלך מאוב, אינו מדבר אלא ב'יצחק, שנאמר (מכ"ה ו, ז), במה אקדם ה' אכף לאלהי מרום וגו' האתן בכורי פשעי פדי בטני חטאת נפש' "14. ולמרים אנתו מדברי הנביא שכבר בימי כנראה האמינו עכו"ם כי הריגת הבכור היא כפרה על חטא היחיד או פשעי הצבור. יחכן שיש גם קשר של שייכות קדומה בין רעיון כפרת הכלל ובין קרבן הבכור שבמדת מטהרת ונושעת הערה כלה. ואולי היה גם נימוק דתי זה ולום בזבח הבכורות בחרש האביב, ובקשו עכו"ם על מפתן השנה החדשה להתכפר מן החקלות והקללות של השנה הישנה ברמו של הבכור המתקרב. רם עקרתו של יצחק' אפשר שיויר הוא מאגרות קדומים, שפרסמו ופרטו נסים ותשועות שנעשו בניסן, וקשרו העקרה עם ובח פסח ואולי גם עם קרבן הבכורות העתיק. שם שררה כאן בת קול יתומה'עמומה מנוסח קדמון אלילי, או לפני מקראי של העקרה. ואולי אין רם עקרתו של יצחק' אלא נביש'לשון של עכו"ם, שבראבן ממכתח'האלילות שנשחקע באגרות רז"ל. ונותרה לנו פה, בכמדרשי קדמוניו אישם, פליטת אמונות מלפני אמונת ישראל.

יהיה מה שיהיה, גם רם עקרתו של יצחק', כרוגמת האגדה על אפרו של יצחק', שמור חכור הוא לעולמים להיותו כפרה וסינוריא על ישראל לדוד דוד. ובשעה שבניו של יצחק באים לידי צער, כביכול רואה רם עקרתו ומחמא עליהם חמלה ומשיב חרון אפו מעמו ומעירו ומנחלתו. והוא שקראנו בדברי ימי מלכות דוד, כשפרצו דבר ומנפה בארץ: „וכהשחית ראה ה' וינחם על הרעה' ורד"א כא, טו) מה ראה? רם עקרתו של יצחק ראה' ומיד כובשים רחמיו את כעסיו (הוא פודם ומפלטס).

יחכן שבמקורות שלפנינו אין רם עקרתו של יצחק' אלא שררת לשון ארכיאית, ציור עתיק אולי עכו"מי בשרשו, אבל נשמתו האלילית פרהה ויצאה ממנו. אלא ששריר זה מלשון קדומים, אף לאחר שנתרוקן מממשותו האלילית, הד' זכרון הוא לימים ראשונים עת נאמרו והואמו הדברים כהיוחם, פשוטם כמשמעם. ואם נזכרו

14 שמור' פ' ט"ו י"א.

15 פ' יח, יח"ט. R. H. Charles, *The Book of Jubilees*, London 1902, p. 124.

16 כ"ר ב' ז' ה.

תצו

מאגרות העקדה

[כו]

באגדה רם פסח ודם עקדתו של יצחק, הרי שרימו באחד הדורות כי נשתלחה היר אל הער, וננעה המאכלת בצואר, ועשתה מה שעשתה של א ככתוב כתורה. אך נסמה ותוכל אגרת רזיל למרות פי מקרא ואותותיו לא שמרה. או אולי שבה ותחזירה ליהרות מן הירשה שהתורה בקשה לרחות או לפחות לרכא. מעוצם חפצה לכפר על עוונותיהם של ישראל – ו, אין כפרה אלא בדם<sup>1</sup> – השלימה האגדה למעשה האב, ראשון לעוקדים, והתימה לצרפת הבן. ראש לנעקרים. ונתנה מרם העקרה במרומים, שיהא חיים ופסיחה על ישראל לרור דודים. שוב נמצאנו למידים, שלא בימי הבינים ברו להם בראשונה אגדה זו. פסח ועקרה קשורים במניין ראש השנה העתיק ובחג הבכורות לבוקרים ונוקדים בימי קרם. מי יודע אפשר שנשחיר ברם עקרתו של יצחק, כבקרבנו בחרש האביב, משום רמו פורתא, כי שרשה של האגדה על שיטתו של יצחק שלוח אל עבר אלילי רחוק, אולי מלפני התהוות אמנות המקרא.

## ח

„ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה“ (בר' כב, יד)  
שיראה המקום כאילו שחטתי בני לפניך.<sup>1</sup>

אם נתקרב יצחק ריח ניחוח לה', מה פשר המקראות: והנה איל אחר ונו' ויעלהו לעולה תחת בנו? המדרשות מה ידומנו? מהו אחר (בראש' כב, יג)? אחר כל המעשים [היה]?,<sup>2</sup> אחר שנמרה כל מלאכתו ועקירתו.<sup>3</sup> וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעולה, חסר המקרא כלום? מהו, תחת בנו? אמר לו הקב"ה: חייך בך הוא שנתקרב ראשון, אלא האיל הזה תחתי.<sup>4</sup> הרי: שני קרבנות העלה אברהם, פתח בקרבן בנו וסיים בקרבן האיל. ומצאו הדרשות רמו במקרא. בשפת עבר לשון תחת ישמעע לשתי פנים: בחינת מקום או זמן. מעתה, תחת בנו' (בראש' כב, יג) ניתן להתפרש: תמורת בנו או אחרי בנו. ונשנו שתי ההוראות בשמו של ר' בנייה, משירי תנאים. ר' פינחס שנה שיטה אחת בשם ר' בנייה: ויעלהו לעולה תחת בנו אמר לפניו: רבון כל העולמים הוי רואה כאילו הקרבתי את יצחק בני תחילה ואחר כך הקרבתי את האיל הזה תחתי, הויך ראת אמר (מ"ב טו, ז) ושכב עוריה עם אבותיו ונו' ומלוך יותם בנו תחתי.<sup>5</sup> שענינו אחריו. ר' יודן אף הוא בשמו של

<sup>1</sup> יוסא ה' ע"א, זכחיס ו' ע"א, מנחת צ"נ ע"ב.

<sup>2</sup> מדרש אגדה הוצ' רש"ב, עמ' 53.

<sup>3</sup> בר' פ' נ"ו ט, ועי' שכל טוב עמ' 62. נדחקו המפרשים, עי' יפ"ת לבי"ר שם, וטהעאדאר עמ' 605, ותבאר נכונה בס' תורה שלמה לרמ"ם כשר עמ' חתקא פי' קפ"ח.

<sup>4</sup> סה"ג עמ' פנ"ו.

<sup>5</sup> בר' פ' נ"ו ט.

<sup>6</sup> תנח" שלח סי' י"ד.

[כח]

שפיגל

תחצ

ר' בנייה הרצה שיטה אחרת בבאור, תחצ בנו'.<sup>6</sup> אמר אברהם לפניו: רבון כל העולמים, הרניני שוחט את האיל, הוי רואה כאילו יצחק בני שוחט לפניך. נטל רמו של איל, אמר: הוי רואה כאילו רמו של יצחק בני זרוק לפניך. הפשטו לאיל, אמר: הוי רואה כאילו עורו של יצחק בני הופשט לפניך. הספיגו: לאיל, אמר: הוי רואה כאילו יצחק בני מסתפן לפניך. היה מקרב אימוריו של איל, אמר: הוי רואה כאילו אימוריו של יצחק בני קריבים לפניך. שרפו לאיל, אמר: הוי רואה כאילו אפרו של יצחק בני צבור לפניך על נכי המזבח. כך על כל עבודה ועבודה שעשה באיל היה אומר: הוי רואה כאילו היא עשויה ביצחק בני, כהרה רחמיני: הרי זו תחת זו, הרי זו תמורת זו, הרי זו חליפת זו, הרי זו תמורה.<sup>8</sup>

הר קרומים ממנהני פולחן עתיק מבצבץ ועולה מבין השיטין של מדרש זה. ואמנם אפשר לסייע לו לר' בנייה מסררי קרבנות שנשמרו בכתובות כנעניות. נתגלו בצפונה של אפריקה באלג'יר, בקרבת מקום אל נגאוס (Néaus) היא Nicivibus של הרומאים, בין החרכות של מקדש ישן לסטרונוס או שבתאי, שלוש מצבות מסוף המאה השנייה או תחילת המאה השלישית אחר ספה'ג, היינו מזמנו של ר' בנייה ממש. חרוטה בהן רמות ריוקנו של האל, כשהוא אוהו מאכלת בימינו ולפניו ירבץ אייל כבספור העקרה. מתחת לציור כתובות בלשון רומי, המספרות על פלוני ופלוניא, איש ואשתו, המבקשים להוזר ולהכתב להם לטובה, כי עשו כאשר צו (כמראה מחויינות לילה<sup>9</sup> או כפי נדרם אשר נדרו,<sup>10</sup> והעלו של לעולה תחת (בכור?) ילריהם. אף על פי שחרלה שפת כנען מלשמש לשון הרבור כפרובינציא רומית זו, נשמרו בחיי הרת מלות ואמונות כנעניות, ובכתובות הלטיניות האלו נקרא קרבן זה בשם ששרר מן השפה הפונית והמצוי בכתובות פוניות: molchomor או morchomor, שהוא מלך אמר או קרבן שהו. להלכה לא נשכחה תביעת הרת העתיקה: פטר כל רחם קרש לאלים, וגם מבכורות ארם מן הרין שינתן להם. אלא שלמעשה הסכימו עליונים להיות מתרצים בתלופו של בן ארם, בזבח שה. כנראה מן הכתובות היה המקריב ס לך אמר ענה ואומר לפני האל: נפש תחת נפש, רם תחת רם, חיים תחת חיים הרי השה תמורה.<sup>12</sup> מכאן למרנו, מטבע זה של לשון היכן נולה. מוצאו

<sup>6</sup> בר' שם; תחצ' שם; במדבר רבה פ' יז ס"ב ב; פס' פ' מ קע"א ע"א; ילק' ס"ר ק"א; מדרש אנדה עמ' 83; ס' הישר עמ' פ"א; רש"י ור' כתי' למקומו.

<sup>7</sup> במלת. מצנה זבחים ו, ה.

<sup>8</sup> תמורה ה, ה.

<sup>9</sup> ex viso עי' רד"ק לבר' כב, ז (הובא לעיל פרק א, הערה 11).

<sup>10</sup> ex voto.

J. Carcopino, *Revue de l'Histoire des Religions* 106, 1932, 592 sqq.; A. Alt, 11 ZAW 52, 1934, 305 sqq.; O. Eissfeldt, *Molk als Opferbegriff im Punischen und Hebraeischen*, Halle 1935 ירושלם

חש'ח ח"א עמ' 72.

anima pro anima, sanguine pro sanguine, vita pro vita... agnum<sup>12</sup> pro vikario.

[כט]

מאגדות העקרה

תצט

ויסודתו בחיי הרה הקדמונית, מקומו הראשון בהלכות זבח, ולא בדיני נפשות או ממונות. מלות 'לואי הן, שנאמרו אנב קרבן החליפין. נוסח של הצהרה ועתירה חנינית, שמכוונתה לפצות לאל ולהתחנן לו, שיהא רואה ומקבל תמורה: 'נפש השה תחת נפש האדם, דם השה תחת דם האדם, חיים של שה תחת חיים של אדם. וכך על כל אבר ואבר מן השה שהיה מקריב היה אומר: 'הא לפני האל כאילו בני קירבתי, הרי זו תחת זו, עין תחת עין, שן תחת שן, יד תחת יד, רגל תחת רגל.

בוא וראה לשון שלימרנו ר' בנייה, שיש בו המאמונות והמנהגות כדור בין הערביים, כשישן וחדש היו משמשים בערבוביא. עריין לא נשתכחה משנת אבות, שלא ידעו רחם ברין, וקיימו חומרות ימי קדם לזבוח מבכורותיהם לאלים. ורק אט אט התערבו והתמתקו דינים ונמוסים, ולמדו הבנים בקרבנות להמיר בהמה תחת האדם. בספור האייל שהעלהו אברהם לעולה תחת בנו אולי נתבטא זכר היסטורי למעשה ההחלפה של קרבנות אדם בקרבנות בעל חי, הישג רחי ומסרי שנקשר בזכרון הדרות בשמו של אברהם, אב לאמונה דמה ודראשון לתמימי דרך ה'. אפשר כל עיקרו של ספור העקרה לא נועד אלא לתלות באילן גרול ובשם נערץ באומה את המנהג החדש של ביטול זבחי אדם ותמורתם בזבחי בהמה.

ואמנם היה זה חידוש נועז בשעתו, ולא בכה אחת נתקבל. ימים הרבה היו הבריות נבוכים, ביחוד לעתות בצרה, שמא דין קרמון עדיף. כשעה משבר וסכנה יש שהיו חורים לסורם לקיים קרבן בנים ממש. זמן ארוך נלחמה אהבת הורים ביראת אלים ומרת טובה במרת פורענות. וכדרכו ביקש אדם לתפוס החבל בשני ראשיו. אחז בזה וגם מזה לא הניח ידו. נמשך לקרבנות בעל חי, אלא שנסה לשייר לפחות סימן מה מן המנהג הנושן. באגדת רז"ל, כשנאסר אברהם לשלח יד ביצחק אמר: אוציא ממנו טיפה של דם ויחשב כאילו שחמתיו.<sup>13</sup> ואמנם תמצא פשרות מסוג זה בעולם האלילות. החליפו מיתה בצער מצער: חתכו לו לאדם חתך משהו בצוארו, והטיפו מרמו נטפים, ולאחר היוק מועט זה שלחוהו להפשי.<sup>14</sup> בימים משכבר נהגו בספרטא להקריב קרבן אדם ולהזיז מדמו על המבח. מסורת היתה בידיהם כי צו האלים לולח מרם אדם על מזבחם. עד שבא יקורגוס והמיר הזבח במלקות שהלקו לנערים, ומעתה מדמם היו מרטיבים למזבח.<sup>15</sup> ויש שבקשו להתחפש ולהעלים מן האלים עצם ההמרה של אדם בבהמה. מעשה באב מבני יון, שהתגרב להעלות בתו לפני האלה ארטימיס, כדי לעצור כמנפה שפשטה בארץ, וכיום הזבת הוביל נדיה לבושה שמלה נערה והקריבה תחת בתו.<sup>16</sup> כיו"ב מצינו בקרבנות לאל דיוניסוס, שורף האדם: 'נהנו בעגלימרבק כאילו הם ילדיהם, והנעילים נעלי טף קטנות, ועשו בכל כאילו הוציאו אל הורג בניהם.<sup>17</sup>

<sup>13</sup> כ"ר פ' נ"ו ו' ומדרש אנדה עמ' 53.

<sup>14</sup> Euripides, *Iphig. in Taur.* 1450 sqq.

<sup>15</sup> Pausanias, *Graeciae Descriptio* III. 16, 10.

<sup>16</sup> Eustathius, *Commentarii ad Homeri Iliadem* II, 732 (Lipsiae 1825, 16.

p. 331).

<sup>17</sup> Aelianus, *De natura animalium* XII. 34.

ואם אמנם אי אפשר שישחמרו בספרותנו מרמיונות ומארהות עכ"ם כאלה, שררו מעין אלה במדרשות, שהוכרנום כבר, על אותו אייל, ראש צאנו של אברהם, שהיו קוראין לו יצחק: אמר הקב"ה יבוא יצחק תחת יצחק!<sup>18</sup> ונשחיר אף בימינו במנהג הכפרות משהו מהלך מחשבות של עולם קרומים זה. היו מקומות שעשו, תמורה איילים ועיקר בעלי קרנים רמות אילו של יצחק.<sup>19</sup> אף הואיל ותמורה בבמה דמיה יקרים, נוהגין לרוב ליקח תרנגול, שנקרא גבר,<sup>20</sup> גם כאן על דרך טשטוש ההפרש בין אדם לחליפתו: יבוא גבר תחת גבר! יצא העוף למיחה ויכנס המתכפר בו לחיים טובים! ולחנם ערערו גדולי הוראה על מנהג כפרות, ובקשו לבטלו משום דרכי האמורי.<sup>21</sup> נשאר המנהג בחקפו,<sup>22</sup> ונחבבה על המוני העם, שמנחלת עבר רחוק הוא ניזון.

זכרות נאמנים מעולם קדמון נקלטו גם במדרשו של ר' בנייה, וכאמור אפשר לעמוד מתיכו על המהפכה הגדולה בתולדות האמונה, עת נתבטל זבח הרמים העתיק. עדיין לא נשכחו כחו ותביעתו של משפט ראשון, ולא משה מן הלבבות קדושת בכורות האדם. וכשהיה אדם מקדיב בהמתו במקום בכורו, היה עושה ועונה כאברהם באגודה זו בהקריבו את האיל: וכשעקרו וכששחטו וכששרפו, היה אומר: תחת בני, תחת בני, תחת בני!<sup>23</sup> ועוד יותר, יתכן שיש במדרש זה להעמידנו אף על פשוטו ועיקר מגמתו של ספור העקדה במקרא.

נחלקו חוקרים אם בא זכרם של ארץ המדינה וזה ה' במעשה העקדה, הקדמון, או שמא ניתוספו לרומם ולייחס לבית המקדש בירושלם. ורמז הראב"ע<sup>24</sup> כדרכו: ואם תבין סוד וכ' בדרה' יראה וכ' תכיר האמת. ואילו בן דורו תמים האמונה פירש גם הוא בס' שכל טוב<sup>25</sup>: בדרה' יראה על שם (דברים טו, טז) יראה כל זכורך. וכן נחבאר גם במדרש הגדול<sup>26</sup>: אשר יאמר היום ונו מגיד הכתוב שכבר ידע בו אברהם אבינו שהוא בית עבודה לדורות. ואמנם לשיטתם זיל לא היה כל קשי ברבר, שהרי אפילו שם הרש שהקב"ה עתיד לקרא לירושלם אברהם היה יורע.<sup>27</sup>

18 ע"י לעיל פרק ה, הערה 11.

19 חשובה מר רב ששאנ, נאון בסורא, בס' שערי השובה סי' רצ"ט = טור או"ח סי' תר"ה. J. Z. Lauterbach, "The Ritual for the Kapparot Ceremony (Jewish Studies in Memory of George A. Kohut, New York 1935, p. 419); idem, "Tashlik", HUCA 11, 1936, 262 sqq.

20 מאי קריאת הנבר? רב אמר קרא גבר א, דבי רב שילא אמרי קרא הרננו לא.

21 יומא כ"ע א'. ע"י ירוש' סוכה פ"ה ה"ה נ"ה ע"ג"ר' שקלים פ"ה ה"ב פ"ח ע"ד.

22 הרמב"ן והרשב"א (ארחות חיים, הלכות ערב ירכ"ב הכ"י) ונע"י ס"ע או"ח סי' תר"ה, כרפ"ר: (הוא מנהג שטוח) ופרי חדש. ע"י מהר"ן חיוה. דרבי הוראה, ואלקוא 1842.

דף ט"ב.

22 ע"י רמ"א או"ח סי' תר"ה.

23 מדרש עקדת יצחק, ע"י ס' הלכות ואגרות לר"ס היגער, עמ' 72.

24 בפירושו לדב"א, ט.

25 עמ' 63, וכן לקח טוב עמ' 101: על שם יראה כל זכורך' לפיכך, ברה"ה יראה.

26 לבר' כב, יד, עמ' ש"ח.

27 בר' פ' מ"ט ב' ופ' ס"ד ד.

תקא

מאגרות העקרה

[לא]

בנוסח העקרה, כמו שהיא לפנינו עתה, קשה שלא להרגיש צימוד מכוון של  
(ו', ונראה יותר, של ה') לשונות נופלים: המוריה, (וירא את המקום), אלהים יראה  
לו, ירא אלהים, (וירא והנה איל), ה' יראה, בהר ה' יראה. והוא מקישוטי אמנות  
הסיפור, ואולי גם מסממני לשון קדומים. והוא גם דרך המקרא להרגיש או להטעים  
עיקר הכוונה. יפה אמרו כי ה' יראה נקרא על שם המאורע: אלהים  
יראה לו השנה לעולה.<sup>28</sup> אברהם נתנבא ולא ידע מה נתנבא, שלא היתה רעתו  
באותה שעה אלא להפליג ברברים ליצחק. ואולם בריח כרותה לשפתים, לאדם  
מערכי לב ומה מענה לשון.<sup>29</sup> וענהו הקב"ה: וירא והנה איל.<sup>30</sup> ועל שענה את  
אברהם בהר המוריה ויצחק נגאל,<sup>31</sup> שנזרמן להם שם ברצון האל קרבן בעל חי  
חתת הבן,<sup>32</sup> קרא שם המקום ההוא ה' יראה, כלומר ה' יראה תמורה  
לו וימצא כופר. כמי שאומר: מיומן המקום הזה לישועה, ופה יחון ה' וייררש  
לקוראיו. ואם, בהר ה' יראה' משל הריזת הוא שהיה בימיו,<sup>33</sup> אולי יתבאר גם  
(מבעלי חיים) מורמן לקראתך ראשונה בהר ה' אותו חשית קרבן (תמורה).<sup>34</sup>  
אם כן לא באה פרשת העקרה אלא להורות ולבסס את מנהג התמורה  
בקרבנות. ובקשו רז"ל לדרש בדרך זה גם שם המקום: מהו מוריה? תמורה על  
שם חלופין, כמה דאת אמר, לא יחליפנו ולא ימיר אותנו' (ויקרא כו, י).<sup>35</sup>  
ולשונות נופלים על לשונות ראה וירא למה באו? אולי לרמז ולהסביר לאחד  
משמות מקדש ומזבה העתיקים ביותר: אראל (אריאל) או הראל, שבא  
אלינו מן השפה והתרכות של בני שומר הקדמונים.<sup>36</sup> בלשון עבר השמות הללו

<sup>28</sup> עיי' שכל טוב עמ' 63: ודרך הפשט כך הוא, לכך קרא שמו ה' יראה על  
קמאר לו ליצחק ה' יראה לו השנה. וכן גם שר"ל, בכורי העתים תקפ"ח עמ' 151.

והרגיש גם וולרהיון, *Die Composition des Hexateuchs*, Berlin 1899, p. 18.

<sup>29</sup> משלי טו, א, עיי' מ"ק י"ח ע"א, ותנח" מ"ב וירא סי' ס"ז, עמ' 111.

<sup>30</sup> עיי' מדרשי חימן הובאו בס' תורה שלמה לרמ"ם כשר עמ' תתפ"ח סי' צ"ו.

<sup>31</sup> משנה תענית ב, ר, ועיי' ירוש' שם דף ס"ה ע"ד. ועיי' דרך אסתר, זהר ח"א דף ק"ב ע"ב:  
לזון וזו דעני לאברהם בהר המוריה שהמציא לו איל.

<sup>32</sup> עיי' פירוש רשב"ם ור"ע ספורנו לבר' כב, יג.

<sup>33</sup> אשר יאמר היום' עיי' בר' י, ט: שא"י, יב, ויט, כד.

<sup>34</sup> שופטים יא, לא. ועיי' בר' פ' ס"ד, יט: כ"י הקרה ה' אלהיך לפני' (בר' כו, כ) ר"י  
רויש לקיש. חר מנהון אמר: אם לקורבן המצוי לך, דכת' וירא והנה איל (בר' כב, יג),  
למאכלך על אחת כמה וכמה! וחרנה אמר: אם לזינוך המצוי לך, דכת' וירא והנה נמלים  
באים (שם כד, טג) למאכלך עאכ"ו!

<sup>35</sup> פס"ד פ' ט, כן נרס ר' אפרים ולמן מרגליות, עיי' באור ורע אפרים כס' פס"ד וורשא  
1893, ואולם עיי' מש"כ רמ"ש, פס"ד דף ק"ע ע"א, והביא ילק' שהיש ר' חתקפ"ח: מוריה  
תמורה, אברהם נעשה כ"ז תמורה שם בן נח. וכן גם בבר' רבתי עמ' 86.

<sup>36</sup> *Sum. arali., Acc. araltu*: cf. Knut Tallquist, *Sumerisch-akkadische Namen* 36  
*der Totenwelt*, in: *Studia Orientalia* (Helsingfors 1934) vol. V, p. 6 sq.; W.  
Albright, *JBL* 1920, p. 137; *idem*, *Archaeology and the Religion of Israel*  
(1942), p. 151, 218.

תקב שפינל (לב)

מצטמצמים כמעט מאליהם אל צלילי ראייה ויראה: בהראל ואריאל ראה אל ליראיו ויראם בישועה, וכדומה משבחי ירושלים.

הוי אומר, נתלכרו בפרשת העקרה אגרת שם המקום עם אגרת יסוד התמורה בקרבנות. באגרה האחרונה הונח לשון, ה' יראה, ואולי גם, בבהר ה' יראה, על המאורע שאירע לאברהם, שראה לו ה' בעל חי תחת בנו, וחשך פרי בטנו מרת שחת. לא חלל ה' בריתו עם אברהם ומוצא שפתיו לא שנה, לקיים ההבטחה, כי ביצחק יקרא לך זרע.<sup>37</sup> ואברהם ירע ופרסם בעולם, ראה ה', ויצו את בניו ואת אחיו לעשות קרבנותיהם תמורה, נפש בהמה תחת נפש אדם.

ואילו באגרת שם המקום נתרחבה ההודאה הראשונה של ה' יראה, ובהר ה' יראה להיוותה כוללת כל תהלות ירושלים ובל תשבחות המקום אשר עיני ולבי שם כל הימים.<sup>38</sup> יתכן כי בפי עולי רגל, שמררכם לתנות צדקות מקדשם, הפך השם, ה' יראה מעין סך הכל של תשועות ותקוות שנתקשרו בשוכן בהר ציון. שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם. שם הודשי ה' לא יחסרו כל טוב. שם כל צדיק מצרה נחלץ. אדם כי נבהל להוציא על פיו נדר או אסר, או נסתבך בעבירות ללא מוצא, שם ה' יראה לו רוח הצלה, לשית לו חליפין או פריון, ולכפר על שגתו. לכן כי יפלא ממך דבר, או לא תרע מאיין יבוא עזר, וקמת ועלית אל הר אל: יראה יה ויורה יה במוריה, ומשם יאר פניו אלך ובאורו תראה אור. על כן היתה למשל בהר ה' יראה מחסור כל דבר וצרבה של כל בדיה. שם ימצא צרי לכל חלי וששון לכל אבל. כל מעיני הישועה שם.

אגרת יסוד התמורה ואגרת שבחי מוריה באו כאחת לעשות פומבי ליתר ואף ליתרון של המנהג החדש בקרבנות. שתיהן מכרזות והולכות כי מעתה כל הרוצה להחמיר על עצמו כדון קרמון ולהקריב פטר רחם באדם, לא עוד תוספת חסידות או אדיקות היא לו, כי אם חטא הלזם והילול שם שמים. והמקיל לכאורה, שהוא חושך בנו מן הובח, אל יפסק עור שמא לא יצא ידי חובתו בקרבן בעל חי, אדרבה למעלה תחשב לו ולמצוה מן המובחר. וגדול המקריב תמורות קרבנותיו בדה המוריה, שמסייעתו צדקת אבות ראשונים וזכות המקום הקדוש הזה, שהוא מקום המערכה והעקרה והשבועה, והוא ההר חמר אלהים לשבתו והבית איווה לשום שמו שם עד עולם. כאן לא ירצה ה' כי תתן בכודך פשעך ופרי בטנך חטאת נפשך. דייך כי תסמוך ירך על ראש העולה ונרצה לך לכפר עליך. שם המקום ה' יראה, שיראה המקום כאילו שחטת בנך לפניו. עריין אתה מהסס? הביטה אל צוד חוצבת, אל אבי אומתך ואמתתך: אפילו ביקש המקום מאביני אברהם לגל עינו, הוא חוטטה ונתן לו. ולא לגל עינו בלבד, אלא אף נפשו הוא נתן לו שחביבה עליו מן הכל, שני קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק. הרי כבר פירש את יצחק. מהו את יחידך? זו נפשו של אברהם, שהנשמה קרויה

38 מ"א ט, ג.

37 בר' כא, יב. ועי' תנח" ס"ב וירא ס"ו.



[לג]

מאגרות העקרה

חקג

יחידה, שנ' הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחירתי (תהלי' כב, כא)<sup>39</sup>. צא ולמד עד היכן כחה של ראת שמים! ואף על פי כן, אל תשלח ירך<sup>40</sup>, ואל תעש מאומה<sup>41</sup>. ואחה תבקש לך חמדות? אל תבקש.

ואולי וחי אף ראשיתו של הרעיון על זכות העקרה, שמתחלתו אפשר שבא אך לפאר למקום העקרה ולא היה גם הוא אלא משבחי הר המוריה. חזקה להר הבית שהוא מיוחד לחן לחסד ולרחמים. אל כל הקרבנות הקדישים במקום הזה מתלווה זכרם ופעלם הטוב של עוקד ועקוד. נמצאת זכות העקרה עומדת לעד לישמר וליוזר לפני ה' בכל עולה וחב המנושים בזה הנבחר שבמקומות.<sup>42</sup>

פה לא יתואר, ולא יוכל לעלות על לב, כי צורך או חפץ לאל בובחי אדם. במוריה הורה יה המורה! איסור קרבנות אדם והיתר החלפתם בקרבן בעל חי הנוהג כאן איסור ופנה לכל מנהגי הפולחן בהר הבית. ויש לראות בספור העקרה במקרא מעין אישור מנובה והסכם מפי עליון לצדקתו ולאמתו של סדר העבודה בירושלם.

באה פרשת העקרה לחוק ולנמק לו לארח חיים חרש, ובאה גם לבטל ולפסול לחוקות עולם ישן. מעשה העקרה מפקיע מכלל חובה לרעיון הקרטון של קדושת בכורות האדם ולתביעה הנובעת סתוכו לקרבן בניס ממש. קידש ספור העקרה מלחמה כשיירי האלילות בישראל וביקש לקעקע לכל ירושת האימים של הרווח עכום ארוכים.

מקרא ומרש שחופים בהתקפה זו על פלישת אמונות נכר. אנרת רז'ל הסיפה בכון ובצביון זה לאסור מלחמה בכל שריר נחלה אלילית, ויהא גם מן המחובבים והמקודשים בעיני הבריה, ולא נחה עד שבערה לו או ביארה לו מקרב היהדות. בוא וראה כיצר עמלו להוציא מפשרטו לכל רמו של מורשת עכום: ושחט אותו על ירך המזבח צפונה לפני ה' (ויקרא א, יא). שלא להניח עקבות הפולחן האלילי, ששיכן את מושב האלים, בהר מועד בירכתי צפוף (ישעי' יד, יג), לא חששו ז'ל לגור, צפונה<sup>43</sup> מלשון צפינה ושמירה, כעניין, חרשים גם ישנים רודי צפנתי לך (שח'ש ז, יד) ומצאו גם כאן סמך חבר לזכות העקרה שהיא נוחה ושמורה לעולם וצפונה לפני ה': אותו היום שהעלה אבינו אברהם את יצחק בנו על גבי המזבח התקין הקב"ה שני כבשים, אחד של שחרית

<sup>39</sup> ספרי רבי סי' שי"ג; תנח"ל שלח סי' יד, ומ"ב שם סי' כז; ח"ד עמ' 72; במד' פ' יז ופס"ד קע"א ע"א.

<sup>40</sup> יפה הרגיש הרמב"ם (בפי' בר' כב, ב) שהוא מעיקרי כנתה של פרשת העקרה: וצוהו להעלותו במקום ההוא... ודעה שתחיה זכות העקרה בקרבנות לעולם כאשר אסר אברהם ה' יראה ה' עי' בר' רבתי עמ' 91; בהר ה' יראה עקרתי שנעשית כבר ה' יראה לפניך לדורותי. ועי' פי' ר' יוסף בכור שור (הוצ' ר"א יעלליעק, לפסיא חרש"ן עמ' 33 ואילך); ה' יראה, כלי יראה המקום ויזכור הפעשה. ואולי יהא פרושו: ה' יראה כל שנעשה כיצחק במקום הזה ויצרף וכוהו לכל קרבן שתקרב כאן מדור דור.

חקר

שפיל

[לד]

ואחד של בין הערביים. וכל כך למה? שבשעה שישראל מעלין חמיה על נבי המזבח וקוראין את המקרא הזה, צפונה לפני ה', וזכר הקב"ה עקירת יצחק בן אברהם. מעדיני עלי את השמים ואת הארץ, בין גוי ובין ישראל, בין איש ובין אשה, בין עבר ובין שפחה קוראין את המקרא הזה, צפונה לפני ה' וזכר הקב"ה עקירת יצחק בן אברהם".<sup>41</sup>

וכן עשו גם למנהג השופרות בראש השנה: מן הסתם יסוד אלילי עתיק לשכח התרועה שהיו מריעים במקדשים בהצוצרות בכל ראשי חודשים. ואולי בימי קדם לא נתייחד ראש החדש הראשון, הוא ראש השנה, משאר ראשי חודשים אלא בתרועה יתירה. החקיעה היא בשרשה הקדמון מגמולי עבודת הירח, ותכליתה להריח את כחות הרע הקמים על הירח החדש לבילי הולדתו.<sup>42</sup> זעקה ותרועה.<sup>43</sup>

41 סאר פ"ז רמ"ש ע"פ 36 ויק"ר פ' ב-ילק' ר' צ"ט.  
42 יחזקאל קויפמן, תולדות האמונה הישראלית כרך ב ס"ה עמ' 492. ונשתרר בקבלה זכר מה מן המיתוס העתיק, ע"י לדונמא זוהר פ' אמור ח"ג דף צ"ה ע"ב ואילך: "איהו יומא דסיגרא, את כסי' ביה וקאם עלמא ברנא, בני דההוא סקטראנא חפי וכלסי ואנעל פתחא על מלכא וכי וכהאי יומא אתייהיב ליה רשו ל כסא ה פתחא דמלכא וסיגרא אתחפיא לבו עד דיתנור דינא על כל בני עלמא".  
43 ירמ' כ"ט, טו: זעקה כבקר ותרועה בעת צהריים. יום תרועה (במ' כט, א) חרנ' יום יבנה, ע"י ר"ה ל"ג ע"ב; וכתיב באימיה דסיגרא (שופ' ה, כח) וחיבב אם סיסרא, מנהג שמיעת מאה קולות בר"ה כנגד ק' פעיות שפעתה אימיה דסיגרא הובא בשם הירושלמי בספרי הראשונים (ערוך ע' ערב; פרוש ר"ח בסוף מס' ר"ה; תוספות ה"ה ל"ג ע"ב ד"ה שיעור תרועה; ס' הפרדס הוצ' עהרנרייך עמ' ר"ט; המנהג ר"ה ס' כ"א, כ"ב ל"ג חרנ' דף נ"ד ע"ב, סטצא ספך לדבר בילמדנו פ' אמור [=תנח' אמור ס' י"א, ושם תרוע' ס' ד, ויק"ר פ' כ"ז, ופסדר"כ דף ע"ז ע"ב]; אתם מאין ופעלכם מאפע' (יש' ס"א כ"ד) דרש נטריקון ממאה פעיות שהאשה פועה בשעה שיושבת על המשבר צ"ט למיתה ואחת לחיים; ראביה ר"ה ס' תקמ"א ח"ב עמ' 238; שכלי הלקט ס"ס י"א; אור זרוע ר"ה ס"ס רס"ה, ונסח לפרש ר"ב לוי ז"ל, קנטרס ערבוב השטן (ב.התור' שנת חרס"ה) תרפ"ט חר"ה חר"ה באוה"ג כרך ה' עמ' 89-93) שהשם, ירושלמי נולד כמעט ממדרש חזון העתיד על ירושלים. ע"י שם דברי פי חכם חן, אך עדיין הענין צ"ע. ויש שבקשו לייחד הרטו למנהגי כנען, ע"י ר"י דייפסאן, בהצפירה שנה א (תרל"ד) עמ' 78 ווע"י גם הכרסל השנתי ח"א עמ' 59, ואור זרוע ה' (205) שהגיה: ק' פעיות שפעתה אמנו שרה. וכן גם ראטנער, אהבת ציון וירושלים לר"ה עמ' נ"ז, ושניהם העירו על הסדרש הובא באבורדרה ר"ה (נורשא תרל"ה דף קמ"ד ע"ב) שבר"ה נעקד יצחק ע"ז המזבח, ואותו היום שמעה שרה אמנו וחצצק ותלב ותחיליל, על כן אתר הכתוב, יום תרועה יהיה לכס' (במ' כט, א) ומתורגם יום יבכא כדן שיחזור לנו הקב"ה ללח שרה אמנו ויכפר לנו. וע"י ש"ס ר"ל ניצבונר, הצופה מארץ חר"ה עמ' 187, ווע"י גם באוצרו הגדות היהודים ח"ו עמ' 199 הערה 89) שכבר פורש בויק"ר פ' כ"ב, ב' שהתקיעות בר"ה הן זכר לכביות שרה; צווחה ו' קולות כנגד ו' תקיעות. וע"י מדרש ושב קהל פ' ט, ז, רש"ב עמ' 121; צווחה ו' קולות ווי ווי כנגד ו' תקיעות; פ"א פ' ל"ב; בכתה ו' כביות כנגד ו' תקיעות, ו' יללות כנגד ו' יבבות' ווע"י רד"ל שם ס' ט"ז) ובפרש אגרה רש"ב עמ' 65; ולכך מריעין בר"ה כדי שיהיה להם סיתת שרה כפרה, לפי שחרועה היא ניתוח וייליל. וע"י בראשית רבתי עמ' 94.

וענין תרועה ויבכה אולי הוא ישן נושן אף מאימיה דסיגרא, כמובח מן השם שופר שנח ירושה לנו מן הלשון, ואל נכון גם ממנהגות בני שומר הקדמונים: Sum. Seg-bar

[לה] מאגרות העקרה תקה

בשופר בכסה, בזמן כסוי הלבנה, באה להחריר למיזקים, שמא תתעכב על יום לבנה בחסרונה ולא תתמלא פנימה. אולם כבר במקרא נתבאר מנהג התרועה באור שונה מן היסוד, העוקרו מעולם עכו"ם וממסוי גרוש דוחות רעות. הקיעות בראשי תשיש טעמן בתורה מהו? והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם<sup>41</sup> ובמרבר י, יז. ושוב המשיכו ז"ל בנתיב האמונה המקראית, ברוחה וכדמותה, כשקשרו גם את ראש השנה בזכרון הקרש של האומה. אמר ר' אברהם: למה תוקעין בשופר של איל? כרי שאזכור לכם עקרת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאילו עקרתם עצמכם לפני<sup>42</sup>.

ט

„ויקח אברהם את עצי העולה וישם על יצחק בנ”  
(בר' כב, ו) כזה שמוען צלובו בכתפיו.

נצחה העקרה במקרא, וביטלה מן התורה לקבלות מעולם אלילי לפנימקראי על שחיטת הבן ושרפתו. ואילו נצחה העקרה גם בחיים ובמציאות ההסטורית, לא היה משתייר מאגרות עכו"ם אלה כל זכר ביהרות. ומשנשתייר, הרי שהוסיפו האמונות העתיקות לקנן בחביון הנשמה. קשה לגדש לרוחות האלילות, ומלחמה בה מרור רור מחרש. ולא עוד אלא גם נסיון של גרוש יש בו תכופות מקצת הידאה בנופי הלכות עכו"ם. תמצא אפילו הלוחמים להשביט אימתו של קרבן בכורות האדם יש ולא פקע גם מהם כח כחה של התביעה הקדמונית, ועדיין האון נרצעת והלשון נשמעת לרמזיים וכנויים מתחום האמונה העתיקה: הוי רואה כאילו הקרבתי את יצחק בני החלה<sup>2</sup>. הוי רואה כאילו דם יצחק זרוק לפניך וכי, כאילו אפרו צבור לפניך<sup>3</sup>. ה' ידאה, שידאה המקום כאילו שחטתי בני לפניך<sup>4</sup>. מעלה אני עליכם כאילו עקרתם עצמכם לפני<sup>5</sup>. וכהנה רבות. והיצר העכו"מי ילחש ויזמוס קל וחומר של חושך: אם למעלן כך רואין ומעלין לו ל כאילו בלבד, ממש לא כל שכן! וילוד אשה מציית ונאנת: אילו עלתה לנו להפוך כאילו זה ולשימו מעשה עשוי על גבי המזבח, אינו דין שנתרצה לפניו?

cf. B. Landsberger, *Die Fauna des alten Mesopotamien*, Leipzig 1934, p. 97 sq.:  
"eine spaeter ausgestorbene Wildschaf-spezies, vielleicht *das Tahr*  
<sup>41</sup> ר"ה ט"ז ע"א. על הקנת ר' אבהו בתקיעות ע"י ר"ה ליד ע"א ותשובה לר' האיני גאון.  
אוצ'ה ר"ה עמ' 60 ואילך.

1 בר' פ' נו"ג. ועי' פס"ר פ' ל"א. קמ"ג ע"ב: ילק' ר' ק"א: ילמרונו בילקוט ה"ת, מאן עמ' ש"ח.  
2 בר' פ', נו"ג, ט.  
3 תנח' שלה סי' י"ד.  
4 מדרש אנדה עמ' 53.  
5 ר"ה ט"ז ע"א.

חקו

שפיגל

[לו]

ישיא היצר, ויעשה ענר יותר המנע עם הסביבה הזרה. רוק ותמצא אותותיו בספרותנו.

בלעם הרשע היה סניגורן של אומות העולם ואמר: הירצה ה' באלפי אילים כרבות נחלי שמן (מיכה ו, ז). רוצה הוא מה שאתם מקריבים לו לונ? אנו מקריבים לו רבוא רבבות נחלי שמן! מה הקריב אברהם לפניו? לא איל אחד? שנאמר והנה איל אחד<sup>6</sup> (בראש' כב, יג) אם רוצה אנו מקריבים לו אלפי אילים. ומה הקריב לו אברהם? בנו. אני מקריב לו בני ובתי, שני האתן בכורי פשעי (מיכה, שם) זה בני הבכור, פרי בטני חטאת נפשי זה בתי<sup>7</sup>.

יש שדרשו<sup>8</sup>, שהרברים הללו בס' מיכה אמרם מישע מלך מואב. מה עשה? כנס כל אסטרונוגין שלו ואמר להם: מה טיבה של אומה זו שנעשו להם נסים כאלה? מהו שאני עושה מלחמה עם אומות הרבה ונוצח להן, ואלו היהודים הם נוצחים לי? אמרו לו: הכל בזכותו של זקן אחד שהיה להם ואברהם שמו. ניתן לו למאה שנה בן יחיד והקריבו. אמר להם: עשה מעשה? אמרו לו: לא. אמר להם: לא עשה מעשה ונעשו לו נסים, אילו עשה מעשה על אחת כמה וכמה! אף אני בן בכור יש לי והוא עתיד למלוך אחרי, אלך ואקריבנו, אולי יעשו לנו נסים, הה"ד. ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלה עולה על החומה (מ"ב ג, כז).

אמנם לא נלאו זיל לשנות ולשלוש מן השנוי והמשולש בנביאים: אשר לא צויתו ולא רברתי ולא עלתה על לבי (ירמ' יט, ה) לא צויתו ליפתח שיקריב את בתו, ולא דברתי למלך מואב שיקריב את בנו, ולא עלתה על לבי לומר לאברהם שישחוט את בנו... אמרו רכותינו: למה סמכו דבור למלך מואב? אלא אמר הקב"ה וכי מעולם רברתי עמו וכ' אלא לא רברתי עמו מימיו, על אחת כמה וכמה שיקריב את בנו! סוף דבר ברור ושדיר לפני רזיל: ביצחק אע"פ שלא נעשה מעשה קבלו כנומר מעשה, ובמישע לא נחקבל לפניו<sup>12</sup>.

ואולם מקרא מלא קם ומקשקש עליהם כונו: ויהי קצף גרול על ישראל<sup>9</sup> (מ"ב ג, כז). ערות הכתוב והמציאות ההיסטורית בפניהם תענה ותשפח: על אף

<sup>6</sup> וכן בתרגומים.

<sup>7</sup> תנח"מ"ב ר"פ צו נח"ג ע"י 12, ילקוט שם, וילק"ט מיכה ט' תקל"ה.

<sup>8</sup> ר' יהושע (דסניגין) בשם ר' לוי, בר פ' ניה, ת.

<sup>9</sup> רש"י ס"ב ג' כ"ז.

<sup>10</sup> פסטר"ב דף י"ג ע"א: וקרביה? איל: לא. איל: ואין דלא קרביה מתעבד להון נסין. אילו קרביה עאכו"ל. בתנ"ח כ' תשא ט"ו ה': וקרביה לנמריה? איל: לא. איל: והא קרביה ולא נמריה ומתעבד להון נסין, אילו קרביה ונמריה עאכו"ל. ילקוט מ"ב ר' רכ"ז: חד בך יחידאי הוה ליה למאה שנין וקרביה לקטי קוב"ה אי לאו דסחא בידיה. אסר: ועל דלא קרביה מתעבד להון נסין. אילו קרביה עאכו"ל. נודעה האגדה נס בספרות הנוצרים, ע"י ר"ל ניצבורג, *Die Haggada bei den Kirchengvactern*, Amsterdam 1899, p. 83 sq.

<sup>11</sup> תנח"מ"ב וירא ט"ו מ' ע"ט 109; אגרת בראשית פ' ל"א ע"ט 63. וסדר אחר תענית ר' ע"א: צווי במישע ודבור ביפתח. וע"י תנח"מ"ב בתקתי סוף ט"ז ע"ט 114.

<sup>12</sup> בר פ' ניה, ה כנוסח הדפוסים.

חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, הנה לקח רברי הימים יוביח שיש מעכרם ילכו גם עשו פרי, עתקו גם גברו חיל. ונאלצו זיל להורות בעוברות ולבקש לפחרן בדרך אחר: בוכות עמרי שהוסיף עיד גדולה בישראל, ישבו לו ג' מלכים על כסאו, ולא היה עשיר גדול בעולם כאחאב מלך ישראל, מאתים ושלשים ושנים מלכים עברו אוהו, והיה מישע מלך מואב אחר מהם. וכיון שמת אחאב, פשע מלך מואב במלך ישראל. נתקבצו ועלו עליו שלשה מלכים, וכיון שראם לקח בנו בכבודו והעלהו עולה לגבי מובח. אמר לפניו: רבון העולמים, אברהם העלה את בנו לגבי מובח ולא שחטו. אני אשחט את בני ואעלהו עולה כליל לפניך, שכל שתאמר אלי אעשה, שנ' (מ"ב ג, כז) ויקח את בנו הבכור וגו'. אותה שעה ירדו ישראל למרדינה עליונה למרדינה התחתונה, שנ' יהי קצף גדול על ישראל וגו' 13.

בלעם ומישע לא תמיד הם צללי עבר אלילי רחוק, יש שרמותם משמשת סמל ודומה לזרמי מחשבה ולמלחמת רברים בעיני אמונות ורעות גם בהוה הקרוב 14: יותר מכל הדתות בימי קדם קמה הנצרות ביהרות לערער ואף להלעיג עליה מתוך אמונה חרשה בדם כפרתו של אותו איש שצלבוחו רומיים. ביחוד החרה על תורה ומצוות התלמידי הקיליקי מן הרצענים או תופרי ידיעות אהלים 15: אשר בעיד מרסוס. הוא שארג שיטה שלימה של סליחת עוונות בלא מעשי תורה מכלאיים של הקווה משיחיות בישראל ורמיונות עברם על אליים גוועים ומתים ותוורים וחיים חליפות לעתים.

לעומת מעשה העקרה העמיד פולוס במרכזו של הרת החרשה את מאורע גלגלתא. אם יש בראשון כדי לזכות להם לישראל, יש באחרון לזכות לבל העולם כלו, לפרותו מן החטא ולהצילו מן המות, שתיים רעות שידרו לעולם בעטיו של נחש קרמוני 16: ואין מפלט וגאולה מהם, אלולא רחמי האב, שגם

13 סא'ר פ' י' רמא'ש עמ' 50. ועי' פסדר'כ יג' ע"ב ותנח' כי תשא סי' ה' ומנהדרין ל"ט ע"ב, שנתלכטו בפרוש מ"ב ג', כז: רב ושמואל, חד אמר לשם שמים, וחד אמר לשם עכו"ם... אלא לסאן דאמר לשם עכו"ם אמאי, ויהי קצף גדולי? באור סעינין סימי הנאונים נשפר בתשובה שהשיב ר' האי נאון לבני קאבס ועי' מספרות הנאונים לר"ש אסף, עמ' 154; ויבורך ירדי הפרופ' ליברמן שהעירני על כך: ויא' כי בן מלך אדום שהיה עומד למלך תחת אביו היה ערבון אצל מלך מואב, כי בן יהוי בני המלכים לערבון בידי המלכים אשר כערכם, ושרוף אותו מלך מואב לעין הכמש לסייד ועמסו ב, א) להעציב את מלך אדום ולהעציב גם את ישראל. חה שאמר הכתוב, ויהי קצף גדול על ישראל, אין זה מאת אלהים, אלא רע הדבר הזה בעיני ישראל מאד. ועי' ראב"ע ודרק למ"ב שם (והקצף היה מסלך אדום על ישראל) ועי' עתה גם סרופ' ג. ה. טורשטינר, בס' הל' שרן והספר, ח"א עמ' 66 ואילך, שפירש עמוס ב, א לאור מ"ב ג, כז, אלא שגם מלך ארם ככתבותו בענינות, היינו זבח אדם. עי' לעיל פרק ח הערה 11.

14 עי' סנהדרין ק"ו ע"ב: אל' ההוא טינא לרבי חנינא: מי שטיע לך בלעם בר כמה הוה? אל' מי כתב לא כתיב וכ' בר הל' תין וכל'ת שנין וכ'. ואולם עי' ריל נינצבורג, JBL 121, 1922, 41, ובס' הגרות היהודים ח"ו עמ' 124 ועמ' 144.

15 מעשי השליחים יח, ג: ἡ ἑσχέρη τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος.

16 אל' הרומיים יח, יב.

[לח]

שפינל

תקח

הוא, כאברהם בשעתו, לא חשך את בנו את יחידו אשר אהב, לשים נפשו כופר על פשע כל הברואים, ולא עוד אלא שנמר מעשהו, שלא כאברהם, ונצלב הבן ומת מיחה של ממש, להיות המאמינים בו מתכפרים ברמו ונושעים מן הקצף.<sup>17</sup> עוון האחד, מקרי של אדם הראשון, האשים לרבים, ובא חסד האחד, ראשון לכל נברא, להצדיק לרבים. <sup>18</sup> הקרמון נילגל חובת תמותה לעולם, האחרון נילגל זכות תקומת לחיי עולם.<sup>19</sup> כשם שהעלהו האב לגבי מובח לשאת קלון רבים, כך העלהו מקברותיו למען יבוכרו רבים.<sup>20</sup> נעור הוא מן המתים להיותו ראשית המקציצים מישני עפר. גם זאת היחה כמחשבה תחלה, שיהא בכור הברואה אף בכור התחיה.<sup>21</sup> וכל הנשבלים בשמו דבקים בו כמותו כבתקומתו. עמו הם נצלבים להיות היצר הרע חלל בקרבם והארם הישן מת, ומעתה הם נקיים מן החטא ופטורים מן המצוות.<sup>22</sup> ועמו הם עומדים לחיים מחודשים לבלתי שוב עוד לשחת.<sup>23</sup> נמצא, כל המאמין יצדק בו לכל אשר לא יוכל להצטרק ממנו בתורת משה.<sup>24</sup> כאלהים,<sup>25</sup> חלמו ועיקד שוקו של עולם עכרם, להיות גם בני אדם ניצולים מדין תמותה ונהנים מזיו הנצח. ואולם פחוכים ומובלעים כאן בירשה האלילי' גם יהולים ויעודים מן אמנת ישראל. ביחוד משמשים בערבוביא ספור העקר ה' <sup>26</sup> וחזון עכר ה' <sup>27</sup>, מוכה אלהים ומעונה, מרובא מעונות לא לו, ובחברתו נדפא

17 ש. ה. לב, ועי' סג, נ, כה; ד, יח-כה; ה, ח; אל הנלטיים א, ד; אל הקורנתיים טו, ד.

בני הבטחה כיצחק: אל הרומיים ז, ט; אל הנלטיים ג, ח וד, כח.

18 אל הרומיים ה, יח-יט. <sup>19</sup> אל הקורנתיים טו, מה-מט.

20 אל הנלטיים ג, יג-יד; אל הרומיים ג, כג-כו.

21 אל הקולסיים א, טו-יח; אל הקורנתיים טו, כ-כא.

22 אל הרומיים ה, ב-יא, ו, א-ז; אל הנלטיים ג, יג.

23 אל התסלוניקיים י, י; סעשי השליחים יג, לה.

24 סעשי השליחים יג, לפ; אל הרומיים ג, כח.

25 בר' ג, ה. ועי' מה שדרש ר' אבהו לבסדר כג, יט: לא איש אל יוכוב, אם יאמר לך אדם: אל אני, מכוב. ובן אדם ויתחם, בן אדם אני, סופו לתהות בו, שאין עולה לשמים, והוא אמר ולא יועשה ודבר ולא יקימה. ירוש' תענית פ"ב סה"א דף ס"ה ס"ב.

26 אל הרומיים ח, לב: *τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐπέλαστο*, והוא ל' תרגום השבעים,

לבר' כב, יב וטו, מה שהרגישו והרגישו אבות הכנסיה, עי' אודינן 8, 8 *In Genes. Homil.* (203, P. G. 12, Migne), ועי' אנדה בראשית פ' ל"א רש"ב עט' 84: אבר' ד' אבין בשם ר' חלקיה, טפס לבס של שקרנין, שהן אופרים יש לו בן להב'ה. ומה אם בני של אברהם, כשראה שבא לשחמו ולא יכול לראותו בצער, אלא מיר צוה, אל תשלח ירך אל הנער, ואילו היה לו בן, היה מניחו ולא היה הוא הופך את העולם ועושה אותו תהו ובהו? לפיכך שלמה אופר (קהלת ד, ח), יש אחד ואין שני גם בן ואח אין לו. וספני הבתן של ישחאל קרא אותו בנים, שני (שם ד, כב), בני בכורי ישראל. ועי' בשם ר' אבין: אוה אומרין אנו ישראל ובשכילנו נברא העולם וכו', שהש"ך ז, ג-ביר פ' פ"ג ה. והוא כנראה בנו של ר' אבין הזקן (ב"ר פ' נ"ח, ב: יום ספתי ר' אבין נולד ר' אבין כריה). ומשם ר' חלקיה אמר ד' פ"גה הבתן בר חמא וכ"ר פ' נ"ג, ט) שהיה בן רודו של ר' אבין הצעיר, כדור אחרון או לפני אחרון לאמוראי א". ועי' רש"ב אנ"ב עט' 84 הערה ט"ו.

27 ב' אל הקורנתיים ה, כא.

[לט] מאגדות העקדה תקט

לאחרים. משני צנורות אלו יונק רעיון הכפרה בצנורות, ומייסדיה ומוריה שואבים ביודעים מאוצר ההגות וההבעה של היהדות. רמזי ראשונים מתפרשים ומתרחבים בפי הבאים אחריהם.

באגרת ברנבא<sup>28</sup> כבר נקרא יצחק הטופס לסבלו ולחבלו של ישו. איריניאוס מוהיר לנוצרים להיות גם הם מזוהים באמונה וטוענים הצלוב על כתיפותם, כמו שנשא יצחק עצי העולה למערכתו.<sup>29</sup> נתחבב על אבות הכנסייה רמזי זה של הטעון את צלובו בכתיפו.<sup>30</sup> המצוי גם בדרג'ל כחברו, מי שהוא יוצא לשרף ועציו על כתיפו.<sup>31</sup> ואולי בשני הצוירים משחק משהו מן המציאות ההיסטורית, כי אמנם נהגו כך עם המוצאים אל הורג להיות הם עצמם עומסים קורות ועצי מוקד להידור בהם.<sup>32</sup> וסופרי הנוצרים עושים ליצחק אות ומשל לאמונתם, ומגלים פנים בפרשת העקדה לשיתה מעין הצעה והקרמה למיתתו של ישו. וכן קרה גם לכל הכנויים שנתייחד בהם יצחק וסגולו לצרכיהם נוצרים. נקרא העקוד בעקבות המקרא. השה לעולה, והרבו שבחו במדרשות, שהשליך עצמו לפני אביו כשה זבח<sup>33</sup>. ופתרו בקרבנות כשב, שיהא מסמן ומוכיר לשמים, וכוותיה רשייה דאת עקר על נבי מרבחא ופשט צואריה בנין שמך.<sup>34</sup> נקרא גם הצלוב שה או כשב שנשחט לקנות ברמו פרוים מכל אומה ולשון.<sup>35</sup> יתר על כן, נקרא ישו, זבח הפסח של המאמינים, הנצרכים ברמו.<sup>36</sup> לא חס פלוס עד שהפך לכל תורת רבותיו והכריז על רמו של ישו התלוי שהוא פסיחה וחיים לכל הקווים בו, ועליהם נתן נפשו לאברון לבלתי בוא המשחית אל

VII. 3 (δ τ ῦ π ο ς ὁ γ ε ν ὸ μ ε ν ο ς ἐ π ἰ Ἰ σ α ἴ κ) cf. VII. 10 (ed. Kirsopp Lake, *The Apostolic Fathers*, vol. I (1925), p. 340 sq.)  
Irenaeus, *Contra Haereses* IV, 5, 4 (Migne, P. G. VII, p. 985 sq.): καὶ ἡμεῖς . . . ἄρα ν τ ε ς τ ὸ ν σ τ α υ ρ ὸ ν ὡ ς καὶ Ἰ σ α ἴ κ τ ἶ ξ ῦ λ α  
Tertullianus, *Adversus Marcionem* III. 18 (Migne, P. L. II, p. 346): Isaac, 30 cum a patre in hostiam deditus, lignum sibi ipse portavit, Christi exitum jam tunc denotabat; cf. *Adversus Judaeos* c. 10, (ib., p. 626); Augustinus, *De civ. Dei* XVI. c. 32: Isaac, sicut Dominus crucem suam, ita sibi ligna ad victimae locum, quibus fuerat imponendus, ipse portavit; cf. *idem*, *Enarrationes in Psalmos*, Ps. XXX:9 (Migne, P. L. XXXVI, p. 244 sq.): Isaac, portans ligna sibi, quomodo Christus crucem portavit; Isidorus Hisp., *Questions in Vet. Test. in Genes.* (P. L. 83, p. 250); Beda, *Questions super Genesim* (P. L. 93, p. 319); Rabanus Maurus, *Commentaria in Genesim* (P. L. 107, p. 568).

31 נתח' מ'כ וירא סי' מ'ו עמ' 114.

32 עי' ר'ש ליברמן, *JQR* 35 (1944), p. 36 sq.

33 ויק' פ' ב סי' י.

34 תרביע וחרי לויקרא כב, כו, ועי' שם לויקרא ט, י: מטול רידרך לכו: וכותא דיצחק

כפתיחה אבוי הי' כאימרא.

35 יוחנן א, כט; חזון יוחנן ה, ו-ט.

36 אל הקורחיים ה, ז, ועי' אל הרומיים ה, ט.

חקי

שפיגל

[מ]

בני בריתו לנגוף. ואף מיתחו של ישו קבעה הגלוינים כחג הפסח, וכבר ראינו שהוא גם מועד העקדה במקורות שקדמו בלא ספק לנצרות.<sup>36</sup> אכן עם כל זכרי ענינות ולשונות מספרי הקדש, שכקשו לעטר לה לרת נצרת אבותיה הראשונים, הגה יש בה משום המשך וחזרה לאמונות עכוס קרמוניות. רעיון הכפרה וסליחה לכל העדה כלה על ידי דמו של הבכור שהוקר בחדש האביב נעוץ בערפלי תקופה אלילית עתיקה, שנהגה בראשון לירחי השנה לזבוח בכורי בניס, לפייס ולפצות לאלים, ולכלות לכל אף והמה וקצף והשמד והשחת, צבא מלאכי חבלה, העומדים על סף השנה החדשה להאביד ולהרוס, והם נעתרים ונרתעים במתן פורתא של קרבן בכור הארס, וכך נושעים הרבים וכל העדה מחכפרה ומחמלטה ברמו של האחד.

שיור מעט מנחלה אלילית זו מצאנו גם באגדה על דם עקידתו של יצחק. ונשאלה השאלה אם רעיון זה בא אלינו ואל הנצרות ממקור עכוס משותף, ירושת עבר רחוק מלפני התהווה המקרא, או בא אלינו מן הנצרות ממגע ישיר עמה ובהשפעתה.

ואמנם היה בין חכמי אשכנז במאה הקודמת מי שהחליט<sup>37</sup> כי כל עצם האמונה בזכותה של העקדה מעולם הנוצרים חררה והגיעה אלינו. קרבן ארס תועבה היא ליהדות, ואין אליה זקוק לתמורה או לכופר לרחם על בדותיו. אין באמונתנו מורשת חטא מדור דור. אין העברה בעוונות מאדם לחברו. אין חלופים לאחריות כל יצור לפני יוצרו. אין יפוייכח לאשמים ולענשים להיות פלוני החטאת לחטאת וולתו. אין הרשאה ואין היתר לפשעי אחרים. אין שליחות לסליחות. ואין אפיטרופסות לכפרות.

והנה זכות עקדתו של יצחק, העומדת להם לישראל לכפר עליהם, בכל דור ודור, היא, רעה הסותרת לכל רוחה של היהדות ומתנגדת נגוד גמור לכל יסודותיה.<sup>38</sup> אין זה כי אם מגע ומשא עם הכנסיה הסורית בבבל היא שהטעה ליהודי בבל לקרב לרעיון זה ואף להבניסו לסדר התפלות. אין זכר לאמונה זו במשנה, שהתכיפה, מי שענה את אברתם בהר המוריה<sup>39</sup> לעניות ולחשועות כיויב בתולדות האומה. וגם בשופר אין במשנה עדיין כל רמו לאיילו של יצחק, ונאמר בו בלבד שיהא של יעל פשוט ובתענית של זכרים כפופים.<sup>40</sup> ואף ר' יהודה, שהורה בראש השנה תוקעין בשל זכרים וביובל בשל יעלים,<sup>41</sup> נתפרש טעמו בתוספתא:<sup>42</sup> נתנו חכמים את המצוי למצוי ואת שאינו מצוי לשאינו מצוי. והובא נמוק זה גם בירושלמי בשמו של ר' יוחנן: טעמיה דר' יהודה כדי ליתן את המצוי על המצוי ואת שאינו מצוי על שאינו מצוי.<sup>43</sup> ואולם בבבלי הושמט ובה חדש

36 ע"י לעיל פרק ז, הערה 15.

Abraham Geiger, "Erbsuende und Versöhnungstod: deren Versuch in 37 das Judenthum einzudringen", (in: *Zeits. f. Wissenschaft und Leben* 10, 1872, 166 sq.).

38 שם עמ' 171.  
39 שם ז, ד-1.  
40 ירוש' ר"ה פ"ג סה"ה דף נ"ט ע"א.  
42 תוספתא ר"ה ז, 1.  
43 שם חענית ב, ד.  
41 שם ז, ה.



תקיא

מאגרות העקרה

[מא]

במקומו: למה חוקעין בשופר של אייל? כרי שאזכור לכם עקירת יצחק בן אברהם<sup>44</sup>. טעם אנרי זה מקרוב בא (הנם מרחוק ומנכר מוצאו) נתחכב על הבבלים, והם שקבעוהו בתפלת ראש השנה. תקיעתא שנקראה על שמו של רב, ראש ישיבת סודא, אולי הואיל והוא שת לה יסוד ראשון, משנת ומרוממת לו לנטיין של זבח אדם, רעיון זר ופגום להרגשה הרחית, ומן הראוי להרחיקו מספרי התפלות.<sup>45</sup>

בקשו לרחות לטענה זו ולומר שלא באה אלא בעקב מגמות של ריפורמה ותיקונים ברת.<sup>46</sup> סדר מלכויות וזרונות ושופרות, שאנו אומרים במוסף ראש השנה, כבר היה נפוץ במאה הראשונה למניין הנוצרים, ומכיון שזכר העקרה מהווה חלק בלתי נפרד הימנו, אין להטיל ספק כי הרעה שנתבטאה בו כבר פשטה ורוחה בימים ההם.<sup>47</sup>

ואולם ניתנה האמת להאמר, לא בקלות יש לקבוע הזמן של לשון הברכות כפי שהן לפנינו עתה:

ותראה לפניך עקרה שעקר אברהם אבינו את יצחק בנו  
על גבי המזבח וכבש רחמיו לעשות רצונך בלבב שלם,  
כך יבכשו רחמך את כעסך מעלינו וכ'  
ועקרת יצחק לזרעו היום ברחמים תזכור וכ'.

יש בנוסח זה מעין לשון הברכה שאמר ר' ישמעאל בן אלישע ומכאן הספרדים מוסיפים: 'יבכשו רחמך את כעסך ויגולו רחמך על מרותיך'.<sup>48</sup> ויש בו גם זכר לרבנים שנמסרו במקורותינו רק ברור שני של אמוראי אי' לכל המוקדם או במחצית השנייה למאה השלישית לסה"נ:

<sup>44</sup> ר"ה ט"ז ע"א.

Geiger *l. c.*, p. 171: "So verdanken wir Babylon und der dortigen Be-  
ruehrung der Juden mit den Christen die Aufnahme der Lehre von der Ver-  
dienstlichkeit des stellvertretenden und suchnenden Sohnesopfers und deren  
Auspraegung im Gebete fuer das Neujahr... Befreien wir uns nun endlich  
von dieser babylonischen Verirrung und Verwirrung, kehren wir zu der  
gereinigten Lehre einer aelteren Zeit zurueck und laetern wir unsern Gottes-  
dienst, indem wir Gebetstuecke, welche an den Versuch eines Menschenopfers  
erinnern und diesen erheben, als einen unsern religioesen Bewusstsein fremd-  
artigen und widerstrebenden Bestandteil grundlich beseitigen".

Israel Lévi, "Le Sacrifice d'Isaac et la mort de Jésus" (*REJ* 64, 1912, 46  
161 sqq., p. 171). ועי' גם: Hans Joachim Schoeps, "The Sacrifice of Isaac in  
Paul's Theology". (*JBL* 65, 1946, 385 sqq., p. 389)

בספרות העברית (השלוש, כרך כ"ה, הרע"א, עמ' 208 ואילך ועמ' 312 ואילך).  
Lévi, *l. c.*, p. 178: "le Rituel des prières de Rosch Haschana existait  
déjà au 1<sup>er</sup> siècle de l'ère chrétienne, et comme le morceau relatif à la Akèda  
en est une partie intégrante, on peut assurer que la doctrine qui l'inspire  
était déjà populaire à cette époque"

<sup>48</sup> ברכות ו ע"א. עי' בסדר עבודת ישראל עמ' 402.

[מב]

א<sup>10</sup>

ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה'.

ר' ביבי רבה בשם ר' יוחנן:  
אמר לפניו, רבון כל העולמים,  
משעה שאמרת לי, קח נא את בנך  
את יחידך, היה לי להשיב:  
אתמול אמרת לי, כי ביצחק  
יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר  
לי, קח נא. חס ושלום לא עשיתי  
כן, אלא כבשתי רחמי  
לעשות רצונך. כן יהי  
רצון מלפניך ה' אלהיו  
בשעה שיהיו בניו של יצחק  
באים לידי צרה, תזכור להם  
אותה העקידה ותימלא עליהם  
רחמים.

שפ"ט

ב<sup>60</sup>

ר' ביבי רובה בשם ר' יוחנן:  
אמר אבינו אברהם לפני הקב"ה, רבון העולמים,  
גלוי וידוע לפניך שבשעה שאמרת לי  
להעלות את יצחק בני על גבי המזבח, היה לי מה להשיב  
ולומר: אתמול אמרת לי, כי ביצחק  
יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר לי, והעלהו  
שם לעולה. חס ושלום לא עשיתי כן, אלא  
כבשתי את יצרי ועשיתי  
רצונך. כן יהי רצון מלפניך ה' אלהי  
בשעה שיהיו בניו של יצחק  
נכנסין לידי צרה, ואין להם מי ילמד  
עליהם סניגוריה, אתה חיי מלמד עליהם  
סניגוריה, ה' יראה, את חיי מוכר להם  
עקירת יצחק אביהם ומחמלא עליהם  
רחמים.

49 בד"פ נ"י (שהתעאדאר-אלבעק עס' 607). ועי' ילקוט ד' ק"א: לקח טוב עס' 101; שכל טוב עס' 60. ועי' אורה בראשית פ' ל"ח ע"ס  
77 ואילך בשם ר' נחמיה, והפסקא חסדה בכ"י, עיי' הערות רס"ב ע"ס.  
80 ירושל' תענית פ"ב ה"ד דף ס"ה ע"ד, שרידי הירושלמי לר"ל גינצבורג עס' 176.

תק"ט

מתוך: "ספר היובל לאלכסנדר מארכס", בהוצאת בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק, תש"י

מאירת העקדה

ר' ביבי בר אבא בשם ר' יוחנן אמר:  
עמד אברהם אבינו בחפלה וחמונים  
לפני הקב"ה ואמר לפניו, רבנו של עולם,  
גלוי וידוע לפניך בשעה שאמרת לי  
קח נא את בנך את יחידך, היה בלבי  
מה להשיבך והיה בלבי מה לאמר:  
אחמול אמרת לי כי ביצחק יקרא  
לך זרע, ועכשיו אתה אומר לי  
והעלטה שם לעולה? אלא כשם שהיה  
לי מה להשיבך וכשתי את יצחק  
ולא השיבותיך, כחרש לא אשמע<sup>53</sup> וכאלם  
לא יפתח פיו, כך כשיהיו בניו של יצחק  
באים לירי עבדות ומעשים רעים,  
תדא מוכיח להם עקידת יצחק אביהם  
ועוסד מכסא הדין לכפא רחמים  
ומחמלא עליהם רחמים וחרחם עליהם  
וההפוך להם מדה הדין למדה רחמים  
אימתי? בחדש השביעי".

ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה.  
אמר ר"י: <sup>53</sup> אמר לו, רבנו של עולם,  
גלוי היה לפניך שהיה לי מה להשיבך  
כשאמרת לי ליקרב את יצחק. אילו השבתי  
אותך, לא היה לך מה להשיבני! שהייתי  
אומר לך: אחמול אמרת לי כי ביצחק  
יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר לי  
לשחוט. ולא השבתי אותך, אלא עשיתי עצמי  
כאלם וכחרש, ואני כחרש לא אשמע<sup>54</sup> וכאלם  
לא יפתח פיו. [כך] כשיהיו ביום זה בניו של יצחק  
נדרונים לפניך, ואפילו יש להם כמה קטינרים  
מקטרינים אותם, כשם שרמתי ולא השיבותיך,  
כך [אף] אתה לא תשמע<sup>55</sup> להם

51 ויקר' כ"ט, ט, ס' רבות דפ"ר קונטנטניא דע"ב, ודפוס ויניציאה ש"ה. ועי' פסדר"כ פ' כ"ג דף קנ"ד ע"א וע"ב; ילקוט ר' חרמ"ה; מה"ז  
בר' כב, טו רמ"ס ע"ב ש"ט; סגורת המאור ח"ג ע"ב ד"ז. ועי' תנח" וירא ס"ט' כ"ג; תנח" מ"ב ש"ס ס"ו מ"ז ע"ב 116; ילמדנו בילקוט ת"ח, מאן ע"ב ש"ט.  
52 פסיקתא רבתי, דפ"ר פדאן חמ"ז דף ס"ז ע"א, טופס ביה"ט כניוירק, שהנה ע"ב כ"י (פרמא?) ווצינתי ההוספות מ"ז זה כהצאי רבוע.  
ועי' מדרש תהלים מ"ז, כ"ט ס"א א רש"ב ע"ב 231, ובראשית רבתי ע"ב 91.  
53 כדפוסים: ר' ירמיה, ונכתב סן ר"ז!  
54 כדפ"ר: ישמע, ועי' חלה' לח, יד.  
55 ח"ס ע, כך הנה מ"ז הג"ל בין השיטין, ובפנים דפ"ר: [www.data.ac.il](http://www.data.ac.il) יד"ר פ' ס' דף קע"א ע"ב: (חשוה) [חשים] ואולי  
טעות דפוס היא וצ"ל: חשוה, וחוקן: חשים.

[מר]

שפיל

חקיר

נוסחאות ולשונות מתחלפים יש כאן, ספק טעויות בכחב ובעל פה שנפלו בספרים, וספק פנים אחרות לשמועה. וספק תוספות והרחבת רבנים בדרך פשרה וצרוף ענינות רומים מפר ררשנים שונים. הא שמע. פתח יהודה בר נחמני בשם ריש לקיש: 'עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר' (תהל' מז, ו), בשעה שהקב"ה עולה ויושב על כסא הדין, בדין הוא עולה, דכתיב, 'עלה אלהים בתרועה'. ובשעה שישאל נשלין שופר ותוקעין, הקב"ה עומד מכסא הדין ויושב על כסא הרחמים, דכתיב, 'ה' בקול שופר'. מתמלא עליהם רחמים ומרחם עליהם, והופך להם מרת הדין למרת הרחמים, אימתי? בחדש השביעי באחד לחדש.<sup>56</sup> ורומה לשונו של ר' לוי: 'כל ימות השנה ישאל עוסקין במלאכתן ובריה נשלין שופרותיהן ותוקעין לפני הקב"ה הוא עומד מכסא דין לכסא רחמים ומתמלא עליהם רחמים, אימתי? בחדש השביעי'.<sup>57</sup> והוכנסו הרברים לתוך רברי ר' יוחנן בויקרא רבה.<sup>58</sup> כיו"ב המצא בשם ר' הונא בר יצחק:<sup>59</sup> כשתהיו באים לדין לפני ברה, היו באים בשופרים, ואפילו יש לכם כמה קטיגורים, אני אוכזר עקירתו של יצחק ומוכה אתכם'. ונשנו הרברים בעילום שם: ומה עסקו, של שופר כארם שמכניס בו ומוציא בו, כך בנין, ואפילו יש להם כמה קטיגורים, אני מכניס בו ומוציא בו.<sup>60</sup> ואולי הוא מיסוד ר' אבא או ר' ברכיה הכהן שררש, בחדש שופר' (תהל' פא, ה) שפרו מעשיכם, חדרו מעשיכם, והריני נעשה לכם כשופר הזה. מה השופר הזה ארם תוקע מזה ומוציא מזה, כך כביכול כל המקטריגים מקטרינים לפני מכם, ואני שומע מזה ומוציא מזה.<sup>61</sup> ונשתרבו נרסאות מנרסאות שונות ע"י מסרירי המדרשים, ודברו של ר' יוחנן נתחבבו ונתמנמו משל רבדי אחרים.

אולם ניתן לשער שמעיקרם היה לכל חילופי הלשונות סגנון אחד: רמיון של הקבלה בין מעשיו של אברהם בעקרה ובין המעשים שהקב"ה מתבקש לגמול לבני בניו. נשבע אברהם שאינו יורד מן המזבח עד שיאמר כל שהוא צדיק.<sup>62</sup>

56 פסדר"כ קניא ע"ב; ויקר' פ' כ"ט, ו; ילק' הרמ"ה ותשפ"ב; סדרס' ההלים ס"ט ס"ז רש"ב ע"פ 274.  
57 ויקר' פ' כ"ט, י. כיו"ב בשם ר' ברכיה, שם פ' כ"ט ס"ט ו; וכן אני עומד מכסא הדין ויושב על כסא רחמים.  
58 ואמנם חסרות הסלות, ועומד מכסא הדין לכסא רחמים' בר' מקורות: פסדר"כ, ילקוט, מה"ג ומגורת הסאור, ע"י לעיל הערה 51.  
59 כצ"ל, ובפס"ד קס"ו ע"א: ר' הונא בר יצחק, 60 פס"ד קע"ג ע"ב.  
61 מדרש תהלים ס"ו פ"א ה ע"פ 307 ור' ברכיה בר אבא ואמרי ליה ר' ברכיה בשם ר' אבא: אבודררם ריה, וורשא תרל"ח ע"פ 145 ור' ברכיה בשם אבא... כל קטיגורים מקטרינים לפני וכו'; ילקוט תהל' ר' תתליא ור' ברכיה בשם ר' ירמיה... כך כל קטיגורין המקטריגין עליכם. ועי' ויקר' פ' כ"ט, ו ור' ברכיה פתח. פסדר"כ ק"ב ע"ב וקני' ע"א: פס"ד קס"ו ע"א ור' ברכיה הכהן ועי' רמ"ש שם הערה י"א.  
62 תנח' וירא ס"ט כנ; תנח' מ"ב שם ס"ו ע"פ 116; ילק' ר' ק"א; ילקוטו בילק' ה"ת, סאן ע"פ ס"ט.

תקטו

מאורות העקדה

[מה]

ה' יראה' (בראש' כב, יד) מהו יראה? אמר לו: ה' ראה מה יש לי ל ה ש י ב <sup>63</sup> וזכור כל שיכלתי להשיח כלפי מעלה: כביכול יש לפניך כשיחוח בני אדם שמחליפין ברבורם. <sup>64</sup> אחמול אמרת, את, בריתי אקים את יצחק' (בראש' יז, כא), ועכשיו אחא אומר לי לשחטו, היכן היא הברית? <sup>65</sup> חס ושלום לא עשיתי כן, אלא כבשתי את יצרי ולא השיבותיך. כך כשהיו בניו של יצחק נדרונים לפניך, כשם שרממתי ולא השיבותיך, כך אף אחא לא תשיב <sup>66</sup> להם. כלומר, כשם שכבשתי יצרי מלהשיבך, כבוש יצרך מלהשיבם אהא! כשם שרממתי ונשאתי אני, דום ושא להם אף אחא! יצרך שעשיתי עצמי כהרש לא אשמע וכלם לא יתח פיר' (תהל' לח, יד), כך לא תשמע אף אחא, כאיש אשר לאשמע ואין בפיו תוכחות! <sup>67</sup> ונתהו הרברים ונתקטעו מפני הכבוד, אע"פ שלא נמנעו מלדרוש כיו"ב על ארך רוחו את הרשעים: מי כמוך באלמים ה' שומע, ושוחק! <sup>68</sup> ומעין זה גם המשל בשופר, שהא שומע מזה ומוציא מזה לכל קטרוג המקטרינים. <sup>69</sup> או כלשון הירושלמי בשמו של ר' יוחנן: ואין להם מי למר עליהם סניגוריה, אחא תהא מלמר עליהם סניגוריה. <sup>70</sup> ופנים אחרות בסגנון זה של הקבלה כביכול בין מעלה ומטה יש לתפלתו של אברהם כפי שנשמרה כבראשית רבה: <sup>71</sup> כשם ש כבשתי רחמי לעשות רצונך, כן יהי רצון מלפניך ה' אלהי שיכבשו רחמיך את כעסך על בניו של יצחק! <sup>72</sup> לעשות רצונם <sup>73</sup> גם הם? ושוב הושמה יד למו פה מיראח גבוה מעל גבוה.

<sup>63</sup> מדרש תהלים מזמור כ"ט, א ע"ב <sup>231</sup>, ע"י שם מזמור קי"ט ע"ב <sup>489</sup>: אחמול אמרת לי, כי יצחק יקרא לך ודע' (בר' כ"א, יב), הריני מקדיבנו, מהיכן אחא מכבדתי? <sup>64</sup> ילק' ר' ק"א.

<sup>65</sup> ואמנם נרס כן רא"ז מרגליות, פי' זרע לאפרים, לבוב תרי"ג, וכן גם ר' דוד לוריא בפירושו לפס"ד, וזרשא תרג'ו, רמא"ש הגיה: תשים, כל' לא תשים לך רדברי המקטרינים. (ואולי ע"ד שופט' יט, לז.) וע"י בר' רבתי לר"ח אלבעק ע"ב <sup>91</sup>: כשהיו בניו של יצחק נדרונים ביום הזה, אפילו יש להם כמה קטרוגים מקטרוגים אותם, כשם שרממתי ולא השיבותי אותך, אף אחא לא תקבל מהם, הה"ד ה' יראה היאך רממתי ולא השיבותי, אף הוא ידום ולא ישיב למקטרינים.

<sup>66</sup> והוא המשך הפסוק בתהל' לח (יד-טו), ע"י לעיל הערה <sup>64</sup>, כבשתי יצרי מלהשיבך, כן נוסח כ"י חכשוי מה"ג, ע"י ר"מ מרגליות ע"ב שנט' חלו"ג, וע"י לעיל הערה <sup>55</sup>: תשמע, הגהה סכ"י.

<sup>67</sup> מכילתא רמא"ש ס"ב ע"ב (שם' טו, יא) וניטין נ"ו ע"ב (תהל' פט, טז), וע"י אנ"ב פ' ל"א ע"ב <sup>63</sup>: נושא אלומותיו (תהל' קכ"ו, ו) חשב עצמו כאלם וחרש ושחק, ובפי הפייטנים על הגבורה: חסין יה, מ' כמוך, נושא אלומות', ר' יואל הלוי מכונא, בקניה על הרוני קלונאי יבכיון מר', ע"י רב"צ דינבורג, ישראל בגולה, כרך ב ס"א ע"ב (ואולי, היא לר' קלונאיס בר יהודה, תחלתה: את הקול', הברסן ע"ב ס"ה).

<sup>68</sup> ע"י לקח טוב ע"ב <sup>101</sup>: בשכל טוב ע"ב <sup>70</sup>: על בני ועל דודומיהם.  
<sup>69</sup> ע"י מדרש וזה"ש ברוח"ק, ע"ב ס"ח: עמר אברהם כתפלה לפני הקב"ה, א"ל רבס"ע כשחוסאין בניו ובאין לירי צער ותוקעין לפניך, וזכור עקידתו של יצחק ועשה להם רצונם.

תקטו

שפינל

[מז]

שלוש יש ללמוד מן כל הלשונות והמשלות, שבאו לרמות מעשה אברהם למעשה שכניה. אחת, שיחתו של אברהם לפני המקום, שנחשבה כל כך על הדרשנים, היתה רופפת ומתחלפת בפי האמוראים בא"י. יש זוכרה בלשון זה ויש דורשה בלשון אחר, אחר בקצרה ואחר בארוכה.<sup>70</sup> ואם היה כבר בזכרונות של ראש השנה מטבע של תפלה קבוע לענין זה מרוד שני לתנאים, יפלא שאין להכיר השפעתו בפי הדורות. איך לא נשתרו הדברים ונחרטו על השפתים במשך מאה וחמשים שנה? ועוד תימה על ר' יוחנן ור' כיכי רבה שמסר בשמו, שפתרו ודרשו ה' יראה<sup>71</sup> בלשון התפלה בזכרונות של ר"ה בלא כל הערה ודמו מטבע של ברכה הוא. ואולי יש ליישב, שלא עשו קדמונים תפלהם קצע אלא תחנונים,<sup>72</sup> ועדיין ברורות האמוראים האחרונים היו נוהגים לחרש בה דבר.<sup>73</sup> ואם אמנם סדר מלכות וזכרונות ושופרות ועיקר ברכותיהם נתקן בימי תנאים ראשונים,<sup>74</sup> לא נחברו לשונותיהן ולא נתגבשו אלא בשגרת הדורות. ויחנן כי בזכרונות שלנו נתנסח ענין העקדה בהשפעת לשון התפלה לאברהם בדרשתו של ר' יוחנן.<sup>75</sup>

<sup>70</sup> מדרש תהלים כ"ט ע"ג 231: כשיבואו בני לודי עבירות, זכור להם זו הפעה. ועי' חובת ותי לבר' כב, יד, והרמז שני לאסתר ה, א.

<sup>71</sup> מל' ה' יראה וכו' (בר' כב, יד) גם בזכרונות למסוף ר"ה: וזכר אה לפניך עקרה וכו'.

<sup>72</sup> ברכות ד, ד ואבות ב, יג.

<sup>73</sup> עי' ירושל' ברכות פ"ד ה"ג דף ח ס"ב: ר' אחא בשם ר' יוסי צריך לחרש בה דבר בכל יום. ועי' ירושל' שם כ"ט ע"ב: רבה ורב יוסף דאמרי חרוייהו כל שאינו יכול לחרש בה דבר.

<sup>74</sup> נחלקו ר' יוחנן בן נורי ור"ע בסדר ברכות בתקיעתא (ר"ה ד, ה), ובהיראה נהגו כר"ע ובגליל כרי', ועדיין בדרך שלישי של תנאים מנהג חלקו נהגו באושא (עי' ירושל' ר"ה פ"ד ה"ו ג"ט ע"ג, ובבבלי שם ל"ב ע"א, וספרא אמור פרשה יא דף ק"א ע"ד). ועי' שו"ת הפרופ' אליעזר אריה פינקלשטיין, בהקפסה הצרפתית כרך צ"ג (1932) עמ' 12, ושיעור הפרופ' לוי נינצבורג, שם כרך צ"ח (1934) עמ' 78, שנקבעו מלכות ביבנה, שלא כר' אליעזר, שעדיין לא חשב להן למלכות מנוף תפלה ר"ה, עי' ר"ה ל"ב ע"א וספרי בהעלותך סי' ע"ו.

<sup>75</sup> אמורים הדברים כלפי המקדמים מו"ש לתקופת תנאים, כר' ישראל לוי ספרים, הסובר כי רק הפיסקא, זה יום תחלת מעשיך וכ' היא מיסודו של רב, אבל שאר חלקי מו"ש כבר היו קבועים ועומדים במאה הראשונה לסנינים (עי' במאמרו שם עמ' 175, ונסמן קייל הערה 146). אולם לדעת המאתרים כל מו"ש עד לזמנו של רב (עי' ר"פ רונתל, וספח ל"ט כ"ס ההסתמורא של גרץ כרך ד מהדורא ר' עמ' 171: ר"ז יעביץ, מקור הברכות עמ' 33: אלקנו ז"ל בספרו הגרמני על העבודה עמ' 148, וכן גם ר"ח בראדו ז"ל במאמרו, מלכות וזכרונות ושופרות בתפלה, הארץ ת"א, ערב ר"ה תרצ"ו) הסוברים כי כל מו"ש מעלינו עד סוף שפירות הם מעשה ידי רב והוא היברם והפיצם בישראל, אין כל קושי בדבר. שלא ניכר עדיין לשון הברכות הללו בדרשות השונות על ה' יראה. הראשון להוכיח תקיעתא דרב (ובלא שם מחברה) הוא ר' שמואל בר יצחק, בחנונו של רב הונא, וירוש' של רב בסורא, ומדבריו אולי אפשר להכיר שעדיין מנהג חדש הוא: כסאן סצלינן הא רנא: זה יום תחלת מעשיך וכ'. (ר"ה כ"ו ע"א). ועוד ברור אחרון לאמוראי א"י טרם חללו הדברים להיות שניים במחלוקת, אם כחשרי נבוא העולם, וצריך ר' יוסי כי ר' בון להכריע כר' אליעזר נגד ר' יהושע סבירי רב, דחגי בתקיעתא דבי רב: זה היום תחלת מעשיך וירוש' ע"ז פ"א ה"ב ל"ט ע"ג). ואם בבית מדרשו

[מז]

מאגרות העקדה

תקז

שתיים זו למדנו: אפילו תאמר כי נוסח הזכרונות הושפע מסגנון מאוחר או שנחברו מעיקרם בתקופת האמורים, עדיין אין מכאן כל ראיה כי עצם המחשבה ויסודה לא נודעו מלפנים. המצא במקורותינו רברים שנאמרו בשמו של ר' יוחנן, ומצאנום וירענום ממקום אחר כמאתיים שנה לפניו.<sup>76</sup> הוי זהיר, אפוא, ואל תבהל על לבך להציא כי הרעיונות על זכותה של העקדה הם חרשים מקרוב באו לא שערם קרמונים.

ולמדנו עוד שלוש, שלא נתייחדה בכל בעיני העקדה ולא ממשא ומתן עם נוצרים ארמיים שם פשטו רעות אלו ביהרות. הנה ראינו שגם בא"י ראשונים אף אחרונים מן האמוראים עשו אונים לרעיון זכות העקדה. ואפשר עוד לשית נוספות ולהוכיח כי האמינו חכמי א"י בזכות העקדה שהיא קיימת לררות ובקשו לסמוך לה מן המקרא. הלזה בחיבה אחת בפרשת העקדה: וישא אברהם את עיניו וירא והנה אייל אחר" (בראש' כב, יג). מהו אחר? אחר מיבעי ליה? ואמנם נשמרה הנרסה, אייל אחר" בהרגומים וגם ברד"ל<sup>77</sup> ויש שאמרו שהיא עיקר. ברם חילוף קל זה בין רל"ת לר"יש, השכיח בכתב, כמה רברים טובים רברים נחומים הוא מויל ומרמז מן התורה! מלת אחר היא מסורסת להגיד, שנשא אברהם עיניו לאחריית הימים.<sup>78</sup> אחר נאחז בסבך בקרניו,<sup>79</sup> אמר הקב"ה לאבינו אברהם, אחר כל הררות עתירים בניך לי אחז בענות ולחסיבך בצרות, וסופן להנאל בקרניו של אייל, שנאמר (זכרי' ט, יד) וה' עליהם יראה וגו' וה' אלהים בשופר יתקע' וגו'.<sup>78</sup> ונשנתה הררשה בפנים ליהבם ובשנוי שגות חכמים, כגון בשם ר' לוי<sup>80</sup> מתלמידי ר' יוחנן: לפי שהיה אבינו אברהם רואה את האייל ניתוח מן החורש הזה הולך ומסתבך בחורש

של רב נוסרו ברכות מו"ט בצורתן המצויה בידנו היום, אולי יש לומר, כי דרשתו של ר' יוחנן נוסח הירושלמי (פנים ב) ע"י לעיל הערה 80) היא עיקר, ונוסח ב"ד (פנים א) ע"י לעיל הערה 149 אפשר שכבר הושפע מלשון הזכרונות שלנו.

76 ע"י נדה ס"א ע"א: א"ר יוחנן מאי רכתיב (תה"ל פ"ח ו), במתים חפשי' כיון סמח אדם נעשה חפשי מן הסצנות, והשוה אל הרומיים ו. א. ו. ואולי ניכ ברכות ל"ד ע"ב: א"ר יוחנן, כל הנביאים כלם לא נתנבאו אלא לימות המשיח, אבל לעוה"ב. ע"י לא ראתה אלהים וולתך' (יש' סד, ג) ונסם עוד בל' דוסה: למשיא בתו לת"ח וכו', אבל לת"ח עצמן ע"י לא ראתה וכו'. או: לבעלי תשובה, אבל לצדיקים נמורים ע"י לא ראתה וכו'. ע"י סנה"ל צ"ט ע"א; וע"י שבת ס"ג ע"א ויש להסלים סם: א"ר חייא בר אבא [א"ר יוחנן], וכן נרסת הילק' ישע"י ר' תק"ח. והשוה אל הקורנתיים (אנ' א' פ' ב, סז אמנם ומנ של האגרות הנ"ל אינו חפשי מן החששות, ע"י A. Schweitzer, *Geschichte der Paulinischen Forschung* (1911), p. 92 sqq.

77 לשון ר"י אבן שועיב, דרשות, וירא. וע"י לקח טוב עמ' 98. אהר"י סימן לישראל אחרית הגלות.

78 ירוש' הענינה פ"ב ה"ד ס"ה ע"ה, וב"ר פ' נו"ט: א"ר יודה בר' סימון. שרירי הירושלמי לרל"ג עמ' 176: א"ר יודן בר שלום. בילקוט המכירי זכ"ט, יד: א"ר יודה בר סימון בשם ר' יוחנן.

79 בר' שם (פנים אחרות בשמו בוויק"ר פ' כ"ט, ו), ובידוש' שם בשמו של ר' חינה בר יצחק, בוויק"ר סם: ר' הונא בר יצחק, וע"י פסדר"כ קנ"ד ע"ב.

תקוח

שפיול

[מח]

אחר, אמר לו הקב"ה: כך בניך עתידים להסתבך ממלכות למלכות, מכלל למדי, וממדי ליון, ומיון לארדם. אמר לפניו: רבון העולמים, וכן לעולם? אמר לו: לא, וסופן להינאל בקרניו של אייל ההי'ד (זכרי' ט, יד, וטו) וה' אלהים בשופר יתקע ונ' ה' צבאות יג' עליהם. או בשמו של ר' חנינה בר יצחק: 80. בל ימות השנה ישראל נאחזים בעבירות ומסובכים בצרות ובר"ה נוטלים שופרותיהם ותוקעים וזוכרים לפני הקב"ה והוא מוחל להם. וכן בהעלם שם ובהדגשת יתר קבוצתה של עקרה: אמר לו הקב"ה לאברהם, ראה מה לפניך, בניך העומדים אחרך, כשהיו מסובכים ונאחזים בעבירות מה הם עושים בקרניו? נוטלים את הקרנות האלו ותוקעים בהם ואני זוכר עקירתו של יצחק ומזכה אותם ברין.<sup>81</sup>

אולי לא מקרה הוא שאנו מוצאים לרעיון זה ביחוד בחזונו של ר' יוחנן, ודרש כמותו גם ריש לקיש ותורגמו יהודה בר נחמני,<sup>82</sup> וגם מתלמידיו של ר' יוחנן, ר' לוי<sup>83</sup> ור' אבהו – והוא שהובא ממנו בבבלי הטעם: למה תוקעין בשופר של אייל? כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם.<sup>84</sup> וכן ר' ביבי,<sup>85</sup> תלמידו של ר' אבהו. וחמצא כיו"ב גם אצל רבותיו של ר"י, ברור אחרון של תנאים ובראשית תקופת האמוראים. ר' בנייה התא, שדרש בעקידה<sup>86</sup> ובזכות העקידה,<sup>87</sup> היה רבו של ר' יוחנן.<sup>88</sup> מנהגי תענית מתבארים כזכר לאפרו של יצחק, או לזכותה של עקרה, בשמו או בחזונו של ר' חנינא הנרול,<sup>89</sup> תלמידו המובהק של רבי ורבו השני של ר"י. ואף ר' הושעיה רבא, אבי המשנה, שגם אותו שמש ר' יוחנן, הפליג בזכותו של יצחק: מפני מה אברהם יצא לחו"ל, ויעקב יצא לחו"ל, אבל יצחק לא ניתנה לו רשות לצאת? אמר הקב"ה ליצחק: אתה עולה תמימה, אם יצאת חוץ לקלעים היא נפסלת!<sup>90</sup> ר"ל נרצה יצחק על גבי מזבח ונעשה קדש קרשים ואין קדש קרשים יוצא לחוץ מן העזרה.

ושבח גרול ליצחק יותר משאר האבות אנו שומעים גם מפי ר' יונתן, אף הוא מקרובי חזונו של ר' חנינא בצפורי, שבה נולד ופעל ר"י. הטיב עמנו המכרה ושיר לנו ב' דרשות על מקרא אחר משני חכמי צפורי, האחד מרוד שלישי של תנאים והשני מדוד ראשון של אמוראים, ואולי ניתן להסיק מהן משהו על ההבדל שחל בהלך רוחם של תלמידי חכמים במאת השנים הללו פחות או יותר.

אמרו ישראל (ישעי' סג, טו) כי אתה אבינו כי אברהם לא ירענו וישראל לא יכידנו אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך. ויצחק היכן הוא? דרש ר' יוסי בר הלפתא בגנותו של יצחק על שבידך את עשו ואמר לו

80 בר סס, ועי' בהערה 79.  
81 פסדר קע"א ע"ב ועי' תנח' וירא ס"סי כנ ותנח' מ"ב שם ס"י מ"ו עמ' 116.  
82 בר פ' נ"ו ס, עי' לעיל פרק ה הערה 5-6.  
83 בר ס"פ נ"ה, עי' להלן הע' 120.  
84 כ"ב נ"ז ע"ב.  
85 תענית ט"ז ע"א, עי' לעיל פרק ה הערה 19.  
86 בר פ' ט"ד נ וילקוט ר' קיא, ועי' מה' תולדות בר' כו ב, תנח' מ"ב תולדות ס"ו ו  
עמ' 128 ושם וישלח ס"ו י' עמ' 108. ועי' אבן סועיב, חיי סרה ט ע"ג.



(בראש' כו, ט) והיה כאשר חריר ופרקת עולו מעל צוארך, אם ראתי יעקב אחיך פורק עולה של תורה מעל צוארו, מור עליו שארית ואתה שולט בו. לפיכך לא נזכר יצחק בין שאר האבות, מי שהוא אומר לעשו מור עליו שמדים – אתה מחכיפו לאבות?<sup>87</sup>

ובשבחו של יצחק נדרש הכתוב במאמר ר' שמואל בר נחמני בשם רבו ר' יונתן: לעתיד לבוא הקב"ה אומר לאברהם, בניך חטאו. אומר לפניו, ימחו על קדושת שמך. אמר, אומר ליעקב, שהיה לו צער גדול בניס, אפשר יבקש רחמים עליהם. אמר לו, בניך חטאו. אומר לפניו, ימחו על קדושת שמך. אמר, לא כבסי טעמא ולא בדררקי עצה. אמר לו ליצחק, בניך חטאו. אומר לפניו, רבשע, בניי ולא בניך? בשעה שהקרימו לפניך נעשה לנשמע קראת להם (שמות ר, כב). בני בכורדי, עכשו בניי ולא בניך? ועוד, כמה שנותיו של אדם? שבעים שנה. צא עשרים שאין אתה עונש עליהן, שדרו חמשים. צא כ"ה של לילות, שדרו כ"ה. צא חריסר ומחצה של תפלה ואכילה ושל בית הכסא, שדרו חריסר ומחצה. אם אתה סובל את כלן, מוטב. ואם לאו, מחצה עליך ומחצה עלי. ואם חמצא לומר, כלן עלי, הגה נפשי קריבה לפניך! פתחו ישראל ואמרו: כי אתה אבינו (ישעי' שם). אומר להם יצחק: עד שאתם מקלסים לי, קלסו להקב"ה. ומראה להם יצחק בעיניו להקב"ה. מיד הם נושאים עיניהם למרום ואומרים: אתה ה' אבינו נואלנו מעולם שמך (שם)<sup>88</sup>. שומע אתה מן המדרש הנפלא הזה כל ההלכות של יצחק, שהוא מוזמן ועומד בכל עת להיות סניגורם ואף כפרתם של ישראל. ואולי שומע אתה מתוכו משהו, או פחות ממה שזו, מפולמוס האמונות, כאילו דמו ראו רמו מה בין בניו של יצחק ובין המאליהים וזלתי. ה' אבינו נואלנו מעולם שמך.

חמצא רורות שונים משבחים יותר זה לאב המעקיד זה לבן המתעקר. ויש שגם ריינו ברבר: כחו של מי יפה? מי משניהם הגדיל לעשות, אם אברהם שבא לשחוט את בנו הוא בעצמו בידיו, או יצחק המפקיד עצמו להשחט?<sup>89</sup> לרוב הפלינו בזכותו של אברהם, ביחוד בימי הביניים. ואילו במקור הקדמון, בזכרונות של ד"ה, נאמר: ועקרת יצחק לזרעו היום ברחמים תזכור.<sup>90</sup> ואולי לתוספת תפארת ליצחק בקשו ז' להרניש, שהיה בן ל"ז כשנעקר,<sup>91</sup> ולא היה האב יכול לכפתו אלא לדעתו.<sup>92</sup> אכן מחפצו הטוב, בלא כל כפייה, מתוך שמחה של מצוה, עשה רצון אביו שבארץ ורצון אביו שבשמים. ולא תרא משכרתו שלמה?  
שמה חאמר, כל אוחו השבח לצרקותו ואפילו לקדושתו<sup>93</sup> של הבן המתקרב –

87 בר' פ' ס"ז, ז.  
88 שבת פ"ט ע"ב, ילקוט יסעי' ר' חק"ח.  
89 ר' בחיי, וירא: ראו היה אברהם אילו היו לו מאה נופין למסור את כולם למיתה על יצחק.

90 עי' ר"ל' בס' הגדות היהודים ח"ה עמ' 249.  
91 סדר עולם פ"א, הוצ' חר"ר אלכסנדר מארכס עמ' 4 ובהערות שם. ועי' מדרש איכה פתיחתא סדר רש"ב עמ' 27; תנח' וירא ס"ו כג. ותנ' מ"ב שם ס"ו סוף עמ' 114; פרי"א פ' ל"א.  
92 בר' פ' נ"ו, ה, עי' נוסח הרפוסים.

בעקבות הנוצרים בא? או להוציא מן הנוצרים? אולי, ואולי אף לא אולי. נלחמה היהדות לא בנצרות לבר, כי אם גם בשאר כל האמונות וההתרבויות של המזרח הקרמון. גם עממן נפתלה, וגם מהן בקשה להוציא, ויש גם כן מהן הכניסה ביורעים ושלא ביורעים. כיהודים כנוצרים השפעה להם מן עולם האלילות. הגרותיהם והזויתיהם של עכוס על אלים מתים וחיים ממותם עיצבו את המיתוס של נאולה אשר לנוצרים. ולא ישחיר ולא ישחקע כל מאומה מן נחלת הקרומים או מן הסביכה האלילית גם ביהדות?

אולי בדרך זה ניתנים להתבאר קצת קוים מקבילים במסופר בשתי הרות על המאורעות במודיה ונלנלהא. צא וראה מלחמתו של השטן בעקרה ובקרבן משיחם. הספרות הנוצרית העתיקה אוהבת לספר, שהונה ישן לכחות הרע, ונתחכם להתרמות לבשר ודם ולהיראות כאחד האדם, כדי שיצליח להצלב, ויוכל לבטל במותו את אשר לו ממשלת המות הוא השטן.<sup>93</sup> גם אצלנו נודרו ונתאחדו כחות האכרון: הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות.<sup>94</sup> גם אצלנו מבקש המקטרג בכל המאמצים ובכל הערמומית לעכב ולבטל את העקרה. וידעו זיל לחשוף מיטב רמיונם היוצר בהגרות על תעלולי שטן.

בא לו סמאל אצל אבינו אברהם לקדמו בדרך להר המודיה. נראה לו ברמות זקן ואמר לו: לאן אתה הולך? אמר לו: להתפלל. אמר לו: והעצים הראש ומאכלת למה? ראה שאי אפשר להוציא חלק, אמר לו: אני בתומי אלך. (ההל' כו, א) לעשות רצון אבי שבשמים. אמר לו: ומה אמר לך אביך? אמר לו: להעלות את בני לפני לעולה. אמר לו: סבא, סבא, הוברת ליכך? בן שנולד לך למאה שנה אתה הולך לשחוט? אמר לו: על מנת כן. אמר לו: זקן שכמותך ישעה בכך. לא אמר לך אלא להטעותך ולהלאותך! הרי כתוב בתורה (בראש' ט, ו) שופך דם האדם באדם רמו ישפך ואתה הולך ושחט את בנך? יכול אתה לומר לו: אתה אמרת לי, הוא אומר לך: מי מעיד? ואפילו אם עדים יש לך עבר שמעיד ברבו אין עדותו כלום. אמר לו: איני שומע לך, אלא אני עושה רצון אבי שבשמים...<sup>95</sup>

קשרו ודרשו זיל ב' הלשונות של נסיון, נסה האמור באברהם (בראש' כב, א) עם הנסה הכתוב באיוב ר, א. שיטות הרבה יש בפרשה זו וחבילה של חכמים, נוכיח קצתם בסדר דורות האמוראים מתוך קטע מדרש שנחלה בין דפי הגניזה.<sup>96</sup> אמר ד' יוסי בן זמרה, בן דודו של רבי: כך אמר לו שטן לאברהם:

<sup>93</sup> אל העבריים ב, יד. <sup>94</sup> מאמר ריש לקיש ב"ב ט"ז ע"א.

<sup>95</sup> בר' פ' נ"ו, ד; ילק' ר' צ"ח: סדרש וה"ש ברוה"ק, מאן עמ' ס"ג: מה"ג עמ' ס"ו. ועי' פתויי שטן ליצחק: ילק' סס: תנח' וירא ס"י כב, ותנח' מ"ב שם ס"י מ"ז עמ' 114: פס"ר ק"ע ע"ב: סדרש ויוסע עמ' 36. ועי' פר"א פ' ל"ב: חרה אפו של שטן שראה שלא עלתה בידו האות לבו לבטל קרבנו של אברהם, מה עשה? הלך ואמר לשרה וכו' ככתה נ' ככיות כנגד נ' תקיעות וכו'. עי' במקבילות, ומשיכ' בפרק ח לעיל הערה 43.

<sup>96</sup> סדרש זו היא ענאסרה ברוה"ק, מאן עמ' ס"ג ואילך, והוא הסקור שאכ' סמנו מה"ג בר' ר"פ כב.

תקכא

מאגרות העקדה

[גא]

לא אתה הוא שכל גדולי עולם משכימין לפתחך ונוטלין עיצה ממך, אם אתה עושה הרבר הזה, כולם עוזבין אותך בחיים. חזור כך! ולא שמע אברהם לעצתו. אמר ר' אלעזר בן פרת, מתלמידי ר"ח ור' הושעיה ותלמיד וחבר לר"י: כך אמר לו שטן לאברהם: לא אתה הוא שכל שרים רואין אותך, עומדין מלפניך. וכשהן רוכבין על הסוסים, יורדין לפניך וכורעין לך. אם אתה עושה הרבר הזה, כל כרעיות מבעטות הן בך, שנאמר (איוב ד, ר). כחשל יקימון מליך וברכים כודעות תאמין. [חזור כך! ולא שמע אברהם לעצתו]. אמר ר' יוחנן: כך אמר לו שטן לאברהם: אם אתה מגיע לחבלה ואתה פורש, לא בא עליך ברין ואומר לך: כבר קבלת משעה ראשונה לשחוט, יש לך רבר להשיב, שנאמר (שם ד, ה) כי עתה תבוא אליך ותלא תנע עריך ותבהל. [חזור כך! ולא שמע אברהם לעצתו]. אמר ר' שמעון בן לקיש: כך אמר לו שטן לאברהם: יָאֵת שמים שיש בך כסלות היא לך, שנאמר (שם ד, ו) הלא ידאתך כסלתך. עד כאן השטין שטן לאברהם ולא יכול לו.

והנה כל אלה ועוד כמה נתקצרו בתכלית הקצור ובהעלם שמות הרורשים כנמרא.<sup>97</sup> ואילו נותר לנו מקור מקוטע זה בלבד, לא היה יצרך משגבך – למראה הספורים המרובים יותר בנצרות – לנזור אומר כי שמש באו אלינו? ולא היית תודה, שמה רק ברורות האמוראים בעקבות הנוצרים אמרו מה שאמרו? שחק לנו המול והותיר גם ררשה מימי תנאים. אמר ר' שמעון בן יוחאי: כך אמר לו שטן לאברהם: הלא בך זה רומה לך ובריוקך נברא, יש לך ארס חוקע סכין בעצמו?<sup>98</sup> והוא פרוש נפלא לאיוב ד, ה: תנע עריך ותבהל! כלומר, התנע לרעה בבך הוא בשרך ולא תבהל? ועוד גדולה מכל, ענין הקטרונ של שטן או שר משטמה כבר נזכר בס' היו בליים,<sup>99</sup> שקדם בוראי לנצרות.

בוא וראה זהירות שנתחייבנו אף בלשונות תמורים במקורותינו, ובכרי בקשנו למחקם או לתקנם. במדרש תנחומא תוארה השיחה בין האב הרץ לעקור ובין הבן הרץ ליעקר: מיר בנו שניהם את המזבח, ועקרו (אברהם ליצחק) על המזבח ונטל את הסכין כרי לשחטו עד שתצא ממנו רביעית רמו. ובא השטן ורחף ידו של אברהם ונפלה הסכין מידו. וכיון ששלח ידו לקחתה, יצאה בת קול ואמרה לו מן השמים: אל תשלח ירך אל הנער, ואולוי כן, כבר היה נשחט.<sup>100</sup> מה ענין השטן לכאן? המלאך מיבעי ליה.<sup>101</sup> ואולם אין לשבש הספרים, שנשתייר פה שרמוט נוסף מספורי ממותיו ומלחמותיו של שטן, שנחקטעו ונתמעטו ואולי אף נגנוו מן ספרינו. אחת, שלא לסתור למחזור בתורה בענין העקדה. שתיים, שלא לחת פתחון פה למינים, כאילו שתי רשויות יש למעלה. אך זעיד שם שרדו קיים בודדים מן העלילה של ריב השטן בעקדה, יצירת

97 מנהדרין פ"ט ע"ב וע"י רש"י שם ופרש"י לאיוב ב, ד, שהיו בירו מסורות כנות.

98 מאן עמ' ס"ד ומה"ז עמ' סמ"ז.

99 פ"י, טו ואילך, ופ"יח, ט ויב.

100 תנח" וירא ס"י כב.

101 ע"י הגדות היהודים ח"ה עמ' 251.

[נב]

שפיגל

חקב

דמיון עממיהדי, שרוותה ושוקתה מערנות עכו"ם ומאמונת פרס עתיקות על מלחמת אור וחשך. ונותר או היתר במדרשות מן ידשת הנכר כל שיתן להתגיד ולהתויר, ליעשות רקחות ומכחות לנופי תורה ומצוות. יש שלא תכיר כי מרחוק באו, ויתראו ככשרים בני כשרים. ויבן שם אברהם את המזבח (בראש' פב, ט), ולמה לא בנו יצחק עמו? אלא אמר אברהם, שלא יפול עליו אבן או צרוד ויעשה בו טום ויפסל מן הקרבן.<sup>102</sup> אבל בלשון קדמון יותר; תתועי שטן הם ולא יד המקרה: ויבן שם אברהם, ויצחק היכן היה? אמר ר' לוי, נטלו והצניעו, אמר דלא יורק ההוא רייגער ביה אבן ויפסלנו מן הקרבן.<sup>103</sup>

וכאן גם ההפרש בין שתי הדתות. פולוס ראה לשטן כאילו הוא, שר במשלת האויר והוא הרוח הפועל בבני מרי.<sup>104</sup> והוא, אלהי העולם הזה.<sup>105</sup> כי מלחמה לנו לא בבשר ודם, כי אם ברשיות ומעצמות, שליטי העולם הזה של חשך וצבא ורוחות הרשעה במרומים.<sup>106</sup> במקורותינו לא ניתן ביד שטן לא תוקף ועצמות ולא שלטון וקנין כזה למטה או למעלה. אמנם הוא, יורד ומתעה ועולה ומרגיז, אך הוא גם, נוטל רשות.<sup>107</sup> בס' היו בלי יום, וכן גם במסורות אברהם מפיו של ר' יוחנן בשמו של ר' יוסי בן זמרה,<sup>108</sup> השטן מפתה לאלהים לנסות לאברהם, כמו שנאמר גם בס' איוב, ואלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, כאדם שמשיתין אותו וניסת.<sup>110</sup> אולם בבית מדרשו של ר' יוחנן לא נחו תלמידיו עד שירד לסוף דעתו ומלאכתו של שטן. אמר ר' לוי, שטן ופנינה לשם שמים נתכונו. דרשה רב אחא בר יעקב בפפתיא, אתא שטן נשקיה לברעיה!<sup>111</sup>

ועוד קו מקביל בספורי עקדה וצליבה, שנקשר בשניהם רעיון החיית המיתים. הוא שטן הוא מלאך המות,<sup>94</sup> והנוצח לשטן נצח גם למות והוא זוכה ומזכה לחיי עולם. לא לחנם ענדה האגדה את צדקתו של יצחק לברכת, מחיה המתים.<sup>112</sup> ועיקר גרול הוא באמונה הנוצרית, שבמחיר קרבן הצלוב הפסיד שטן, הוא מלאך המות, כח שליטה על המאמינים, שהתכפרו בדמו של מושיעם וזכותו

<sup>102</sup> פס"ר ק"ע ע"ב.

<sup>103</sup> ב"ר פ' ל"ו. ה. ועי' פ"ה התוספות על התורה ס' הדר וקנים ח' ע"א (=ביה"ט ליעליליעקק

ח"ה ע"א 1187): יש במדרש שהניסו בתיבה עד שעה שרצה לשחשו, שהיה ירא מן השטן מן יפיל בו טום.

<sup>104</sup> אל האפסיים ב' ב.

<sup>105</sup> כ' אל הקורנתיים ד, ד.

<sup>106</sup> אל האפסיים ה, יב.

<sup>107</sup> ב"ב ס"ז ע"א.

<sup>108</sup> פ' יז, טו.

<sup>109</sup> סנהדרין פ"ט ע"ב: א"ר יוחנן משום ריב"ז. ע"י מאן עס' ס"ה ומה' ר"פ כב. ועי' ב"ר

פ' נ"ה, ד. ועי' ילק' תימני טעין גנים כ"י הובא בס' תורה שלמה לרמ"ס כשר ע"א חת"כ ס"י קנ"א. ועי' להלן הערה 138: ס"ר ת הדין.

<sup>110</sup> מאמר ר' יוחנן: ב"ב ס"ז ע"א. ועי' חנינה ה ע"א.

<sup>111</sup> ב"ב ס"ז ע"א. ועי' ילקוט שא"ר ע"ז וילק' איוב ד' תצ"ג (דלא ליהוי איניש עדיף

מאברהם) ועי' מה'ג בר' כב, א, ע"א ספ"ח.

<sup>112</sup> ע"י לעיל פרק ד'.

תקנו

מאגרות העקדה

[גנ]

נתעטרו לחיים חרשים, כמו שקם הוא ביום השלישי אחר הקברו, ככל המסופר בנלווינים.<sup>113</sup> ספרותם של נוצרים שופעת ומשובעת בכל הענין הזה, ואצלנו אך רמוזים רזים.

"יחינו מיומים ביום השלישי יקיימו ונחיה לפניו" (הושע ו, כ), באי זו זכות? רבנין ור' לוי, רבנין אמרין, בזכות יום שלישי של מתן תורה (שמות יט, טז). ר' לוי אמר, בזכות יום שלישי של אבינו אברהם (בראש' כב, ד).<sup>114</sup> ואולי נאמרו כיו"ב גם במלך המשיח, והושמטו הרברים מחשש וכוהים עם נוצרים?<sup>115</sup>

ונשתחוה ונשובה אליכם" (בראש' כב, ה), כישרו פיו שיחורו שניהם בשלום.<sup>116</sup> אמר ר' יצחק, והכל בזכות השתחוויה. אברהם לא חזר מהר המדיה אלא בזכות השתחוויה וכו'. התורה לא ניתנה אלא בזכות השתחוויה וכו'. המתים אינם חיים אלא בזכות השתחוויה.<sup>117</sup> ויש שגרסו או פרשו שהכל בזכות אותה השתחוויה של אבינו אברהם: "בזכות השתחוויה זו זכו בניו, והשתחווים מרחוק" (שמות כד, א) ובה וזכו לכנוס גליות. והשתחוו לה' בדר הקדש כידולם" (ישעי' כו, יג).<sup>118</sup> אם כן, אפוא, אף המתים חיים בזכות השתחוויה זו? ונמצא גם תלמיד זה של ר' יוחנן, ר' יצחק נפחא,<sup>119</sup> תולה כר' לוי תחית המתים בזכות העקדה?

ואולי מסורת קרומים היא שנפרשה במדרש (יהא זמנו מה שיהיה):<sup>120</sup> ובזכות יצחק שהקריב עצמו על נבי המזבח עתיד הקב"ה להחיות מתים, שנאמר (תהל' קב, כא) לשמוע אנקת אסיר [לפתח בני תמותה]. פתר אסיר ביצחק שנקדק על נבי מזבח, ודרש לפתח בני תמותה במתים שהקב"ה פותח קברותיהם ומעמידם לעתיד לבוא. וכתוב רומה לזה (תהל' עט, יא) תבוא לפניך אנקת אסיר כנורל זרועך הוחר בני תמותה" שמש כבר ברור שני של תנאים יסוד לדרשתו של ר' יהושע על יצחק בן אברהם, שנתן רביעית דם על נבי מזבח" ובזכות זו בקש הקב"ה לפתח חרצובות בניו במצרים, ואפשר שדרש עוד כי בזכות זו עתיד הקב"ה גם להותירם ולהחיותם לעולם שכלו ארוך?<sup>121</sup>

113 מתי יו, כג; לוקס כד, ז. ועי' אל הקורנתיים טו, ד, ועוד.

114 בר' ר"פ נ"ו, ילק' ר' צ"ש וילק' יהושע ר' י"ב.

115 עי' פניון האמונה לרבינו מרטיני עמ' 877, ומ"ש הפרופ' שאול ליברמן.

שקיעין עמ' 59, 61. על המשיח שהוא עתיד להכלים לשטן בבשח פנים ולהפילו בניהם

(עי' פס"ר קס"א ע"ב), ולא ישאר עוד שום שטן בעולם" (אבודרהם ר"ח עמ' 144). ויעקר המת

מן העולם ע"י יש' כה, ח) בלע המת לנצח" (ערוגת הבשח ח"א עמ' 262). ועי' סדרש ויושע

עמ' 56: ומנין שביום השלישי יהיה הדין? ע"י (הושע ו, כ) יחינו מיומים ביום השלישי יקיימו וכו'.

116 תנח" וירא ס"ו י"ג וספכ'.

117 בר' פ' נ"ו, ב.

118 לקח טוב עמ' 98.

119 עי' ובהים מ"ב ע"א: ר' יצחק נפחא על אפרו של יצחק, עי' לעיל פרק ה' הע' 21.

במדרש חדש על התורה (מאן עמ' קס"ג): האומד הוא ר' ברכיה.

120 עי' פספרי"ר ד' ע"ב, ובמסארו של ר' לוי, שנסמן לעיל פרק ו' הע' 8.

121 מכילתא דרשב"י וזארא עמ' 4, עי' לעיל פרק ו' הע' 6. ועי' ילקוט ראובני פ' וירא

(בשם מגיד פ' תולדות): אילולי שעקד אברהם את יצחק בנו אין שם תחיית המתים.

עניים המדרשים, ועשירים הנליונים בפרשת יום שלישי של החיה המתים. כרה און לך, אולי ממעוט דברים זה ואף מדומיה של והירות אתה שומע הקול קול יעקב המצוייה ממה שעשו לו הירדים ידי עשו. כמה נתיסרו אבותינו, שאכפו עליהם כמרים וממרים ברברי ריבות לפני מלכים ואפיפודים, להוכיח מספיקי רזיל אמנותם שכבר בא משיח. לפיכך נעלו יהורים, ופתחו נוצרים ביום שלישי של החיה המתים.

ואולם ברי, שכל עצמו של הרעיון קרם לנצרות וליהדות גם יחד. כועד זה של ג' ימים בין מיחתם לתחיתם של האלים ידוע לגויים הרבה במרחב הקדמון. תמוז של בבליים ואלהי מצרים אוסיר, בין השאר, יוררים שאול ועולים ביום השלישי.<sup>122</sup> ואולי נולדה אמונה זו מן הנסיון ומן ההסתכלות בנפוח מתים, שקלסתר פניהם מתקלקל לאחר ג' ימים. מכאן להלכות מתים ולמנהג אבלים בעולמם של בני קדם. עד שלושה ימים חוקפו של אבל קיים. למה? שצורת הפנים ניכרת, דתנן אין מעדיין אלא על פרוצוף פנים עם חוטם אע"פ שיש סימנין בגופו ובכלייו, ואין מעירין לאחר שלושה ימים.<sup>123</sup> וגם ברקיע השמים חזו עמי הקדם למועד זה, שהירח מתכסה כאילו הוא מת והוא חוזר ומתחדש לאחר ג' ימים.<sup>124</sup> לפיכך נתחבב ותפשט פרק זמן זה בסדרי תעניות ובמנהגי בחי מקדש, בספורי נסים ובמעשי כשפים, וגם באמונת על עולם הפלאות של החיה המתים. יחינו מיומים ביום השלישי יקימו ונחיה לפניו" (הושע ו, ב) משל ישן נושן הוא כבר בימי הנביא, והושאל ממנהגי צום ואבל עתיקים להביע תקווה של תקומה לעם אחר שברו ומפלתו (בימי רצין ובן רמליהו).<sup>125</sup> ואפשר כבר אז היה ציור של מחשבה ודמוי של לשון זה כליכך רגיל ורווח עד שלא הרגישו עוד בשרשו או במוצאו האילי. על כל פנים, ערות מכאן כי לכל הפחות כבר במאה השמינית לפני מניין הנוצרים ולפני צמיחת אמונת הנוצרים נודעו ונפוצו בעם הזוית עכום על אלים מתים וחיים חזרה מיתות ותחיית. מאמונות אלו נבטו תחולות וקבלות של עמי הקדם, שגם לבני המוחה אולי אפשר לזכות במנהג נורל של חיים מחודשים-ממושכים.<sup>126</sup> מאויים ורעיונים אלו עמדו במרכז חידים הרחיים של עמי

Erich Ebeling, *Tod und Leben nach den Vorstellungen der Babylonier* 122

Hugo Gressmann, *Tod und Auferstehung des Osiris*; י"א שם: (1931)

(1923); W. Baumgartner, "Der Auferstehungsglaube im alten Orient" (*Zeits.*

*f. Missionskunde und Religionsw.* 48, 1933, p. 213)

<sup>123</sup> ויקר פ' יח, א וב' פ' ע"ג. ה. ועי' תנח' מקץ ס' ד' ומדרש קהלה י"ב. ה. ועי'

מוק כ"א ע"ב ושבת ק"ב ע"א, וירוש' מוק פ"ג, פ"ב ע"א, וירוש' יבמות פ"ו, ס"ו ע"ג.

W. v. Baudissin, *Adonis und Esmun* (1911), p. 413 sqq.; Baumgart-124

ner, l. c., p. 195

*Harvard Theol. Review* 27, 1934, p. 131 בהושע פרק זה כהושע

<sup>126</sup> sqq.

<sup>126</sup> ע"י בעלילת אקה בכתבי אונריה. כפי שפענה נכונה הפרופ' ה. א. נינוברג,

*Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 97-98 (1945) ועי' בכ'

היובל לר"ל גינצבורג, חלק אנלי עמ' 314.

[נה]

מאגרות העקרה

חקקה

המורה העתיק, ואידיהם של עכו"ם עשו להם פומבי עד שהפכו מן המפורסמות בכל עולם הקדם, ובזק משם גם אלינו אבק עבודה זרה. פליטה פורתא שנשתיידה מתחום האלילות והיתה מפילה בישראל, עשאוה הנוצרים עיקר, ובקשה 'החזירה ליושנה ולממשה הקרמון. בכל אופן, אפילו קו מקביל זה בין מורה לגולתא אינו מחייב זקה או השפעה הרדית, ואפשר שגם מקורו עתיק יותר במורשת עכו"ם משותפת.

ותן לבך אף להברלים שבין שני החזיונות, שאולי גם מהם יש להעלות לקח או הכרע מה לשאלנו. לא הורשתה העקרה לפרץ גדרה של האמונה בזוכר חסרי אבות ומביא גואל לבני בניהם.<sup>127</sup> כל שבח שנשתבח הנעקר אחה מוצא רפואתו בצדו: אבות שקולים כאחד זה כזה.<sup>128</sup> הרבה זכיות חלו ז'ל בעקרה, אך לא שכחו מלהזכיר גם זכותם של שאר צדיקים, ומעולם לא העמידו על חסרו של אחד בימי קדם כל ישועתם ותקותם של ישראל. אפשר לו לדרוש לר' בנייה: ויבקע עצי עולה (בראש' כב, ג) בשכר שתי בקיעות שביקע אברהם אבינו עצי עולה זכה שביקע הקב"ה את הים לפני בניו שנאמר (שמות יד, כא) ויבקעו המים.<sup>129</sup> אלא שאפשר גם לשמעון איש קטרון לדרוש על דרך באור רומה לתיבות רומות במקרא: הים לא נקרע אלא בשביל יוסף, הים ראה וינס' (תהל' קיר, ג) בזכות, וינס ויצא החוצה' (בראש' לט, יב).<sup>130</sup>

יש בעקרה משום סניגוריא וסליחה לישראל, והיא מעמידה מכסא דין לכסא רחמים. אשכול הכופר (שה"א, יד) אשכול זה יצחק שנכתת על מזבח כאשכול, הכופר שמכפר עונותיהם של ישראל.<sup>131</sup> אלא שיש לצדיקים בכל הדרות משהו מכח זה כלפי מעלה. לא סוף דבר. מיתחם של צדיקים מכפרת,<sup>132</sup> אלא אפילו בחיים, תפלתם של צדיקים מהפכת מרותיו של הקב"ה ממדת רגונות למדת רחמנות.<sup>133</sup> זכותה של עקרה מהי? ה' ירא ה': בשעה שיהיו בניו של יצחק באים לירי עבירות ומעשים רעים, הוא רואה וזוכר עקירתו של יצחק והופך להם מדת הרין למדת רחמים. אלא שכך ממש הכטיח שהוא רואה גם לפעלם הטוב של כל גדול וחסיד בשלשלת כל הדרות: אנכי מגן לך (בראש' טו, א) ממך אני מעמיד מגינים של צדיקים, ולא עוד אלא בשעה

<sup>127</sup> ברכת אבות בחפלה, ואינו בוטח עתיק של א"י, שפרסם ר"ש שכטר: JQR 10, 1898

656.

<sup>128</sup> חוספחא סוף כריתוח עם' 567; סכילתא ריש בא; בר' ס"פ א.  
<sup>129</sup> בר' ס"פ נ"ה, ועי' סכילתא בשלח מסכתא ב פ"ג; סכילתא דרשב"י שמ' יד, טו;  
שמר' פ' כ"א ס"ו ה.  
<sup>130</sup> בר' פ' פ"ז ח. ועי' שם פ' פ"ד ה, ובסכילתא שם.  
<sup>131</sup> שהש"ר א, יד.  
<sup>132</sup> מרק' כ"ח ע"א, ירוש' יומא פ"א ה"א ל"ח ע"ב.  
<sup>133</sup> יבמות ס"ד ע"א, עי' סוכה י"ד ע"א; תפלתן של צדיקים מהפכת דעתו של הקב"ה ממדת אכזריות למדת רחמנות.

חקבו

שפיגל

[נו]

שהיו בניך באים לידי עבירות ומעשים רעים, אני רואה צדיק אחד בהם שיוכל לומר למרת הרין ריין אני נוטלו ומכפר עליהם.<sup>134</sup>

ועוד גם זאת, אין חוקת קבע אף בעקרה, ויש שזכותה פוסקת בשל עונותיהם של ישראל. ר' חנינה בר יצחק אמר:<sup>135</sup> כל מה שהיה אברהם עוקר את בנו מלמטה, היה הקב"ה כופת שר' האומות מלמעלה, ולא עשו, אלא כיון שהפלינו ישראל עצמן בימי ירמיהו, אמר- להם הקב"ה: מה אתם סבורין ריתהון כפתייה קיימין? כי עד סירים סבוכים' (נחום א, י). כי עד שרים סבוכים? אלא, וכסבאם סבואים' (שם), אישתריון יתרון כפתייה, אוכלו קש יבש' (שם). וכות עדייער אין למעלה בלא המשך למעשים טובים למטה. מעתה לא יתצרה גם בעקרה מי שלא יוכל להתרצות במעשי תורה.<sup>136</sup> ואין ריב לעקרה עם תורה ומצוות, ולא באה לבטל או לגרוע מהן. אדרבה, מכריזה ומבטיחה זכות העקרה, שהיא מכלל חסדי אבות, להוסיף ולהשלים מצדקת אבות לשכר בנים.<sup>137</sup> העוסקים ועמלים בתורה, ועל ידי כן נאולה מוחשת וקרבה לבוא.

קצורו של רב, גם המבדיל וגם המקביל במסורות השונות על עקור ועל צלוב נראה יותר כרומו למקור משותף מעולם עכו"ם קדמון. פליטת ירשה אלילית שגשגאה מפילה ביהרות הפכה עיקר בעולמם של נוצרים, שבקש בצלם העקרה וכרמותה לעצב ולהאדיר למאורע בגלגלתא. ומשהעמידה הנצרות במרכז תהת את האמונה ברמו המכפר של משיחם, דאו אצלנו צורך לטשטש עוד יותר שרידי אמונות קדומות כיו"ב סרורות עכו"ם, ולא נשחיתו במקורותינו אלא רמזי דברים.<sup>138</sup> עם כל זה, עדיין אפשר לסמוך לכל פרטי האגדה על שחישתו וחחימו

134 ב"ד פ' ס"ד, ה' שה"ר א, יד, ועי' שם גם מאמרו של ר' ברכיה: צרור הסור  
דורי לי (שה"א, י) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: כשעה שאתה מוצר לי מיסר  
לי, את נעשה דודי ורואה אי זה הוא אדם גדול בי, שיוכל לומר למרת הרין די.  
135 בר פ' נ"ו, ה' ילק' ר' קיא וילק' נחום ד' תקס"א.  
136 עי' לעיל הע' 24.

137 עי' יומא פ"ז ע"א: אפריהם לצדיקים לא דיין שהן וכוין, אלא שמכין לבניהם ולבני  
בניהם עד סוף כל הדרות. ועי' ירוש' סנהדרין פ"י דף כ"ז ע"ב; ויקר' פ"ו ל"ז: אילו ביקשו  
אבות הראשונים ליטול שכר מצוות שעשו בעוה"ז, מהיכן היתה הזכות עומדת לבניהם אחריהם?  
ועי' שם בעניין: עד סתי זכות אבות קיימת? ומאמרו הנהדר של ר' ברכיה בישיבת יד, י' וחסדי  
מתוך לא ימוש וברית שלומי וכו'. ועי' שבת נ"ה ע"א ורמנו תם בתוספות שם ד"ה ושמואל אמר  
תם זכות אבות.

138 ארך משל, נטפלו נוצרים אל מסור ח' בתהלים: ותחסרתו מעש ומאלהים וכ' כל  
שהת חתה דליו, עי' לדונמא: אגרת א' אל הקודמתיים ס"ו, כ"ז. ושרדו גם אצלנו רמזות  
בסקורות ישנים שנחפרש המסור בעקרה. עי' תוספתא סוטה פ"ו ה': ר' שמעון בן מנסיא נ"א  
ר"ש בן אלעזר, וכן בילקוט המכירי תהלים עמ' 40. לא נאמרה פרשה זו אלא על יצחק בן  
אברהם לענין העקרה. ועי' מדרש מה"ש זוטא רס"ב עמ' 9: שתי שירות אמרו מלאכי השרת  
בעקידת יצחק, ה' אדוננו מה אדיר עמך בכל הארץ וכו'. וכן ילק' המכירי שם עמ' 48. ועי'  
תנח' וירא סי' י"ח: כשבקש הקב"ה לבראות את העולם, אמרו לו מלאכי השרת: מה אנוש  
כי תזכרנו? וכו'. אמר להם: עתידים אתם לראות את האב ששוחט את הבן והבן נשחט על  
קדושת עמי. ועי' מדרש ויושע עמ' 29. וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את



תקבו מאגרות העקדה [נז]

של יצחק מתוך התעודות של ספרותנו התלמודית המררשת בלבד, בלא תלות ברורה ברעיונות או במקורות מתחום הנצרות. המצא לומר, למרו נוצרים מן היהדות, ולא קלשו היהודים ולא כלום מסביבתם הנוצרית? לאו דוקא. אמונות ורעות נשאות ממקום אל מקום, ועוברות מרת אל רת ביוצעים ובלא יורעים. יש מושגים כזכות העקדה, שיצאו תחלה לומר, לסופם אפשר שנמצאו גם למרים. ויש גם מסורות שאברו משכחת רדות, והזחורה האכרה ממע עם תרבות נכר.

הנה רגמא אחת מני רבות. נטעי נעמים" (ישעי' יז, י) והוא מנהג ממנהגי כנען העתיקים, לגרל בימים מועטים, בעציצים או סלים ממולאים עפר נשיות רכות, שהן נוצצות ונבלות מרד. ויש שהעמידון בשרה או זרקון אל המים, כנראה סגולה לשנת שובע ושמי ברכה. והם הם, גני ארוך<sup>130</sup> לכבוד האל אדוניס, הנורעים בשפע מתוך ספרות יון ורומי, מימי אפלטון עד המאה השני. ונשתמרו אותם המנהג גם אצלנו בחשובות הגאונים: <sup>140</sup> כעשרים יום או חמשה עשר יום קורם ראש השנה קולעין חותלות הרבה ועושין חותלת אחת על שם כל קטן וקטנה שבבית. ומלאין אותה עפר חבל בהמה תורעין בהן זרעונין של חטין ושעורין ופול המצרי או מיני קטניות וקורין אותן פרפיסא... וצומחין אותן זרעונין כשפח כשני שפחים. וכל אחר ואחר מאותן חינוקות לוקח את החותלת ומסבבה על ראשו שבע פעמים ואומר: זה החתי, זה תמרתו, זה חלופי, ומשליכה לנהר.

בנו' (בר' כב, י) אמר הקב"ה למלאכי השרת: ראיכם לאברהם אוהבי היאך מייחד שמי בעולם? אם הייתי שומע לכם בשעה שאמרם וכצ"ל) בברית עולמי, מה אניש כי תוכרנו וכי, מי היה מייחד שמי בעולם? ועי' מדרש הובא בילקוט ר' ציו: אמר הקב"ה למלאכי השרת, אילו שפעתי לכם... שמה היה אברהם מהרני בעולם? אמרה מרת הדין לפני הקב"ה: כל הנסיונות שנסיתו במסגור, נטנו כנופ. א"ל יקריב לפניך בנו. סיד א"ל קח נא את בנך ובר' כב, ב). ועי' בראשית רבה לרמ"א ע"פ <sup>85</sup> ואילך, שנחנאו מלאכי השרת באברהם, שהיה הקב"ה, נמלך בו על כל דבר ודבר כד"א ובר' יח, יח) המכסה אני סאברהם ובהם לא נמלך. והיו מלאכי השרת קושרים קטינור ואומרים: מעתה נניח כבודך וסלכותך נאמר קלוס לאברהם, ברוך אברהם! אמר הקב"ה: כל המכבד אברהם לי מכבד, וכה"א (ש"א ב, ל) כי מכבדי אכבד וכני יקלו, (אומר תה"ל ת, י) ותחסרתו מעט מאלהים. ר' יהודה אומר, באותו הלילה נטחו הקב"ה על בנו החר' (בר' כב, א) והאלהים נסה את אברהם. ונאצרו תחלה אגרות כיו"ב באדם הראשון, כנון שטעו בו מלאכי השרת ובקשו לומר לפניו קדוש, כי היה מלא כל הארץ, עי' בר פ"ה סי' י' וקהלת וטא ע"פ <sup>107</sup> ועי' מש"כ ריל וניצבור, הגדות היהודים ח"ה ע"פ <sup>86</sup> הערה ל"ו.

<sup>130</sup> Ἀδωνίδος κῆποι: H. Sulze, in: *Angelos* II, 1926, p. 44 sqq., III, 1928, p. 72 sqq. ראשון לפרש כן בישעי' יז, י' היה כנראה: W. R. Smith, *Religion of the Semites*. Baudissin, *Adonis und Esmun*, p. 87 sqq.; R. des Vaux, (1889) p. 197 n. ועי' "Sur quelques rapports entre Adonis et Osiris" (*Revue Biblique* 42, 1933, sqq. 33). ועי' הר"ר יוסף קלוזנר, נטעי נעמים, בס' זכרון לאלכסנדר ויסקינר רבינוביץ ת"א תרפ"ד ע"פ 10-14.

<sup>140</sup> חשבות הגאונים מתוך הנגיה לפרופ' סבחה אסף, ירושלים תרפ"ט ע"פ 155 ובאו"צ שבע ע"פ 20 ועי' ע"פ 82: פרוש רש"י שבה פ"א ע"ב: פרפיסא. ועי' מש"כ ר"א אפסנוביצ, הצופה לחי' שנה ז ע"פ 83 ודיב"ה לויטרכך, חסליך ע"פ 277.

חקכה שפיגל [נח]

ונשתייר מנהג זה עוד בימינו בין עמי ים התיכון, ביחוד בדרום איטליא וצרפת: אף כנן כעשרים יום או חמשה עשר יום לפני איריהם הם נוהגים להצמיח חטים או שעורים, פול או קטניות, והם מקשטים ומעמירים הצלחות או הסלסלות בבית יראתם.<sup>141</sup> גם יהודי איטליא עושים כמותם, ועורכים הנשעים על השלחות בין כסה לעשור.<sup>142</sup> פרטי המעשים מוכיחים כי מן הסתם קבלו מחדש מן שכניהם, אולי הואיל וחזורים היו כדוגמת מנהג זה גם מביתם ונחלת אבותם בימי קדם. נשו הורות ישראל בכרך ירשת כנען אלילית, ועמי המערב הנוצריים החזירוה אליהם מן הנשיה.

שמא קרה מעין זה גם אישם למסורות העקרה?<sup>143</sup> ואולי יש ששב ונתקבל אצלנו בימי הבינים מן הנוצרים מה שנשחכה או נגנו מעולם עברים קדמוני?

ורעת הפרשה שהאלהים הוא המנסה ומצוה בעקרה ומלאך יי הוא המונע והמכסית.<sup>1</sup>

אמרו ז"ל: כל מקום שנאמר יי זו מרת רחמים, שנאמר (שמות לר, ו) יי יי אל רחום וחנון. כל מקום שנאמר אלהים זו מרת הדין, שנאמר (שם כב, ח) עד האלהים יבוא רבר שניהם.<sup>2</sup> כך ררשו שני גדולי עולם, ר' יוחנן זריש לקיש, האחר בעקרה: יי יראה (בראש' כב, יד),<sup>3</sup> והשני בחקיעות של ראש השנה: יי בקול שופר (תהל' מו, ו).<sup>4</sup> ולא נעלם מעיני הדורות חלוף כנויי האלהות בספור העקרה במקרא, שנאמר בראשיתו ה' פעמים אלהים, ובסופו נאמר ה' פעמים יי. וררשו ררשנים בעמירה מכסא דין לכסא רחמים, והפיכה ממת פרענות למרת

Walter Baumgartner, "Das Nachleben der Adonisgaerten auf Sar-141 dinien und im uebrigen Mittelmeergebiet" (Schweiz. Archiv f. Volkskunde 43, 1946, 122-148)

Aldo Neppi Modena, I "Giardini di Adone" in una usanza degli Ebrei 142 d'Italia? in: Bilychnis, Roma, Settembre 1923, pp. 85-93

143 אפטר שיבואר כך רבר חורתן והתחדשותן של אנרות, המתכארות אמנס כמעט בכל פרטיהן מסקורות המדרש הישנים, אלא שבפסך הרדיות נעלמו או הועלמו ואבר זכרן, והן עולות ומחלולות מחדש בסכיכה נוצרית בימי הביניים: עי' מדרש סמצא הריב"א (עי' לעיל פחה רבר הע' 18), והאגדה בשבלי הלקט (לעיל פרק ר' הע' 17), ואולי גם המדרש במסורת ה' בתהלים לענין העקרה בבראשית רבתי (לעיל הערה 138). סכל מקום אין בהסבר זה אלא שפוט פכות-לואי, ואילו פכות-יסוד עדיין יש לבקש בפציאות הישראלית של ימי הביניים. עי' להלן בפרק יי.

1 רמבין בפ"י לבר' כב, יב.  
2 ספרי דב' ס"י כ"ו, ועי' מאסר ר' שמואל בר נחמן: בר' פ' ל"ג, ג ופ' ע"ג ג.  
3 בר' פ' נ"ו, י. עי' לעיל פרק ט הע' 48-52.  
4 מסרריב קנ"א ע"ב. עי' לעיל פרק ט הע' 56.

תקבט

מאגדות העקדה

[נט]

טובה. וכחות של מרבדים ופילוסופים ריינו ורייקו לצרף המושגים מהרגלי הגשמה וציורי רמות מנוסים, או בקשו ליישב הקושיא של מציאות הרע בעולמו של הטוב והמטיב. וחכמי החזן מתעלמות האין חשפו אור וחשך, ימין ושמאל, זכרות ונקבות, גבורה וחסד. כך הגו והורו במקרא דורות על דורות מאות בשנים.

עד שקם במאה הי"ח רוד מניחי היסוד לבקרת המקרא, ונסה ליזן פרוש חדש, פתרו השקפת התרבות של עמי המערב, לבעיה הישנה של שמות אלהות מתחלפים בספרי הקדש. אסטרוק,<sup>6</sup> מאבות השערת התעורות, הניח שהיו לפני מסדר ס' בראשית שתי תעורות ראשיות וכמה קטעים של תעורות משניות, ומכאן הסתירות ולא סדרים שבמקרא, שהביאו לחלוצי מדע התניך במאה הי"ז להכחיש שנתחברו ספרי התורה ע"י משה.<sup>7</sup> גם בספר העקדה מצא אסטרוק תעודה א (בראש' כב, א-י) ותעודה ב (שם, פסוקים יא-יט).<sup>8</sup> לא ארכו הימים והמאה טרם כלתה, ונמצאו חוקרי מקרא שהציעו לחקן בספרים ולהנייה התעורות שיהא באחת תמיד א ל ה ים ובשנייה תמיד י א ים. עד מדרה נתגלו גם רשומי ידו של עורך או מאסף, שהשתדל לאחד שתי התעורות, ולפיכך נאלץ להשיח למלאך, שניית מן השמים (בראש' כב, טו).<sup>9</sup> מעתה דמו להבחין במעשה העקדה במקרא נ' סופרים: סופר. תעורת א ל ה ים וסופר. תעורת י א ים וסופר מסדר הוא הרירקטור.<sup>10</sup> בפרטים נחלקו המבקרים, זה משנה ומשבש לפסוק אחר, וזה מנתח ומניד לפסוק אחר להעמיקו מתעודה אל תעודה. אך בעצם השיטה לא חל שני ניכר, ביחוד בעשרות השנים של שלטון בית מדרשו של וולהיון.<sup>11</sup> לרב הוסכם כי עיקרו של

[J. Astruc], *Conjectures sur les Memoires Originaux Dont il paroît que s Moÿse s'est servy pour composer le Livre de la Genese*, Bruxelles 1753  
<sup>6</sup> אסטרוק עמ' 422 ואילך מזכיר החבורים: Hobbes, *Leviathan* (1651); Isaac de la Peyrere, *Systema Theologicum ex Praedamitarum hypothesi* (1655); Spinoza, *Tract. theol. polit.* (1670); Le Clerc, *Sentiments de quelques Théologiens de Hollande* (1685);  
<sup>7</sup> Astruc, *l. c.*, pp. 109-113  
<sup>8</sup> Johann Gottfried Eichhorn, *Einleitung in das Alte Testament*, Reuthlin-  
<sup>9</sup> gen 1790, vol. II, p. 310; Gn 22:12 "vielleicht auch יהיה זה zu lesen"

Karl David Ilgen, *Die Urkunden des Jerusalemischen Tempelarchivs in v ihrer Urgestalt*, Halle 1798, p. 143: "die Worte: das zweyte Mahl sind ein Zusatz eines Sammlers, der die Reden beyder Urkunden nicht anders zu vereinigen wusste, als dass er zwey Mahl reden liess"  
 מלאך א ל ה ים, ופסוק י: א ל ה ים יראה, ובעקבותיו הלכו וגרסו כן רוב החוקרים החדשים, ע"י C. A. Simpson, *The Early Traditions of Israel*, Oxford 1948, p. 83.  
<sup>10</sup> אילון קרא למחברי התעורות: סופר א ל י א ל ראשון ושני, וסופר א ל י א, וכמוהו הבחין גם Hermann Hupfeld, *Die Quellen der Genesis und die Art ihrer Zusammen-*  
<sup>11</sup> mensetzung, Berlin 1853, p. 56: E1E2 = EP כב, טו-יח כחוספת של עורך.

J. Wellhausen, *Die Composition des Hexateuchs* (in: *Jahrbuch f. deutsche Theologie XXI* (1876) 409 = Berlin 1899, p. 18): Gn 22,15-18 "ein Zusatz, erkenntlich schon an dem שניה welches an Jos 5:2 שניה erinnert"

[ס]

שפיל

תקל

מעשה העקרה (בראש' כב, א-ג ויש) נתיסר ע"י מספר אלהיסטי, ושה לו נוספות (פסוקים יד-יח) חוספאה או מהריר יהויסטי.<sup>12</sup> אמנם בימינו נתערערו חברבה אשיותיה של אסכולה זו, או לפחות ברי שלה הפך שמה, ויש מפרשים מחרש, כי כל פרשת העקרה, על שנויי אוכרותיה, מירי סופר אחר יצאה.<sup>13</sup> ושוב נתחדשו הפרשים של כנויי אלהות מחלפלים: אל הים מצוין את החובע ושואל את קרבן הארס, המנסה ומצוה בעקירה,<sup>14</sup> ויי הוא המונע והמכטיח,<sup>15</sup> החומל ואוסר זבחי ארס.<sup>16</sup> וחזרה הבעיה למקומה, שמה לפנינו שני דוברי דת שונים, האחד משכבת האלילות העתיקה, שקיימה מנהג הקדנות של בכורי בנים, והשני מאמונת המקרא, שביטלה למנהג אכזר זה והחליפתו בזבח בעלי החי.<sup>17</sup> ואמנם נעשו גם נסיונות להפריד בפרשת העקרה שני ספורים נבדלים: מעשה ביצחק שנשחט ונשרף על מערכתו, ופנים אחרות שניצל יצחק והועלה אייל תחתיו.<sup>18</sup> כל הספור הקדמון (פסוקים א-ה, ט, טו-יט) לא הניע אלינו נמר מלאכת הזבח, וחסר תאור שחיטת הבן, אך שרר סופו של ספור, כרכת ה' לאב: יען אשר עשית את הדבר הזה, עקב אשר שמעת בקולי, כרך אברכך ונז'. ואין לשנות מאומה מן המקראות וולתי התיבה, שנית' (בפס' טו) שאינה מגוף המעשה הקדמון, ואולי ניתוספה לאחר שנשתרבבו לתוך הפרשה שני הפסוקים

שרשו זל ביהושע ה, ב: ר' ישמעאל אומר: וכי עדלים שמעו קולו של הבה' על הר סיני? חס ושלום נמולים היו, אלא שלא היה להם פריעה... לכך אמר הבה' ליהושע, חזור ופול אותם פעם שנייה, פרא' פ' כ"ט ועי' יבמות ע"א ע"ב: אמר רבה בר יצחק אמר ר' ב. לא ניתנה פריעה מילה לאברהם אבינו, ענ' (יהוש' ה, כ) ושוב מול את בני ישראל שנית. ועי' שהש"ר א. יב ושם ג. ו: ששים גבורים רבנן פתרי קרא ביוצאי מצרים ששים רבוא אחוזי חרב... מי סלן ר' בדכיה אמר, משה היה מוחל ואהרן פורע ויהושע משקה ויא' יהושע היה מוחל ואהרן פורע ומשה היה משקה, והה"ר, ושוב מול את בני ישראל שנית'. ולמה שנית? מכאן שמלן בראשונה.

- Fr. Tuch, *Commentar ueber die Genesis* (1838, 1871): Gn 22,1-13, 19 12  
Grundschrift; 22,14-18 Ergnzer, ("in gewohnter Weise: 1871")  
A. Dillmann, *Genesis*<sup>3</sup> (1875): Gn 22,1-13, 19 = E; Gn 22,14-18 = J.  
Julian Morgenstern, *A Jewish Interpretation of the Book of Genesis*, נ"ב  
Cincinnati 1920, p. 164. J. Skinner *Genesis* (1910), p. 331.  
H. Gunkel, *Genesis*<sup>4</sup> (1917), p. 239; טו-יח:  
O. Procksch, *Genesis* (1924).  
Paul V6lz, *Der Elohist als Erzähler, ein Irrweg der Pentateuchkritik*, 13  
Giessen 1933, p. 40 sqq.  
Umberto Cassuto, ובפרט וביחוד: Knobel, *Kommentar zur Genesis* (1852) 14  
Martin Buber, *La questione della Genesi*, Firenze 1934, p. 52  
"Genesis-probleme", *MGWJ* 80, 1936, 85 sq.  
P. von Bohlen, *Die Genesis historisch-kritisch erlaeutert*, Koenigsberg 18  
1835, p. 231 (cf. Fr. Tuch, *Comm. Genesis*<sup>5</sup>, 1871, p. 337 sqq.)  
.Micha Josef Bin Gorion, *Sinai und Garizim*, Berlin 1926, p. 121 sqq. 16  
הוא הסופר העברי מיכה יוסף ברדיצבסקי, עי' גם בספרו מאור האנדה ח"א (ברלין  
תרע"ד) עמ' 52-60.

[סא]

מאנודות העקרה

תקלא

יא ויב, שאינם אלא הרחבת דברים למסופר בפסוק יג, שהוא מגוף הספור השני (פס' ו-ח, י, יג-יד) על הצלחו של יצחק וקרבו התמורה של האייל. במעשה שני זה לא בא כל זכר למלאך קודא ממרומים, במסתבר מפסוק יג: שאילו הופתע חורדו אברהם. מן השמים, כבר היו עיניו נשואות ומדומות, ולא היה מקום לומר, וישא אברהם את עיניו. ונשתלכו פס' יא-יב כעין באור, שכשזרמן לו פתאום אייל, צנץ במחו של אברהם הרעיון להעלותו תחת בנו, שראה אצבע ה' במקרה: חשב בלבו, וראי מלאך בא בשליחותו של הקב"ה חימן לי אייל זה תחת בני! וי' אולם במקור ראשון לא רבר המלאך אלא פעם אחת, בספור הקרמן, כשהביט ברכה לאב ששחט את בנו. ויש למחוק מפסוק טו תוספת מיותרת: שנית<sup>18</sup>.

קדמונינו, כמוכן, לא התירו לעצמם לשלח יד בכחובים שלא ידעו לפתחם, ולא עלתה על לבם לגרוד או לגרוע מן הנוסח המקובל והמקויים באומה. אך גם הם הרגישו בקשיים, ובקשו לסלקם, כדרכם, ע"י ישוב המקראות כמות שהם, אם בדרך הפשט הנראה להם, ואם בדרך הררש כאשר אהבו.

תמצא לדוג', שתמהו גם הם: ב' קריאות מן השמים למה? והשיבו כמנהגם בקרש: ויקרא אליו מלאך (בראש' כב, יא), אמר לו אברהם, מי אתה? אמר לו, מלאך אני. אמר לו, כשאתר לי, קח נא את בנך, הקב"ה בעצמו אמר לי, ועכשו אם הוא מבקש הוא יאמר לי! מיד ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית<sup>19</sup> (שם, כב, טז). למה שנית? שלא רצה לקבל מן ה' אלא שונו<sup>20</sup>. אמר לו אברהם למלאך: הקב"ה אמר לי לשחטנו, ואתה אמרת לי לא תשחטנו, רברי הרב ודברי החלמיד רברי מי שומעין?<sup>21</sup> מיד פתח הקב"ה את הרקיע ואת הערפל, ויאמר בי נשבעתי נאום ה' (שם, כב, טז).<sup>22</sup>

17 ע"י רש"ם וספורנו למקומו.

18 גם מיכה יוסף בן נריון, סיני ונריוס עמ' 128 רוסו ליהושע ה, ב. ע"י בראשית רבתי עמ' 191, ולעיל הע' 11.

19 תנח' וירא סי' כג, ותנח' מ"ב שם סי' ס"ו ס"ע 114 ואילך, וילמדנו בילקוט ת"ת ע"י מאן עמ' ש"ח.

20 מדרש ויושע עמ' 38. וע"י אברבנאל, פי' התורה בר' כב, טז: ובב' ר אמרו שאברהם אמר, יש עבר שמנחה ברברי רבו? רבך אמר: והעלהו שם לעולה, ואתה אומר: ואל תעש לו מאומה. אני אי אפשר בכך, ה' יראה! ולא המלאך. לכך אמר שנית. וע"י מדרש אנגרה, רש"ב עמ' 22: ויאמר אל תשלח ירך. אמר לו אברהם: שמא שפן אתה, ואתה מבקש להטעותו. א"ל: לא, אלא שליח של הקב"ה אני, שאינו חפץ בקרבן ארס. וע"י בראשית רבתי עמ' 30: ואל תעש לו מאומה (בר' כב, יב): א"ל אברהם מי אתה, א"ל שליח של רבון העולמים. א"ל שמא שפן אתה ותבקש לרמותי ואעבור על רצון קוני. א"ל אני הוא שבשרתיך על הבן הזה, אני הוא שאמרתי לך (בר' יח, י). שוב אשוב אליך. לפה אמרתי לך ב' השבות! א' ללידה וא' להצלה, ועכשו עשיתי פרקלים להציל את יחידך, וסן הנעם הזה הכיר אברהם שליח רבון העולמים הוא. ובס' הפרדס בליקושים סי' מ"ד, הוצ' עהרנרייך עמ' צ"ז: שוב אשוב אליך, ולא מצינו כשום סקום ששב המלאך לאברהם לבשרו, אלא כאן בישרו, שוב אשוב אליך, שיהא הגער צריך חיות. ומתי היה זה? בהר המוריה.

חלב

שפיגל

[סב]

אחרים דרשוהו פנים אחרים: שנית מן השמים, שנפסק הדבור הראשון והוא דבור שני.<sup>21</sup> ואולי הוא על דרך דרשתם ז"ל, שלא התמידה רוח הקדש אלא במשה לבדו: עם כל הנביאים הפסיק מלדבר עמהם, אבל משה לא הפסיק כל ימיו.<sup>22</sup>

מפרשי ימי הביניים יש שכרכו ביחד פסוקים יד-טו, והאריכו למעניינם: הפשט כן הוא, ה' יראה מה שיאמרו העולם עלי היום בהר ה' יראה אם אברהם צדיק כ"כ שישחט בנו בעבור הקב"ה שצוהו לשחוט. וכשיראו שלא זכחתיו, יאמרו, שאני עברתי צווייך ואיני שומר מצותיך אלא להנאתי ואותו דבור שיכובו עלי ה' יראה שדוברים עלי שקר.<sup>23</sup> והמשיכו בדרך זה עוד ברור הגדוש מספרד: לפי שלא גמר המעשה ההוא כאשר עם לבבו, והיה חושש שמא לא יחשב לו כאילו עשה, קרא למקום ההוא על שם מה שהיה בלבו לעשות, והכונה ה' יראה אשר הייתי אומר בלבי ובפי לעשות, לולי שמעניי המלאך. ואולם המחשבה הטובה וישר לבבי היום בהר ה' יראה לעולם... ועל כן היה דבר המלאך אליו שנית... הגיעו הכבוד הגדול הזה כאילו עשו משה.<sup>24</sup> דומה שאחה שומע מתוך הדברים הד תרעומת ישנה, שלא השלים אבינו אברהם פעלו, ואמנם הרעיון חוזר ונשלש בסביבה נוצרית: וצעק אברהם אל אלהיו... יהי נא חסדך להורות מה שיאמרו היום הזה מכל בני אדם והוא שלא עקדתי את בני, ושכל כונתי ליתת שוא ודבר כזב... והיתה חכלית תפלתו ותחנונו, שלא ימענו מלהעלות את יצחק גם אחר האיל, וכי לולי זה לא תאמן כונתו ורצונו בעבודתו. ומפני זה בא לו דבור שני מהמלאך ואמר לו: יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשבת את בנך את יחידך שאחה פוצר ומבקש תמיר להעלותו לעולה, לכן בשכר זה נשבע ה'. כי ברך אברכך וגו'. בעבור זה בא הדבור השני מהמלאך ולא אמרו יחד עם הדבור הראשון.<sup>25</sup>

<sup>21</sup> מפרש נר השכלים, עי' תורה שלמה לרמ"ם כשר עם' תתק"ח ס"ו קע"ט.

<sup>22</sup> שמור פ' ב. ועי' מדרש אנדה עם' 58: סכאן שלא דברה עמו שכיה פעם שלישיה. עי' בראשית רבתי עם' 101.

<sup>23</sup> הדר וקנים דף ח"ע"א. ודומה לו דעת וקנים דף י"א ע"א: ה' יראה, פירצוני ותפצי לשחוט את בני כאשר צוני, אשר יאסר היום, ירעתי שיאמר היום מרסה בני אדם בהר ה' יראה, אפילו אברהם ירא אלהים, אם שחט את בנו כמצות הצור? וכשיראו אותנו חזרין, יאמרו, שלא רציתי לקיים מצות ה'. ואו יראה שאין העובד מצדו, ואמנם כבר פירש בדרך זה ראשונה ר' חזקיה בר סמות, עי' חזקוני על התורה, לבוב 1459, סוף וירא: ה' יראה, אברהם אומר כך: ה' יראה והיה לי לעדן כי עשיתי מצותו. כי יודע אני שיאסר היום בכמה מקומות בהר ה' אשר אברהם הולך בנו משה ירא נראה לנו, אם יוכל לכבדו, ולשחוט את בנו. וכשיראו בני חוזר עמי, יאמרו כי כחשתי לאל מסכל ומפאסי ברבריו, ולא יאמינו, כי מה' היתה הסבה. והקב"ה יראה כי לא סרתי דבריו והיה לי לעד. ועי' שם הגדולים לרח"ד"א מערכת ספרים עי' חזקוני.

<sup>24</sup> יצחק בן עראמה, עקדת יצחק, סוף פ' וירא.

<sup>25</sup> פירוש החורה לרון יצחק אברבנאל, הענווה ח"ע, למקומו.

[סג]

מאגרות העקרה

תקלג

נצח המקרא ולא נצח, שלא נעקרה מן העולם ואולי גם מן הלב, תביעת עכרם קדמונית לקרבן בנים ממש, ולא נשתתקה הטענה הנושנה, שלא נעשה מעשה בעקרה. נשמעו הברים כבר באלכסנדריו בימי פילון,<sup>26</sup> ובארץ ישראל בימי השמר הגדול של רומי,<sup>27</sup> ואחר כך בארצות הרבה בימי הביניים, ביחוד במלכויות של נוצרים, שבאו כדרכם להתפאר ולערער על ישראל, שלא היתה עקרה קרבן של אמת, ואין בה אלא רמו לבאות, לגמר המעשה בימי ישו.<sup>28</sup> ואולי יש משהו מאקלים דוחני זה כבר בעקרה לר' אפרים מבונא, שלא ראתה אור עדיין, וש בה גם פרוש חרש למקרא וחשובה לשאלתם ז"ל: קריאה. שנית מן השמים" למה באה? פתר רבנו אפרים ופייט, שעשה אבינו אברהם כאשר נצטווה, ושחט ליצחק מיר פעם אחת:

רד טל תחי עליו ונתתיה.

תפשו לשחטו פעם שניה.

יעיר המקרא ולדבר נגלים:

"ויקרא יי אל אברהם שנית מן השמים".

תתפו נחל דמעות גבוהים

"בערן גן-אלהים".

רצה לומר, אלולא נחל דמעות, שהולו מלאכי השרת, שהלף ושטף ליצחק מעל גבי מזבח ונשאו לנן עדן, כבר היה אכיו שוחטו פעם שנית! עכשו ידעו כל באי עולם, עד היכן כחה של יראת שמים, עד כדי שישחוט האב את בנו את יחידו שתי שחיות, ובלכר שיהא שמו הנכבד והנורא מתקרב בעולם.

שאב רבנו אפרים ממסורת האגדה, שספרו ביצחק שפרחה נשמתו והחזירה הקב"ה בטללי תחית המתים,<sup>29</sup> וידע יצחק שכך עתידים המתים לחיות, ופתח ואמר: ברוך מחייה המתים.<sup>30</sup> הפטרה עתיקה בישעיה לג קשרה לסדר העקרה עם צעקת אדאלים, מלאכי שלום מד יבכיון והיו רמעות מנשרות מקרושי עליון עד שנמסה סבינו של אברהם.<sup>31</sup> וריבא מצא מרדש. שנטמן יצחק בגן עדן שתי שנים כדי להתרפאת מהחטך שהחחיל אכיו לשחטו.<sup>32</sup> מיסורות אגדה אלו הורכב ספור המעשה על גל הדמעות ממרום, שצף בנחל ונדף ליצחק להכניס לנן עדן.

26 ע"י לעיל פרק א.

27 לעיל פרק ב.

28 פרק ט הע' 17-28.

29 לקח טוב עם' 161. מרדש לקח טוב היה ידוע לר' אפרים והוא מוכרו בס'

זכירה שלו ויש ס'ע 66-הברסן עם' קכ"ו.

30 פרא' פ' לא.

31 בר' פ' נו' סי' ה' ח'.

32 ע"י לעיל בפתח רבר הע' 18.

[סד]

שפיגל

תקלד

ואולם שחיטה שנית, שנסה אברהם לשחוט ליצחק, מניין באה לו לרבנן אפרים? יעיד המקרא ולדבר רגלים: ויקרא ה' אל אברהם שנית מן השמים. האמנם רק עיון ורקודק במקרא הוליד רעיוןבלהות זה, או שמא הר הוא לבלהות המציאות בימים ההם?

כבר הזכרנו<sup>33</sup> מתוך הפיוטים והמגלות של גורת תתניו המעשה בקדושי מנצא, ששחטו זה לזה בחררים שבארמונו של ההגמון, כשלבדו, התועים הם הצלבנים את שער המבצר ונכנסו לחצר ולא היה עוד מפלט ליהודים בלתי אם בהתנצרות. ובהנה קהל מנצא ליהרג על קדוש השם, ככתוב בתעודות של הדויות ההם. והנה נרשם עוד ב, מעשה המירות הישנות' ונס בס' זכרונות לר' שלמה ב"ר שמשון המשך המעשה בחסידיו מנצא: ואחרי כן כשנהרגו בני ברית קודש שהיו בחרדים, באו עליהם הערלים לפשט החללים ולפנותם מן החרדים, והשליכום לארץ בער החלונים ערומים, הרי הרים, תילי תילים, עד שנעשו בהר גבוה. ורבים מהם חיו, כשהיו זורקים אותם, והיתה עריין הנפש צרורה בחלרם, והיה בהם חיות מעט, ורמזו להם באצבעותיהם: תנו לנו מעט מים ונשחה. וכשהיו רואים התועים כן, שהיה בהם עריין קצת חיות, היו שואלים להם: רוצים אתם למנף את עצמכם? ונתנו לכם מים לשתות, ועוד תוכלו להנצל! והיו מנענעים בראשם ומסתכלים לאביהם שבשמים לאמר: לא! ומראים באצבעותיהם בהקדוש ברוך הוא, ולא יכלו להוציא דבר מפהם מרוב פצעים שנעשו להם. ועוד הוסיפו להכותם על

אלו המכות מכה רבה עד שהרגום פ' ע' שנית<sup>34</sup>.  
עוד יסופר בס' זכרונות זה, וכן גם בס' גורות שנת תתניו לראב"ן על קהל מירא<sup>35</sup>, כבר על הרינוס, שהסגירם שר העיר ביד הצלבנים ש, הרנו קצת מהם, ואותם שהחיו ציחונם בעל כרחם ועשו כם כרצונם. ומשם ברח חסיד אחד, ומר שמריה שמו, הוא ואשתו ונ' בניו, כי הבטיחם המזכר, עברו של ההגמון. להוליכו עמו ולהצילו על ידי ממון רב שנתן לו. והיה מוליכם ומעכבם כאן ולכאן בנע ונד ולחצם עד ששלח אחר ממון לבניו לשפירא. ושגרו לו בניו זקוק של זהב, וכשתפש הממון, מיד מסרם והוליכם ליד אויבים לכפר טרמונייא.<sup>36</sup> וכשבא לשם שמתו עליו שמתה גדולה יושבי הכפר, כי הכירו אותו, ויאותו להם להמתין עד מחר ולעשות ככל אויוים וחפצם. מיד עשו משתה מרוב שמחה, והם אכלו עמהם בכשרות ובטהרה ובסבין חדש, כי אמרו: בעוד שאנו ביראתנו אנו רוצים לעשות כאשר היינו נוהגים ער עתה, ולמחר נדיה לעם אחר. ושימו אותנו הלילה בחרד אחר עד למחר, כי עייפים ויגעים אנחנו מטורח הדרך. וכן עשו. ויקם מר שמריה בעוד לילה ונתאזר בבגדו ושחט את אשתו ונ' בניו, ואחר כך שחט את עצמו ונתעלפה רוחו ועדיין לא מת. ולמחר כשבאו האויבים עליו... וימצאוהו שוכב על הקרקע. ושאלו ממנו: רוצה אתה להמיר אלהיך עדיין ולחזור לטעותנו, כי

33 לעיל פ' ג' הע' 5 ואילך.

34 נ'ש עמ' 14 ועיי' ס' עמ' 66-הברמן עמ' ל'ט ועיי' ס' עמ' ק"ב.

35 Mehr (ע'') (S. Salfeld, l. c., p. 419).

36 Dortmund = Tremonia.



הקלה

מאגדות העקדה

[סה]

עוד תוכל לחיות. והשיב להם: הם ושלום לכפור באלהים חיים... וזכרו הקבר והלך הוא בעצמו, ר' שמריה החסיד, בתוך הקבר ולקח את ג' בניו והשכיבם לשמאלו ואת אשתו לימינו והוא באמצע, ויורקו עליו עפר מלמעלה והיה צועק ובוכה בקול וקונן עליו ועל בניו וצלעתו השוכבים אצלו כל אותו היום עד למחרתו. ובאר אויבי יי בפעם שנית והוציאוהו מתוך הקבר חי, כרי שיחזור בו ויהא מודה לטעותם. ושאלו לו עור: אם אתה רוצה להמיר אלהיך. ולא רצה החסיד ר' שמריה להחליף הגדול והנכבד בנקלה והחזיק בתומו עד יציאת הנפש. ושמו אותו בקבר פעם שנייה ויורקו עליו עפר, ומת שם החסיד על יהוד השם הנכבד והנרא, ועמר שם בנויונו כאברהם אבינו, אשריו ואשרי חלקו.<sup>37</sup>

הרי פירש כותב הזכרונות ממי למדו גבורי כח עושי דברו בגלילות הריינוס: מן האגדות על עוקר ומתעקר בהר המוריה. אולם יש גרמה לך כי אף מרדשי העקדה ופינוגי העקדה לא דברו אלא בהוה, ואולי דמויות המקרא נצטיירו גם הן לאור המציאות של מסעי הצלב, כשקדשו חסידיו אשכנו וצרפת את השם בהמונים. בספר מרות תתנו לראב"ן יסופר כי נוסדו האויבים יהוד על קדושי אילנירא<sup>38</sup> לייסדם ביסודים ער יאותו לצחנתם. ונודע להם הדבר ויאספו כולם אל חדר אחר ויתוווד לפני בודאם. ויתרבו החסידים לשחוט את כולם, כי שם היו באותו כרך כנגד ג' מאות נפשות... ויחזיקו בחרבותם ויסגרו הדלתות בערם וישחטו את כולם... מכל הנפשות הללו לא נשאר כי אם שני בחורים ושני תינוקות, וגם הם היו שחוטים בגרגרת וחי.<sup>39</sup>

המדרש על יצחק שהיה שחוט בגרגרת ונתרפא, מן החתך שחתך אביו כשהחיל לשחטו<sup>40</sup>—זמנו מהו? מצאו ריב"א, ומי יודע אם משחקפים בו כבר מאורעות הדמים של תחלת מסעי הצלב?

דגילים כותבי המגלות והפייטנים לחאר גורל ששוקתם של הצדיקים, שאיוו לקדש את השם הנכבד והנרא בשמחה ובטוב לבב כאדם ההולך לבית המסחה.<sup>40</sup> וכן תמצא גם בסליחות ובקינות על הפרעות וההריגות בימות הצלבנים:

שׁוֹחֲטִים הָאֲבוֹת בְּנֵיהֶם וּבְדַמֵּיהֶם מְתוּבָּסִים ...

לִיְחַד שְׂמֵךְ דְּצִים נְשָׁשִׁים ...

יְחַד אָבוֹת וּבָנִים חֲתָנִים וְכַלּוֹתָם

מִמֶּהֲרִים לְשַׁבַּח כְּבֹאפְרִיזֵן חֶפְתָּם.<sup>41</sup>

37 נ'ש עמ' 23-24 ועמ' 44=הברמן עמ' נ"א-נ"ב וע' ע"פ-פ'

38 Elnere היא Eller היום (עי' Salfeld, ib.).

39 נ'ש עמ' 42 ע' ע' עמ' 20=הברמן עמ' ע"ח וע' עמ' מ"ו ואילך.

40 נ'ש עמ' 24 הברמן עמ' נ"ב.

41 ר' קלנימוס ב"ד יהודה, בקינתו. את הקול קול יעקב נוהם, ס' הדמעות ח"א עמ'

קצ"ח=הברמן עמ' ס"ה.

שְׁמוֹעַ אִם-נִשְׁמַע אוֹ אִם נִרְאָה,  
לְהֶאֱמִין מִי יֵאֱמִין גְּדוּלָה פְּלִיאָה:  
מִוְלִיכִים בְּנֵיהֶם לְשִׁבַח כָּל חַפָּה נָאָה -  
הַעַל-אֵלָה תִּתְאַפֵּק רָם נָאָה נָאָה?<sup>42</sup>

הנהגה מצויה לשון זה גם במדרשים מאוחרים בעניין העקרה: אברהם היה בונה את המזבח ויצחק מושיט לו את העצים ואת האבנים. אברהם היה רומה לארם שהיה בונה בית חתנות לבנו, ויצחק היה רומה לארם שהיה מכין עצמו לחופה שעושה בשמחה.<sup>43</sup> והוא המדרש שהובא בילקוט שמעוני:<sup>44</sup> שניהם מביאים את האבנים, שניהם מביאים את העצים. אברהם רומה כמי שעשה חתנות לבנו, ויצחק רומה כמי שעשה חופה לעצמו. תאמר, שאבו הפייטנים כרגיל מן המדרש? או שמא נשתלב אל המדרש משהו מלשונם והלך רוחם של הקרשים בימי הביניים?<sup>45</sup> וכן פייט גם ר' הלל, אחי ר' אפרים מבוא, על הרגוי בלוייש:<sup>46</sup>

וַיֵּאמְרוּ לְהוֹצִיא אוֹתָם לְבֵית הַשְּׂרָפָה  
יִתְדֵי שְׁמָחוּ כִּתְקַנְסַת כָּל חַפָּה  
„עֲלֵינוּ לְשִׁבַח“ שִׁבְחוּ בְּנֶפֶשׁ כְּסוּפָה

ומתכארים הפרטים טמה שכתבו קהל אורליינש, העיר הקרובה אל חללי הקורש<sup>47</sup> והוריעו לרבנו חם, איך יצאו ל"ב הנפשות אל המוקד בבלוייש: לעת בוקר הציחו את האור. ויהי כעלות הלהב וירוגו פה אחר, הרימו קולם בנעימה. ובאו וסיפרו לנו הגוים ואמרו לנו: מהו שירכם, כי לא שמענו כנועם הזה. תחלה היה הקול נמוך ולבסוף הרימו קולם בקול גרול ויענו יחד, עלינו לשבח. ותבעד האש... ויקראו אל... הצורר... ואמרו: הנה באש הוא אנו ואינה שולטת בנו... ויחתו עליהם הנחלים ועדיין לא נשרפו... וישרפו חסירי עליון שריפת נשמה וגוף קיים. וכן כל הערלים מעידים, שלא נשרף מהם הגוף...<sup>48</sup>

42 ר' רוד בר משולם, כסליחה, אלהים אל דמי לרמי, סבחר השירה העברית לרח"ב עמ' רכ"ג=הברמן עמ' ע"א.  
43 מדרש יושע עמ' 37.  
44 ר' ק"א.  
45 ע"י המעשה בפרנס קהלת קלוגיא, סר יורא כ"ד אברהם, שחפ את בנו. ואח כלתו: ראו זאת חופת כתי כלתי שאעשה היום הזה' נ"ש עמ' 20=הברמן עמ' מ"ז.  
46 אמוני שלומי ישראל: ס' הרמעות עמ' רל"א=הברמן עמ' קל"ח.  
47 נ"ש עמ' 88=הברמן ס"ע קכ"ה.  
48 נ"ש עמ' 32 (ועמ' 68)=הברמן עמ' קמ"ג (ועמ' קכ"ו). מחוני חסירי צרפת ואשכנז נובעת ממסורת חכמים וקדושים' איך יוכל אדם למסור עצמו לשריפה ולהריגה על קדוש השם ולא יא יכאב ולא יחוש, ויחסיס בו, הכוני כל חליתי הלמוני כל ירעתי' (משלי כג, לה), ע"י

ממי ראו ועשו קרושי בלוייש? הידעו כבר את האגדה על יצחק שפצח ברינה בעלות הלהב? או בהשפעת מעשי החסידים והקרושים בימי הבינים נוצרה האגדה, שהובאה בס' הפרדס: 49. "ולכך אנו מזכירין את האבות בתפלת מנחה בשבת... רינה ביצחק, לפי שמצינו בהנדה: רננו צדיקים בה' (תהי' לג, א) כשהצדיקים דואין שכניחו של הקב"ה מיד הם אומרים שירה, שכן מצינו שכשנעקק יצחק וראה את השמים פתוחים, מיד אמר שירה... ומיד נעקק יצחק על גבי האש, ... וראה שכניה למעלה ממנו בשמים עומרת לקבלו כריח ניחוח, ואז דינן יצחק ואמר שירה. ומה שירה אמר, שירה של קרבן."

מדרש ומציאות משמשים בערבוביא, ולא תמיד קל להחליט אם קרמה האגדה בשבת האכות או היא שהושפעה ממעשי יאוש וגבורה של בני בניהם בנלות אשכנז וצרפת. ידע ואסף ר' אפרים מבוגא את פרטי המאורעות ורשם את הנורות והרריפות שבימיו בס' זכירה<sup>50</sup> ואף פירש המחזור<sup>51</sup> וחיבר פיוטים, שנתייסרו על טבח החסידים בימי נוסעי הצלב.<sup>52</sup> מנעדיו ספג מסודות ושמועות על תוקף רוחם של הנדהגים על קרשת שמו: בן י"ג שנים היה בהתחולל הסעד של מסע הצלב השני וברחו הוא וקרוביו, אחר סוכות ר"א תתק"ו,<sup>53</sup> אל מבצר ולקנבורג, בחסות הרגומן של קלוגיא, להתחבא שם מזעם פורעים ושושים בידורים. ונצטק אל אלהינו ונאמר: אהה יי אלהים, הן עתה לא עכרו חמשים שנה, כשנת היובל, אשר נשפך רמינו על יחוד שמך הנכבד ביום הדג רכ"ג.<sup>54</sup> ועד שנפדו ונצלו משם, מסתבר שהאריכו להנות ולהגיד בשבחי הצדיקים וקהלות הקדש שהיו רמי עצמם ורמי בניהם היקרים ועקרו עקרות ובנו מזבחות והכינו מטבחות, יזכרם אלהים לטובה.<sup>55</sup> ואולי ממה שקלטה אנו אז בהיותו דך בשנים, נפחד ונוח להתרשם, צף ועלה מחביון השגמה אחר שנים, כשנסה הפרשן והפייטן לפתור קשיי המקרא בעקדה:

תַּפְּשׁוּ לְשַׁחֲטוּ פַעַם שְׁנִיָּה.

יַעֲיֵד הַמִּקְרָא, וְלִדְבַר רַגְלָיִם.

אם לא במקרא, במציאות היהודית של ימי הבינים.

הסב"ץ סי' טט"ו כסם מהר"ם רופנבורג. ונחלשלו הדברים לספרד ומצאו כשני נעלה כ.מגלת אסרפלי לר' אברהם בן אליעזר הלוי מגולי ספרד. ע"י פרויפ' נרשם שלום, פרקים לחולדות ספרות הקבלה, ירושלים תרצ"א, עמ' 125 ואילך ועמ' 135.

49 הוצ' עהרנרייך עמ' שט"ו.

50 יש עמ' 58 ואילך=הברסן עמ' קט"ו ואילך.

51 ע"י לעיל פרק ג הע' 3.

Zunz, *Literaturgeschichte*, p. 290.

52 ומכאן שגולד בשנת התצ"ב (1133). בזכרונותיו נרשמו המאורעות עד שנת התקנ"ו (1196).

53 ונפטר רבנו בין תתקנ"ז-תתקס"א (1197-1200). ע"י ר"א אפסוביצר, מבוא לס' רביב"ה עמ' 321.

54 יש עמ' 58=הברסן עמ' קט"ו-קפ"א.

55 יש עמ' 66=הברסן עמ' קכ"ג.

הקלה

שפינל

[סח]

העקדה מתפרסמת כאן ע"פ ג' כתבי יד: כ"י אכספורד 1554, ס' ר"ה (=N): כ"י ברלין 9, ס' קכ"ד (=B): כ"י סליחות 446 בבית המדרש לרבנים בניוירק, ס' קע"ב (=C). זכר צדיק לברכה, פרופ' אהרן פרייטאן נ"ע העירני על כ"י א. העתק סכ"י ב, הניעני מן המכון לחקר השירה העברית מיסודו של סר שלמה ולמן שוקן בירושלים, ואהגה תורה למייסד המכון, ואף לחברי המכון סר א. ס. הברמן והר"ר מ. זולאי ששרחו לעזרתי. את כ"י ב העמיד לרשותי - ככל יתר אוצרות בית הספרים אשר אסף וקבץ בבניה ובסקירה יחירה - חברנו הדונל פרופ' אלכסנדר מארכס יצ"ו. משלך נתון לך, על זאת, הפללו ידיריך בנא וכנאן להוסיף לך חיים שנה על שנה? ע"י רבנו אפרים (הקרא גם שלום) מבונא, בס' ר ש ו י ה לחתן הוצ' ש. ז. שוקן, חלאביב חרצ"ו, עפ' כ"ט.

אֶת־אֲבוֹתַי אֲנִי מְזַכֵּר  
הַיּוֹם לְפָנֶיךָ, בּוֹחֵן וּמְכַיֵּר.  
תָּחוֹן זְכוֹת אֲבוֹת לְבָנִים,  
אָב זָקֵן וְיֶלֶד זָקֵנִים.

אֲמַרְתָּ לִּידִידְךָ לְהַעֲלוֹת יְחִידוֹ  
לְאֶחָד הַקְּהִלִּים לְמֵלֵא יָדוֹ:  
תַּעֲלֶה נַפְשׁ אֲהַבְתָּ לְקַרְבְּנֵי,  
אוֹתָהּ קַחֲלִי כִּי־הִיא יִשְׁרָה בְּעֵינַי!

נתכנה העקדה כ"ן מחרוזות, כל אחת בנויה ד' צלעות שהרביעית חסיר אחד מן המקראות. ככלן ב' חזיונות, לבר סן האחרונה הססתיימת בחרו מרובע. בראש' הטורים סימן א"ת ב"ש וחתימת הפייטן אפרים בר יעקב חזק בתורה ובמצות.

- 1 ע"ד בראשית מא' ז': את חטאי אני מזכיר היום.
- 2 כוחן. צדיק רואה כליות ולב, ירם' כ' י"ב. זמ כ"ד. דורש לנפשי, תהלי' קט"ב ה' ורות ב' י'.
- 3 שבת נ"ה ע"א: ומאי שנא תי"ז וכ' רבי יוחנן אמר: תחון זכות אבות. ע"י פרופ' שאול ליברמן, בספרו האנגלי על לשון יו"ן בא"י עפ' 180.
- 4 בראשית ס"ד כ"י.
- 5 ספרי חאת הברכה ש"ב: ו' נקראו ירדים וכ' אברהם נקרא ירד שנ' מה לידידי בביתי (ירם' י"א מ"ז). וע"י מנחם נ"ז דע"ב.
- 6 בראשית כ"ב ב'. למלא ידו. ע"ד שמות כ"ח מ"א, וע"י פס"ר פ"מ דף ק"ע ע"א: אמר לו הקב"ה לאברהם: כשתגיע למקום אני מקדשך ועוסה כהן אותך.
- 7 בראשית כ"ב ב'.
- 8 שופטים י"ד ג'.

5 ידיריך ב

3 אבות ב חסד  
7 אהבתך ב

[סט]

מאגרות העקרה

תקלט

בְּקִשְׁתָּ מֵאֲחוֹ בְּנִסְיוֹן לַעֲמֹד,  
 10 כְּמֶלֶךְ מְגֹבֵר לְנִצַּח יִתְמוֹד:  
 שְׁבֹאוֹת תִּבְחַן וְחִמְצָא נִצְחָן.  
 יי צְדִיק יִבְחַן  
 נְאֻה בְּדָמוֹ וְנִחֵק פָּרָא:  
 מְצִיתִי דְמִי לְשִׁלְשֵׁי־עֶשְׂרֵה!  
 16 רַחֵשׁ אֲהֹב: אִם לֹאֵל אֶלְקָה,  
 גַּם אֶת־הַכֹּל יִקַּח.

9-11 וסנהדרין פ"ט ע"ב: קח נא את בנך (בראש' כ"ב ב') א"ר שמעון בר אבא אין נא אלא לשון בקשה. ששל למלך בשר ודם, שעמדו עליו מלחמת הרבה, והיה לו גבור אחר ונצחן ותנח' וירא ריש סי' כ"ב: נוצח בכל המלחמות; ילקוט סוף סי' צ"ו: שהיה מנצח את כלם; עי' מדרש הגדולן. לימים עבדה עליו מלחמה חזקה, אמר לו (המלך לאוהו נכור, תנח' שם) בבקשה ממך עמוד לי במלחמה זו, שלא יאמרו: הראשונות אין בהן מסס. אף הקב"ה אמר לאברהם: נסיוןך בכמה (תנח' בחשעה) נסיונות ועמדת בכלם, עכשיו עמוד לי בנסיון זה, שלא יאמרו: אין מסס בראשונים.

11 נצחון, כן נקוד כ"י.  
 12 תהלי' י"א ה', ודרויל היוצר הזה אינו בודק קנקנים מרוערעים וכ' ומה בודק קנקנים כרורים... הפשטני הזה שפשטנו יפה כל שהוא כותסה היא משכחה ומשתמנה, כך אין הקב"ה מנסה אלא את הצדיקים. עי' כ"ד פ' ל"ב נ' וליד ב' ונה' ב' ובמקבילות. זה שיסר בן דורו ועירו של רבנו, ר' יואל ב"ד יצחק הלוי סבונא, בעקרה תחלחה, יי צדיק יבחן מתניו לשנס | וכ' כיצד בודק קנקן כרוד בקורנס' (א. מ. הברסן, ס' נורות אשכנז וצרפת, עמ' קי"א). כ"יב פיי"ר ב' ברוך מסנצא: גבחן צדיק כעשר נסיונים | ... ראה וסימן פשטן וקנקנים' (הברסן, ידועות המבון לחקר השירה, ס"ו, חס"ו, עמ' קכ"א).

13 נהק ב', ערה"כ איוב ו' ה', פרא. ישמעאל, בראשית ט"ז י"ב.  
 14 מצית' ויקרא א' ט"ו, ועי' במדרשות, שהיה ישמעאל מתנאה ואומר לו ליצחק: אני גדול ממך במצוות, שאתה מלך בן ח' ימים ואני בן י"ג שנים (סנהדרין פ"ט ע"ב, ועי' תי' בראש' כ"ב א'). אני צדיק הוסך... שהייתי מצטער מן המילה... אבל אתה חתוק בן ח' ימים הוית בשעת שפלת... ולא ידעת בצער... אילו היית בן י"ג שנה לא היית מקבל הצער. וש"ד מן הילמדנו בס' ננזי ש"כ ס"ר לר"ל ונצבורג ס"א עמ' 56, ותנח' וירא י"ח.  
 15 אהו ב'. אדרג' נ"ב פ' מ"ג: ה' נקראו אהובים. אברהם נקרא אהוב, ש' ורע אברהם אהבי (ישע' מ"א ח').

16 ש"ב י"ט ל"א. עי' תר"י בראש' כ"ב א', ותנח' מ"ב ח"א עמ' 108: היה ישמעאל מתרעם לומר... אני יורש את העולם; ומדרש וישע' יעללינעק ח"א עמ' 37: אירש כל הנכסים שישארו מאכא; ומדרש הגדול הוצ' ר"מ מרגליות עמ' שג"א: אני בנו בכורו אירש את הכל. וכן בס' הישר. ועי' חוספחא מוטה פ"ו ה' וספרי ואחחן פי' לא הוצ' דא"א פינקלשטיין עמ' 50.

9	ביקש נ	11	שבואת תבחן א
14	מיציתי ב	16	לא אלקח נ

חקמ

שפינל

[ע]

דַּיָּן זְרִיו לְהַקְדִּים לַמְצוּה,  
לְחַבּוֹשׁ חֲמוּרוֹ בְּעֲצָמוֹ אִיּוֹה.  
קָשֶׁר אֶהְבֶּה בִּיטְלָה נְדוּלָה,  
הֵן יִי יִדְעַתְּ כִּלְה. <sup>20</sup>

הַשְּׁטָן בְּתוֹכֶם בָּא לְהַתְּנַצֵּבָה,  
הַנְּסָה דְבַר אֱלֹהִים לְנוֹבְבָה.  
צָרַח תָּם בְּחֲמֵי אֱלֹהִים,  
כִּי־כֵן יִסַּד הַסֵּלֶךְ.

<sup>26</sup> וּבִיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי לְצוֹפִים הִגִּיעוּ,  
אֲזַי אֶל־עוֹשֵׂיהֶם שָׁעוּ:  
פָּאָר עֲמוּד הָעֵנָן מוֹצֵהָר  
כָּאֵשׁ אוֹכֵלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר.

17 ספרא תוריע פ"א ופסחים ד' ע"א: זרזים מקרימים למצוות שני וישכם אברהם (בראש כ"ב ז').

18 ,ויחבוש את חמורו" (שם) ולא היו לו כמה עבדים? אלא לכבוד המקום (מכילתא בשלה מס' ב' פ"א, ועי' בר' פ' ג"ה ח').

19 ברייתא כסנהדרין ק"ה ע"ב: תנא משום ר' שמעון בן אלעזר אהבה סבטלת שורה של נדולה מאברהם. קשר, ע"ד קושר לו אהבה (כ"ד פ' ג' ד' א' ובספ"ק) קושרין שנאה (חוספתא סנהדרין י"ד ז'). ואולי נגזר אחר העקירה לר' קלונימוס ברבי יהודה, חלחלה, איל אחר נאחזי, טור כ"ו: כבש רחמיו וחבש וביטל השורה, בלחה נפשו באהבה קשורה.

20 תהלי' קליט ד'. 21 נחלוה השטן אל אברהם ויצחק, ע"ד איוב א' ו' וב' א'.

22-23 הסמיכו רז"ל נסה שנאמר בבראשית כ"ב א' אל הנסה שנאמר באיוב ר' ב', ע' סנהר' פ"ט ע"ב: קדמו שטן לדרך, א"ל הנסה דבר אליך תלאה' (איוב סס). א"ל ואני בתומי אלך' (תהלי' כ"ו י"א). ע"י מדרש הגרול ע"י שמו' ובהערות שם, גם: במדרש, זו היא שנאמרה ברוח הקדש ע"י ס'ג בס' על הפקרא וסדריו לר"י מאן ז"ל, ועי' לעיל ס"כ בסבוא פרק ט על ריב השטן בעקדה.

24 אסתר א' ח'.

25-28 סר"א פ' ל"א: ביום השלישי הגיעו לצופים... ראה כבוד השכינה עוסד על נבי החר... אסר ליצחק: בני, רואה אתה מאומה באחד מן ההרים הללו? א"ל הן... עוסד של אש עוסד מן האדק ועד השמים (כ"ד פ' ז' כ"ו: ראה ענן קשור כהר) והבין אברהם שנתרצה תוער לעולה חסימה. ע"י נוסח פ"א ע"י הר"ר מיכאל היגר, חורב כרך י' תשי"ח, ע"י 165.

חקמה

מאגרות העקרה

[עא]

וְרִיזוּ הַשִּׁים עַל-בְּנוֹ

30\* עֲצֵי הָעוֹלָה עֲשׂוֹת קָרְבָּנוֹ.

עֲנֵה הַבֶּן וּפָץ לְשֵׁאלָה:

הֲנֵה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים וְאַיִה הַשָּׂה לְעוֹלָה?

חֲסִיד דָּבָר נִכְוָה בְּמַלּוּלוֹ:

יֹדַע יי אֶת־אֲשֶׁר־לוֹ.

36 סָקַר הַשָּׂה, בְּנִי, בְּעֵלְיִי

וְאֶת־הַקְּרוֹשׁ וְהַקְּרִיב אֵלָיו.

סְהוֹר הַרְאָהוּ מִזְבַּח הַרְאֻשׁוֹנִים:

וְכָר תָּמִים תַּקְרִיב לְרֻצּוֹנִים!

נְמָה יוֹנֵת אֶלֶם: תִּאֲסַדְנִי לְזִבְחָ

40 בְּעַבְתִּים עַד קָרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ.

31 ל' פצה פ'ך, יח'ו' ב' ח'. לשאלה, כן נקרו אנ (ע'ד ישע' י' י'א) ואילו ב נקד לשאלה. השווה יח'ו' ח' ו' ורות ג' י"ג.

32 בראש' כ"ב ז'.

33 איוב ט"ב ז'.

34 במדבר ט"ז ה'.

35 בראשית כ"ב ח'. זמן לו הקב"ה קרבנו: השה לעולה בניי, ע"י בר' פ' נ"ו ד'.

36 במדבר ט"ז ה'.

37 ט ה' ו' ד'. הקב"ה (חבק' א' י"ג) ככיכול הראהו באצבע, את המזבח (בראש' כ"ב ט'), מזבח לא נאמר, מלמד שהיה בנוי מקרס והוא המזבח שהקריבו בו הראשונים, אדם הראשון, קין והבל ונח ובניו. ע"י חר"י שם ופ"א פ' ל"א.

38 ע"ד ויקרא א' ג' וכ"ב י"ט.

39 ו' ו' ת' א' ל' ס'. תהלי' נ"ו א', והוא בניו ליצחק שפשט צוארו לשחיטה כינה נאלמה. ע"י שהס"ר פ' א ט"ו ור"פ ד. וע"י רבנו אפרים בס' זכ"ר ה' ג"ש עמ' 65=הברסן עמ' קכ"ב) המוכיח בסם הספרי שנסמלו ישראל ליונה: מה היונה הו', כל העופות כשהן נשחטין הן מפרכסין, אבל היונה אינה כן, אלא פושטת צוארה, כן אין אדם נוהג נפשו על הקב"ה אלא ישראל בלבד שני' כי עליך הורגנו'. והוא אצלנו בחתח' תצוה סי' ה', ומ"ב שם סי' א (ח"ב עמ' 98), וילק' שה"ש חקפ"ד.

40 תהלים קי"ח ב"ח.

32 והעצים נ חסר

39 יונת אלם יונה ב לנבה נ לנבה א

30 עולה נ

36 סקד סקד א

חקמכ

שפינל

{עב}

יְרֵי וְרַגְלֵי לִי תֹאסֶר,  
פֶּן אַחַל לַהֲזִיב וְאֶחְסֶר.  
מִדְּאֵנֹת בִּיעוֹת חֲסִיתִי לְכַבֹּדְךָ,  
אֲמַרְתִּי כִּבְד אֲכַבֶּדְךָ.

45 כְּשִׁמוֹעַ קְשׁוֹר בְּנַפְשׁוֹ כְּצִמִּיד,  
עֲקְרוּ יָד וְרַגַל כְּתַמִּיר.  
לְעֲרוֹךְ אֵשׁ וְעֲצִים הֶעֱלָה,  
וַיַּעַל עָלָיו אֶת־הָעוֹלָה.

אֲזִי אֵב וּבֵן חוֹבְקוֹ,  
נִפְגְּשׁוּ אֶמֶת וְשְׁלוֹם נִשְׁקוּ.  
פִּיךָ תִּפְתַּח, אָבִי, בְּשִׁבְחִי  
כִּי־הוּא יִבְרַךְ הַזְּבַח.

41 תֹּאסֶר וְלֹא תֹאסֶר לְצַרְךָ הַחַרְוֹת, שִׁיִּשֶׁר גַּם כְּשִׁינוֹקְרוּ שְׁנֵי הַפְּעִלִים עִיד פִּיעַל וַתְּפַעַל. וְלַעֲנִיין 42-43 ע"י כְּמִדְּרֹשׁוֹת שְׁבַקְשׁ יִצְחָק מֵאֲבִיו לְקִשְׁרוֹ, שֵׁמָּה יִקְרָעֵם מֵאִימַת הַמַּאֲכֵלֶת, וַיִּפּוֹל בּוֹ מוֹם וַתְּפַסֵּל הַשְּׁחִיטָה, אוֹ שֵׁמָּה יִבְעֵט כְּאֲבִיו וַיַּעֲבֹד עַל מִצּוֹת כִּיכּוּרֵי אֲבֹתָיו, אוֹסְרֵי כִרְיִי וּבְרַגְלֵי... שְׁלֹא אֲדַעֲנֶנּוּ וַאֲיִפְסֵל מִקְרַבְךָ תַּחַן מִבְּחַיִּים עַם 114 וּבִמְקַבְּלֵי עַיִן סֹאֵר פִּי כִּהָ עַם 138, וּסְאֵר פִּי כִּהָ עַם 174: אֲבֵא כַּפְתִּי יִפֶּה יִפֶּה... שֵׁמָּה אֲבַעֵט בְּךָ וְאֲכַךְ וְנִמְצְאֵתִי מִחַיִּיב בִּי מִיַּחַת לְשִׁמְסִים, וְכֵן פִּיט רַשְׁבֵּי: עֲמֹד נָא אֲבִי וְקִשְׁרֵי הַשֶּׁכֶת פֶּן אֲנַעַר סַפְנֵי הָאֲבָחִי צִמְרֵי פֶן אַחַל לְהוֹבֵחַ (ע"י שִׁירֵי רַשְׁבֵּי, הוֹצֵ' כִּי־אֵלִיק וְרַבִּינֵצְקֵי חִיב עַם 167).

43 בִּיעוֹת. לִי בַעֲתָהּוּ בַלְהוֹת (אֵיבֵב יִחַיָּא). וְכֵן בְּמִדְּרֹשׁ וְיוֹשֵׁעַ עַם 37 וּמִדְּרֹשׁ עֲקִידַת יִצְחָק בְּסִי הַלְכוֹת וְאֲנִדּוֹת לְדִיד מִיכָאֵל הֵינֵר עַם 72: אֲסוּר יְדֵי וְרַגְלֵי יִפֶּה יִפֶּה... פֶּן אֲבַעֵט מִפְּתַח הַסִּכּוּן וְאֲבַעֵט בְּךָ. חֲסִיתִי לִי חֵס עַל כְּבוֹד חַיִּינָה בִי אֵלִי, וְלִי חֲסִיתִי עִיד קַהֲלָת בִּי כִּהָ, אוֹ כִּדְ נִזְחֵ' בְּנִרְסַת הַרְמוּסִים: חוֹשֵׁשׁ נִי שֵׁמָּה חֲרָעוּעַ נֹפֵי מִפְּתַחַת שֶׁל סִכּוּן.  
44 בְּמִדְּבַר כִּדְ יִחַיָּא.  
45 עִיד בְּרֹאשׁ מִדְּ לִי וְשֵׁמָּה יִחַיָּא.  
46 חֲסִיד לִי־עֵיב, וְשִׁכַת נִדְ עֵי־א: עֲקוּד עֲקִידַת יִד וְרַגַל כִּי־צַחֵק בֵּן אֲבֵרָה.  
47 פְּרִיא פִי לֵא: וְעַרְךָ הָאֵשׁ וְהָעֲצִים עוֹסֵת הֵינֵר, שֵׁם וּמִדְּרֹשׁ הַגְּדוֹל עַם שֵׁנִד מִלְמַד שְׁמִירֵן כְּרֹךְ שְׁמִירֵן עֲצֵי הַמְּעֵרְכָה וְכִי עַיִן מִשְׁכֵּב בְּמִכּוֹר כּוֹף פֶּרֶק ר'.  
48 שְׁמוֹת סִי לִשׁ. 50 עֲדֵהִכִּי הַלֵּל פִּיה יִבֹּ. 52 סִיא סִי יִג.

43 חֲסִיתִי לְכַבֹּדְךָ נִשְׁתִּי לְכַבֹּדְךָ אֲ חֲסִיתִי לְכַבֹּדְךָ בִּי 45 עֲקְרוּ וְקִשְׁרוּ  
47 לְעֲרוֹךְ נִפְגְּשׁוּ אֵשׁ אֲ לְעֲרוֹךְ נִפְגְּשׁוּ אֵשׁ נִ (נִשְׁחַרְבֵּב מִן 50) 52 כִּי הָאֵב יִכְרַךְ נִ



חקמו

מאנרות העקרה

[ענ']

רְצוֹנֵי פְתוּחַ פִּי לְזַמֵּן:

בְּרוּךְ יי לְעוֹלָם אָמֵן.

יֵאָסֶף אֶפְרַי וַיִּבְא הָעֵינָה, <sup>55</sup>

הָאֵהָלָה אֶל שָׂרָה.

מִיָּהָר וַנִּתֵּן עָלָיו אֲרֻכּוּבוֹתָיו

וּכְנָבוֹד אִמְץ שְׁתֵּי זְרוּעוֹתָיו.

בְּיָדָיו אָמְנָה שְׁחָטוּ בְּתוֹכָן

וּטְבוּחַ טִבַּח וְהִכָּן. <sup>56</sup>

רַד טַל תַּחִי עָלָיו וַנִּתְחַיֶּה.

תִּפְשׁוּ לְשַׁחֲטוּ פַעַם שְׁנִיָּה.

יַעֲרֵד הַמַּקְרָא וְלִדְבַר רַגְלִים:

וַיִּקְרָא יי אֶל אַבְרָהָם שְׁנִית מִן הַשָּׁמַיִם.

54 מהל' פ"ט ב"ג.

55 מדרש ויוסע עמ' 37 וילקוט ס"י ק"א: א"ל יצחק אבא מהר עשה רצון קונך... וסרפני יפה יפה וסול אפר שלי והוליכה[נן] אצל שרה אמי ותניח[נן] כתיבה בחדר שלה. ועי' ס' הלכות ואנדות לר"ד הינר עמ' 72.

56 בראש' י"ח ו'.

57-58 פ"א פ' ל"א (עי' נוסח הינר עמ' 195 ועמ' 261 הערה 60) ומדרש ויוסע עמ' 37: אטץ את זרועותיו ונתן שתי ארככותיו עליו ככה גדול.

59 ע"ד שסות י"ז י"ב. בתוכן. כשורה, כהלכה.

60 בראש' מ"ז ט"ז.

61 ע"ד זדוים רד מאד, שופשים י"ט י"א. עי' לקח טוב לבראש' ל"א מ"ב: כשנעקר ופרה[ה] נשטתו והחזירה הקב"ה כפללי תחייה. ועי' לעיל במבוא פרק ד' על אנרת י"ח ברכות של תפלה בשבלי הלקט ס"י י"ח.

62 ולדבר רגלים. כלי משנה מיר ט' ב' ונ"ו.

64 בראשית כ"כ ט"ו. ובמקרא: ס ל א ד ה'.

56 דְאֵלָה אֶל א

55 יֵאָסֶף אֶפְרַי וַיִּבְא א

58 אִמְץ א

57 רְכוּבוֹתָיו בִּן

54 ככ"ו נ נפסקת העקרה כאן

חקמה

שפינל

[עד]

65 עָנוּ מְלֹאכֵי הַשָּׂרֵת בְּמַהוּמָה:  
שְׁתֵּי שְׁחִיטוֹת הַיִּשְׁטָן בְּבַהֲמָה?  
קוֹל בְּרָמָה הַשְּׁמִיעוּ עוֹ בְּנִחְיָצָה,  
הֵן אֲרֵאלִים צָעְקוּ חוּצָה.  
בְּבִקְשָׁה מְלֻפְּנִיד עָלְיוֹ רַחֵם,  
70 בְּבֵית אָבִיו אֲכַלְנוּ לֶחֶם!  
חֲתָפוּ נַחַל דְּמָעוֹת גְּבוּהִים  
בְּעֵדן גְּרָאֵלִים.  
יָד חֶשֶׁב הַיָּלֵד אֵינְנוּ בְּחוּבָה  
וְאָנִי אָנָּה אֲנִי בָּא.  
75 קָשָׁב בְּנֵד גְּרָצָה לְקַרְבְּנִי,  
כִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם יי.

66 אם שהה כרוי שחיטה פסולה, ע"י חולין ל"ב ע"א.  
67 בנחיצה ל' מהירות, ע"ד רבר המלך נחוי (ש"א כ"א ט"ז). וכן יסר רבנו בקנינו (איכה ישבה בדר ענוה): "מיהר רועה נאמן לסלאכיו בנחיצה... הן אראלם צעקו חוצה".  
68 ישע"י ל"ג ז', הפטרה לסדר בראשית כ"ב, ע"י מאן, כס' על המקרא וסדריו עמ' 173.  
ב"ר פ' ג' ה' ובמקב': בשעה ששלח אכינו אברהם את ירו לקחת אח המאבלת לשחוט את בנו, ככו סלאכי שרת הה"ר, הן אראלם וכ' סלאכי שלום מר יבכוין.  
69 פרי"א פ' ל"א (בגדת הילקוט פ' ק"א והיגר, שם): אמרו סלאכי השרת רבש"ע נקראת חנון ורחום (תה"ל קמ"ה ח') מי שרחמני על כל מעשיו (שם, פסוק ט') רחם על יצחק וכ' 70 מדרש וישע"י עמ' 38 ופס"ד דף קע"א ע"א: היו מצוהים... נשמו סמלות שבת עובר ארח' וישע"י ל"ג ח') היכן הוא מן שרם של סכניס אורחים. ע"י בראשית י"ח ה'.  
71 חתם-נרפו, איוב ט' י"ב. גבוה ים. שוכני מעלה, קהלת ה' ז'.  
72 יחוקאל כ"ח י"ג.  
73 היה אברהם סהרהר: העזר נקי סה'.  
74 בראש' ל"ז ל'. אמר אברהם לפני הקב"ה: רבש"ע, על חנ"ס אסרת לי, קח נא את בנך, ע"י תנחום שלח ס"י י"ד ותנח' מ"ב שם כ"ז.  
75 יצחח כת קול וסרה לו: אברהם אברהם, לך אכול בשמחה לחםך וכ' כי כבוד רצה האלהים את מעשיך' (קהלת ט' ז') רצה האלהים את קר בנך. ע"י קהלת רבא שם, ויקר' פ' כ' ב'.  
76 בראש' כ"ב ט"ז.

65 שרת ב 67 בנחוצה א 71 חתפו א 72 בנן עדן ב 75 קשב א  
נרצהו ב חסר

תקמה

מאגרות העקרה

[עה]

בסבך אָדון אָצלו השיח  
איל שָקלו לְמַצָּה מְבַרְאֵשִׁית.  
תַּחְתּוֹ פֶּשֶׁט יָרוּ בְטִלְיָתוֹ  
וְהֵנוּ נֶאָב עַל-עֲלָחוֹ.

80

נִיקַח אֶת-הָאֵיל כְּרִצּוֹנוֹ  
נִיעַלְהוּ לְעוֹלָה תַּחַת בְּנוֹ.  
רָאָה וְשָׂמַח בְּכּוֹפֵר יְחִידוֹ  
וְהָאֱלֹהִים אָנָּה לְיָרוּ.

הַמְקוֹם קָרָאוּ יִי יִרְאָה, 85  
לְמַקּוֹם אוֹרְהָ (הוֹרְרָה יִרְאָה).  
וְנִשְׁבַּע לְבָרְכוֹ בְּמַקּוֹם הַמַּעֲרָכָה,  
כִּי שֵׁם צָנָה יִי אֶתִי הַבְּרָכָה.

78 כרדויל איילו של אברהם נברא בע"ש בין הסמכות של ששת ימי בראשית, אבות פ"ה ופסחים נ"ד ע"א.

79 פריא פ' ל"א (כנסת הילקוט סי' ק"א, ועי' היגר סם): ר' זכריה אומר אותו איל שנברא בין השמשות היה רץ ובא להתקרב תחת יצחק והיה סמאל עומד ומסטינו כרי לבטל קרבנו של א"א. ונאחו כשתי קרנותיו בין האילנות. מה עשה אותו איל? פשט את ירו וילק' ואת רגלון בטליתו של אברהם, והביט אברהם אחריו וראה את האיל והמירו והקריבו. וכן עשה ר' מאיר בר יצחק ש"ץ בעקרה תחלה, את הכרית ואת החסד: בפרו מ בין השמשות בסבך סוקף | תמורת יחירו התקרב בטליתו תקף.

80 במדבר כ"ג י"ג.

81 כרצונו. תנח' שלח סי' י"ד ובמד' פ' י"ז ב': אמר אברהם רבון העולמים אי אפשר לי לירד מכאן בלא קרבן. א"ל הקב"ה הרי קרבנך מחוקן וכ' מיר, יורא והנה איל' (בראש' כ"ב י"ג).

82 בראש' סם, 84 שמות כ"א י"ג, 85 בראש' כ"ב י"ד.

86 כרדויל המוריה, חד אמר שמשם הוראה יוצאה לעולם, וחרגה אמר שמשם אורה יוצאה לעולם, עי' ירוש' ברכות פ"ד דף ח' ע"ג ור"ל נמצאנו, פירושים וחרושים בירושלמי ח"ג עמ' 404 ואילך.

87 עי' בראש' כ"ב ט"ו. בהר המוריה, במקום העקרה נבנה בית ה', דה"ב ג' א'.

88 תה"ל קל"ג נ'.

79 בטליתו ב בכסותו א

77 אדון א חסר

81 כרצונו ב

תקמו

שפיגל

[עו]

בְּכֹן עֹקֵד וְנֶעְקֵד הַתְּפִלָּלוֹ,  
 90 בַּעַת בְּנִיחָם מֵעַלְלֵיהֶם יַעֲלוּ  
 מִפְּעֻלוֹתֶם לְהִזְכִּיר לְחִלְצָם מִרְעוּתָם  
 וּמִפְּשָׁעֵיהֶם לְכִלְחַטָּאתָם.

צְדִיק, טוֹבָה עָשָׂה עִמָּנוּ,  
 חֶסֶד לְאַבְרָהָם נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתִּינּוּ,  
 95 וְעִנְתֵהֶם צְדָקָתָם לְהַטִּיבָנוּ,  
 וְסִלַּחְתָּ לְעוֹנְנוּ וּלְחַטָּאתָנוּ וְחָלַתָּנוּ.

תִּזְכּוֹר לָנוּ בְּמָה עֲקִידוֹת,  
 הַנְּהַרְגִים עֲלֶיךָ חֲסִידִים וְחֲסִידוֹת.  
 הַעֲקָדִים לְצַדֵּק לִיהוּדָה נְקוּב,  
 100 וְהַקְּשׁוּרִים לְיַעֲקֹב.

90 וילכו שניהם יחדו (בראשית כ"ב ט') זה לעקור חה להיעקד, ב'ר פ' נ' ו'.  
 91-90 ויקר פ' כ"ט ט', תנח' ט"ב וירא ט"ו וילקוט סי' ק"א: כשהיו בניו של יצחק חוטאים לפניך, וזכור להם עקדת יצחק אביהם ופדה אותם מצרותם. ע"י חר"י א' וב' בראש' כ"ב י"ד. וע"י ב'ר פ' נ' ו' והמקבילות שגרשטו בסנאו פ' ט', אלא שבכל המקורות הישנים מהפלל האב העוקד כלכדו. ואולם בבראשית רבתי עמ' 91: א"ר שמלאי נחעטף אברהם בחפלה ויצחק בנו... אמר יצחק נלוי הוא לפניך שלא שור העלתי לפניך אלא עצמי ובשרי, אף כשיבואו בני לירי צרות וצוקות... תזכור להם עקדתי ויראך לפניך כאילו אפרי צבור ע"ז המזבח.

92 ויקרא ט"ז ט"ו.

94 מיכה ז' כ"ו.

95 בראש' ל' ל"ג. דברים ה' ט"ו.

96 שמות ל"ד ט"ו.

98 תה"ל ס"ד כ"ג.

99 בראש' ל' פסוק כ"ח ולי"ט.

100 שם ל' ט"ב, והועבר שפשוטו להרגינם על קרוש השם.

90 כעת א

91 מפעלויהם ב

להטיבנו ב להשיבנו א

תקמו

מאנרות העקרה

[עז]

ותְרַעָה אֶת־הַצֶּאֱן הַנּוֹתְרוֹת,  
בֵּין הַעַמִּים מְפוֹרָרוֹת וּמְפָרוֹת.  
וְשִׁבְר מוֹטוֹת וְנִתַּק מוֹסְרוֹת  
בְּקִלְיָחַם הַצֶּאֱן הַמְקַשְׁרוֹת  
אל מלך

105

101 בראש' לי ליו.

102 אסתר נ' ח'.

103 אולי יש לנקד עיר ירמ' לי ח': וְשִׁבְר.

104 בראש' לי ס"א. בכל א, אולי יתפרש ע"ר שהש"ר ז' י"א: אין שוקן של ישראל אלא באביהם שבשמים, סנ'. אני לדודי ועלי תשוקתי. ואולי מירש יחם פעל יוצא, עי' מה"נ עמ' חקמ"ה: בוא וראה כמה גדול כחו של יעקב אבינו שניחן לו מעין נבורה של מעלה שהיה מייחם את הצאן כמו שירצה. וכן במשנת רבי אליעזר פרשה שמינית עמ' 160: שהשליטו להיות מייחם את הצאן בדרך שהוא רוצה. אם בן אולי כנתנו: הרבה ודעם ופרוץ להם פרצה מעין דוגמה של עוה"ב, עי' בר פ' ע"ז י"א.  
105 אל מלך. יושב על כסא רחמים וכו'. ואולי קשר המקושרות אל מלך, לי רבקות בקבה.

101 ותראה א